

พุทธธรรมกับการฝึกหัดครู

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

พุทธธรรม กับ การฝึกหัดธรรม

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-94143-8-1

พิมพ์ครั้งแรก — ธันวาคม ๒๕๕๑

- มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

๑,๐๐๐ เล่ม

แบบปก: พระชัยยศ พุกทวีโร

พิมพ์ที่ ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร ๐๒-๒๔๓๒๒๔๐ ต่อ ๓๔๗

อนุโมทนา

“มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)” แจ้งว่า ได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จัดให้มีโครงการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อเทิดพระเกียรติในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยในโครงการนี้ มีเรื่องราวที่อาตมภาพได้พุดเกี่ยวกับการศึกษา รวมอยู่ด้วย อาตมภาพขออนุโมทนา

การพิมพ์หนังสืออันว่าด้วยการศึกษาตามหลักไตรสิกขาขึ้นมาเผยแพร่ เป็นงานสำคัญที่สนองวัตถุประสงค์ของมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ ในแนวทางที่จะส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ เพราะเป็นการปลูกเตือนและส่งเสริมให้หน้าเอาธรรม ซึ่งเป็นหลักความจริงของธรรมชาติมาปฏิบัติให้เกิดผล ในการแก้ปัญหาของชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ในบัดนี้ และพัฒนาเด็กและเยาวชนที่จะเป็นอนาคตของประเทศชาติในระยะยาว การศึกษาที่ถูกต้องนั้น นอกจากเป็นฐานของการพัฒนาทุกด้านของประเทศ และเป็นการสร้างอนาคตของชาติแล้ว ยังเป็นเครื่องนำให้การพัฒนานั้นดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง และเป็นหลักประกันให้ชาติมีอนาคตที่ดั่งงามก้าวไปในสันติสุขด้วย

ขออนุโมทนาการให้ธรรมส่งเสริมการพัฒนาปัญญาครั้งนี้ อันนับว่าเป็นการแสดงน้ำใจปรารถนาดีอย่างแท้จริงแก่ประชาชน ขอให้กัลยาณคันฑะของมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา สัมฤทธิ์ผลเพื่อความดีงามแห่งชีวิต เพื่อความเจริญมั่นคงของประเทศชาติ และเพื่อสันติสุขของสังคม สัมความมุ่งหมาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

คำนำ

ด้วยผลงานในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นที่ประจักษ์ชัด ทั้งโดยการเขียนหนังสือ การปาฐกถา การบรรยายธรรม การให้ความรู้ในรูปแบบต่างๆ ของพระคุณเจ้าพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) นั้น ได้รับการยกย่องและยอมรับเป็นอย่างยิ่งจากผู้ที่สนใจศึกษาพุทธธรรมทั้งหลาย คุณค่าของผลงานนั้นดูได้จาก มหาวิทยาลัยต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศกว่า ๑๕ สถาบันได้ถวายปริญญาคุณฐิติบัณฑิตกิตติมศักดิ์ให้ในหลายสาขาวิชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระคุณเจ้าเป็นพระสงฆ์องค์แรกของโลกและเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ สำหรับเงินรางวัลที่ได้รับมาจำนวน ๖๒๕,๐๐๐ บาท พระคุณเจ้าได้มอบให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งได้มอบต่อให้กรมการฝึกหัดครูขณะนั้น จนเป็นแรงบันดาลใจให้นำมาจัดตั้ง “กองทุนการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)” เพื่อสืบทอดความหมายของการศึกษาเพื่อสันติภาพที่มีต่อมนุษยชาติและสานต่องานที่มีคุณค่ายิ่งในการเชื่อมโยงคำว่า สันติภาพต่อสังคมโดยรวมให้ยั่งยืนและมีความหมายแก่ทุกชีวิตและสังคม กองทุนฯ ได้ดำเนินกิจการต่างๆ ในแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และต่อมาได้พัฒนามาเป็นมูลนิธิ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓

ตลอดระยะเวลาสิบกว่าปี งานกองทุน/มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้เกิดกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์และส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพดังนี้

๑. การจัดปาฐกถาและการประชุมสัมมนาทางวิชาการที่มุ่งแสวงหาแนวทางการศึกษาเพื่อสันติภาพตามช่วงจังหวะที่เกิดเหตุการณ์ที่เป็นปัญหามาน่าห่วงใยต่างๆในสังคม โดยนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา โดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิได้ช่วยวิเคราะห์ให้ข้อคิดต่างๆที่เป็นประโยชน์ และชี้แนะแนวทางในการสร้างสันติภาพ และแก้ปัญหาของสังคมที่กำลังถูกกระแสนิยมพัดโหมกระหน่ำอย่างรุนแรง

๒. การวิจัย เพื่อแสวงหามูลเหตุของปัญหาที่ก่อให้เกิดความแปลกแยก ขัดแย้ง รุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดในการแก้ปัญหาโดยยึดหลักของ “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียนและสังคม โดยรวม ผลการวิจัยที่สามารถช่วยพัฒนาแนวทางไปสู่การแก้ไขได้นั้นจะได้ส่งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการพัฒนาแก้ปัญหาต่อไป

๓. การเลือกคัดหนังสือธรรมะที่ดีที่เหมาะสมเพื่อพิมพ์เผยแพร่แก่เยาวชนในวัยต่างๆ โดยร่วมกับหน่วยงานการศึกษา เช่น กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) และพิมพ์เองโดยมูลนิธิ เพื่อแจกจ่ายเผยแพร่ไปตามสถานศึกษาทุกระดับและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศ

๔. การสรรหาผู้มีผลงานในการจัดกิจกรรมและการปฏิบัติงานเป็นปกติ ที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ ด้วยกิจกรรมนี้จึงมีส่วนให้มูลนิธิได้มีโอกาสสัมผัสและเรียนรู้กับผู้ที่ได้ทำงานและดำเนินชีวิตบนแนวทางของการศึกษาเพื่อสันติภาพ ทั้งเพื่อตนเอง และเชิญชวน ชี้นำ ผู้คนที่ทั้งหลายให้เห็นคุณค่า และเดินไปในแนวทางนั้น แม้จะจัดรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพได้เพียงปีละ ๑ รางวัล แต่ความรู้และผลงานของท่านทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนมีคุณค่าเกินกว่าจะประมาณได้ ท่านจึงเป็นครูของแผ่นดิน คนหนึ่งที่มีคุณค่ายิ่ง ท่านจึงเป็น “เพชร” ที่มีคุณค่าในสังคม เป็นพุทธบุตรที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีค่ายิ่งอีกท่านหนึ่ง การนำข้อคิดและวิถีทางในการดำเนินชีวิตของท่านมาเผยแผ่ ก็จะได้ประโยชน์และมีคุณค่ายิ่งแล้ว

เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ทางมูลนิธิจึงได้รวบรวมคัดเลือก ปาฐกถา การบรรยายธรรม ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการของแต่ละปีต่อเนื่องมาตั้งแต่การก่อตั้งกองทุน/มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) มาจัดพิมพ์เผยแพร่ จำนวน ๑๐ เล่ม เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและปฏิบัติธรรม ซึ่งหวังว่าจะมีส่วนช่วยสร้างเสริมแนวทางปฏิบัติที่จะน้อมนำไปสู่การสร้างสันติสุข ทั้งแก่ตนเองและสังคม

มูลนิธิได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ที่ตระหนักถึงประโยชน์ในการเผยแพร่ธรรมะในการสร้างสรรค์และแสวงหาแนวทางเพื่อสร้างสันติภาพ จึงได้ช่วยจัดพิมพ์และช่วยดำเนินการเผยแพร่ ทางมูลนิธิต้องขอขอบคุณเป็นพิเศษในกุศลกรรมที่ควรแก่การสรรเสริญยิ่ง

ขอขอบคุณท่านวิทยากรและท่านผู้ได้รับรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพทุกท่านที่ได้มาร่วมให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์และทำให้โครงการนี้สำเร็จ ขอขอบคุณคณะทำงานทุกท่านที่ได้ทำงานที่ไม่ง่ายเลยนี้จนเป็นผลสำเร็จดังที่ปรากฏ เพราะเป็นงานที่ต้องทำต่อเนื่องยาวนาน

ขอบุญกุศลให้ทุกท่านทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจงประสบแต่ความสุขความเจริญในธรรม ขอธรรมสวัสดิ์จงมีแก่ท่านผู้สนใจใฝ่ศึกษาธรรมทุกท่าน

(ดร. นิเชต สุนทรพิทักษ์)
ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ
พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

อนุโมทนา	ก
คำนำ ของ ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป .อ. ปยุตฺโต)	ข
คำนำ ของ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	ฅ
สารบัญ	ช

พุทธธรรม กับ การฝึกหัดธรรม ๑

เกริ่นนำ	๑
๑. พัฒนาคณก็แค่วาจา ถ้าไม่พัฒนาความต้องการ	๕
ไม่ตามอย่าง แต่ตามดูเพียง	๕
ความต้องการ คือธรรมชาติพื้นฐานที่ต้องรู้	๑๐
อยากด้วยตัณหา - อยากด้วยปัญญา	๑๗
พัฒนามนุษย์ สุดสำคัญคือพัฒนาความต้องการ	๒๑
๒. ศึกษาแค่ ๓ เดือน ก็พัฒนาครบ ๔ ด้าน	๒๖
จากฤทธิ์ของเทวา ผู้ศึกษาของคน	๒๖
เป็นไตรสิกขา เพราะชีวิตร่วมพัฒนาทั้ง ๓ เดือน	๓๒
คำพระ - คำเพี้ยน	๓๖
ศึกษาครบ ๓ เดือน ก็พัฒนาออกไป ๔ ด้าน	๔๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฌ

การศึกษาตั้งแต่จิ๋ว จึงจะได้อารยธรรมที่แจ่ม ๔๗

อารยธรรมล่มสลาย เพราะไม่ประสานประโยชน์ ๔๙

การศึกษาเพื่อความเป็นอิสระเสรีที่เกื้อกูล ๕๕

๓. ถ้าจะพัฒนาคน ก็ต้องพัฒนาความสุข ๖๐

การศึกษาล้มเหลว เพราะละเลยความสุข ๖๐

รู้ทันจริยธรรมแบบแยกส่วนและจำใจ ๖๓

ถ้าคนพัฒนา ความสุขในตัวคนก็ต้องพัฒนา ๖๗

ถ้าพัฒนาถูก ความสุขของบุคคล เป็นสันติสุขของสังคม ๗๔

สุขง่าย-ทุกข์ได้ยาก VS ทุกข์ง่าย-สุขได้ยาก ๗๙

๔. คนทำนาสำเร็จ ธรรมชาติก็ผลิตข้าวออกมา ๘๖

จบการศึกษา คือพร้อมด้วยสุขเพื่อปวงประชา ๘๖

คนที่พัฒนา มีจิตสำนึกเพื่ออนุชน ๘๙

ฐานของอารยธรรมมนุษย์ คือ ภูมิสมมุติ ที่หยั่งถึงกฎธรรมชาติ ๙๓

แค่กับภูมิสมมุติ อารยธรรมมนุษย์ก็เพียบแปล้ ๙๘

วัดผลการศึกษาจัดตั้ง ดูที่ความสัมฤทธิ์สภาวะ ๑๐๑

๕. ได้ความเป็นครู เมื่อเกิดความป็นนักเรียน ๑๐๖

ครู เปิดสัญญาณความเป็นนักเรียน ๑๐๖

ความเป็นนักเรียนประกันว่า การศึกษาจะก้าวไป ๑๑๑

เพราะตั้งหลักในเรื่องฉันทะ-ตัณหากันไม่ได้	
อะไรๆ ก็เรรวนป่วนเป่ไปหมด	๑๑๖
อยู่ลึกสนิทในระบบตัณหา คิดจะออกมาทันสมัย	๑๒๐
ความเป็นนักเรียนแน่นลึก เมื่อมีจิตสำนึกในการศึกษา	๑๒๓
ตัวหนุน-ตัวเร่ง ในการพัฒนาปัญญา	๑๒๗
ข้างนอกตั้งหัวให้ ข้างในคุมท้ายทั้งขบวน	๑๓๒
เข้าถึงการศึกษา แค่นี้ก็เริ่มงานได้	๑๓๔

บทเสริม: บางแง่มุม ที่ขอให้มอง **๑๓๗**

เป็นผู้นำ-ผู้ให้ โดย มองกว้าง-คิดไกล-ใฝ่สูง	๑๓๗
“ความสุข” เรื่องที่คลุมเครือ และเขวกันไกล	๑๔๐
จะเข้าใจธรรม ต้องมีความคิดเชิงระบบ	๑๔๑

ประวัติย่อของผู้บรรยาย ๑๔๗

คณะผู้จัดทำ ๑๕๐

พุทธธรรมกับการฝึกหัดครู^{*}

เกรียงไกร

วันนี้ได้มาพบกับหลายท่าน ซึ่งอยู่ในแวดวงที่ถือได้ว่าร่วม
งานรวมการกัน และมีความสุขความทุกข์ร่วมกันในระดับหนึ่ง

ที่ว่ามีงานมีการร่วมกัน คืองานการเกี่ยวกับการสั่งสอน ไม่
ว่าพระ หรือทางฝ่ายญาติโยมครูอาจารย์ ก็ทำหน้าที่คล้ายคลึงกัน
ในเรื่องนี้ และเมื่อทำงานร่วมกัน ก็เลยมีความร่วมทุกข์ร่วมสุข
และมีหัวใจร่วมกันในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ที่ว่าร่วมกันนั้น บางทีก็ร่วมกันไปโดยหลักการ
แต่ในความเป็นจริงเชิงปฏิบัตินี้ ในระยะที่ผ่านมาบางทีก็ไม่ได้ร่วม
กันเท่าไร กลับแยกห่างกันเสียด้วยซ้ำ

ตลอดระยะเวลานี้ ในทางปฏิบัติ ครูอาจารย์ไม่ค่อยได้ใกล้ชิด
ชิดกันมากนัก ทั้งที่ว่างานก็เป็นประเภทเดียวกัน ส่วนที่เป็นเนื้อหา
เป็นวิชาการที่สอน เรื่องของพระ เรื่องของศาสนา เรื่องของธรรมะ

^{*} คำบรรยายพิเศษ ของ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ในการประชุมสัมมนาทางวิชา
การ จัดโดย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ณ โรงแรมสวนบัวรีสอร์ท จังหวัดเชียงใหม่
๑๔ กันยายน ๒๕๓๗

เรื่องของครูอาจารย์ที่สอนศิลปวิชาการต่างๆ ในโรงเรียน ในสถานศึกษาต่างๆ ในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา จนถึงอุดมศึกษา เนื้อหาต่างๆ ที่สอนก็ไม่ค่อยจะร่วมอยู่แล้ว หลักการจนกระทั่งจุดหมายที่จะประสานกันก็ไม่มีเสียอีกด้วย เพราะฉะนั้น จึงนับว่าเราได้ห่างเหินกันพอสมควร

การที่ได้มาพบกันนี้ ถือว่าเป็นนิมิตดีอย่างหนึ่ง คล้ายกับว่า จะได้มีความใกล้ชิดกันอีก โดยเฉพาะการจัดประชุมนี้ก็บอกว่า จะมุ่งเอาพุทธธรรมมาใช้ในการฝึกหัดครู หรือจะมีการฝึกหัดครูในมิติของพุทธธรรม อะไรทำนองนี้ แสดงว่ามีความมุ่งหมายโยงไปถึงหลักการซึ่งเป็นไปในทางที่จะมาประสานกัน ใกล้ชิดกัน จึงได้บอกว่าเป็นนิมิตดี เหมือนกับว่าต่อไปนี้จะมีความร่วมมือร่วมใจกันจริงๆ

แต่ก็นั่นแหละ ที่ว่าเป็นนิมิตดีนั้น พอพูดมาก็ไม่ค่อยมั่นใจนัก เพราะนิมิตดีที่ว่านั้น ถ้าเป็นสิ่งที่มิรูปร่าง ก็แค่เป็นร่างเงาๆ หรือถ้าเป็นนิมิตจำพวกแสงสว่าง ก็ดูคล้ายว่าแสงนั้นมันจะค่อนข้างริบหรี่

ทำไมจึงพูดอย่างนั้น ก็เพราะว่า ในสภาพปัจจุบันนี้ การที่เราจะมาอยู่ร่วมกันนั้น ดูเหมือนว่า สภาพแวดล้อมต่างๆ จะไม่ค่อยเอื้ออำนวย คือ สภาพชีวิตและสังคมปัจจุบันนี้เป็นไปในทางที่น่าวิตกกังวลมากอยู่ คนมีชีวิตที่เริ่มไม่แน่ใจ ระวังกัน และหวังใจว่าสภาพชีวิตและสังคมมนุษย์ในอนาคตจะเป็นอย่างไร

อย่างน้อยในด้านชีวิตร่างกาย เวลานี้ก็มีภัยใหญ่ที่คุกคาม

ไม่ต้องพูดอะไรมาก ตอนนี้อยู่เจอข่าวโรคเอดส์ ภัยใหม่ที่ร้ายแรง
อย่างไม่เคยนึกเคยคิดมาก่อน ดังที่สังคมกำลังอีกที่กอยู่แค่เรื่องเดียว
นี้เท่านั้น ความสบายใจก็หายไป และความหดหู่ก็เข้ามาแทน

คนจำนวนมาก เมื่อมองเห็นปัญหาทั้งหลายในสังคมแล้ว ก็รู้สึก
สีกผิดหวังหรือบางทีก็หมดหวังกับสถาบันสังคมต่างๆ

เมื่อมองออกไปที่ธรรมชาติแวดล้อม ก็เห็นสภาพที่เสื่อม
โทรมทั่วไป และการที่จะแก้ไข ฟื้นฟู ประดับประดองสิ่งแวดลอม
เหล่านั้น ก็ไม่ค่อยมีหวังกันนัก มีแต่เสียงที่บอกว่าเสื่อมลงไปๆ ทั้ง
ที่พยายามในทางสร้างสรรค์ เช่น จะปลูกต้นไม้แข่ง แต่ก็เห็นชัดว่า
ไม่ทันกับการทำลาย

รวมแล้ว ทั้งธรรมชาติก็ตาม สิ่งแวดลอมอย่างอื่นก็ตาม
สังคมก็ตาม ดูแล้วไม่ชื่นฉ่ำใจ มันไม่ให้ความหวัง คล้ายกับว่าเรา
จะมาร่วมมือกันแก้ปัญหาในเวลาทีสภาพต่างๆ กำลังเอนเอียงไหล
ต่ำลง ให้ความหวังในการแก้ไขออกจะเลื่อนลอยไปสักหน่อย

เมื่อก็ ตอนนั่งรอที่สนามบินดอนเมืองก่อนจะมา ท่านผู้หนึ่ง
เดินเข้ามาหา ไม่รู้จักกันหรอก คืออาตมภาพไม่รู้จักท่านผู้นั้น แต่
ท่านผู้นั้นเป็นฝ่ายเข้ามา ท่านอาจจะเคยได้ยินเสียงอาตมา พอเข้า
มา ท่านก็พูดถึงสถาบันทั้งหลาย พันกันไปกับปัญหาสังคมที่เกิด
ขึ้นขณะนี้ ทั้งทางบ้านเมือง และทางพระสงฆ์ ท่านพูดไปแบบสลด
หดหู่ ผิดหวัง หรือไม่ค่อยมีความหวังในการแก้ปัญหา ฟังดูแล้วก็
มองเห็นว่า คนมีความรู้สึกหมดหวังหรือผิดหวังกับสภาพสังคมกัน

มากเหลือเกิน นี่เป็นสภาพแวดล้อมที่เราต้องเข้าใจ

การที่เราจะทำงานกัน โดยมาเกิดความคิดที่จะเอาหลักพุทธธรรมมาใช้ในขณะที่สภาพชีวิต สังคมและธรรมชาติเป็นอย่างนี้นั้น มันไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ แต่มันก็คือสภาพความเป็นจริงที่เราต้องยอมรับ และเราก็ไม่มีหน้าที่ที่จะไปสลัดหลุดหรือท้อแท้ เราก็ควรทำให้ดีที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ และทั้งนี้ก็ต้องไม่อยู่ด้วยความหวังที่เลื่อนลอยเพื่อฝัน แต่ต้องอยู่กับความเป็นจริง และแก้ไขปัญหาในสภาพของความเป็นจริงนั้น

อย่างเช่นวันนี้ ท่านนิมนต์มาพูดในหัวข้อของการประชุมซึ่งได้ตั้งให้ไว้ว่า พุทธธรรมกับการฝึกหัดครู นี่ก็ชัดอย่างที่พูดข้างต้นแล้ว คือเป็นการเชื่อมโยงการฝึกหัดครูกับพระพุทธศาสนา และเราก็ต้องตระหนักกว่าเป็นการพูดในขณะที่เราเผชิญอยู่กับสภาพที่ยากลำบากไม่แจ่มใส นั้น และความจริง เรื่องนี้ก็กว้างมาก และท่านที่จัดประชุมก็ได้เตรียมการ โดยได้มีโครงการของทางราชการ กระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะของกรมการฝึกหัดครูนี้ ซึ่งได้ดำเนินการกันมานานแล้ว มากหลาย ตั้ง ๖-๗ โครงการ

ในโครงการเหล่านี้ ท่านได้เตรียมการและดำเนินการกันมามากมาย ฉะนั้น ที่อาตมภาพมาพูดในเวลา ๒ ชั่วโมงนี้ ก็คงไม่สามารถไปสัมผัสอะไรกับสิ่งที่ท่านได้เตรียมกันมามากมาย ตั้งยาวนาน และก็มีหลายคณะ เพียงแต่จะเสนอแง่คิดความเห็นบางประการเท่านั้น

พัฒนาคนก็แค่ว่าจ่า ถ้าไม่พัฒนาความต้องการ

ไม่ตามอย่าง แต่ตามดูเยี่ยง

ที่นี่ ก่อนจะเข้าเนื้อหา ก็อยากจะเล่าเรื่องอะไรให้ฟังนิดหน่อย เมื่อ ๒-๓ วันที่ผ่านมานี้เอง ไปได้ข่าวเรื่องของการศึกษาทางอเมริกา ที่จริงก็ไม่ใช่เรื่องใหญ่โตอะไร เป็นเพียงเรื่องของความเคลื่อนไหวที่เรามีอยู่เรื่อยๆ เขาก็เล่าไปตามเหตุการณ์

ข่าวนั้นคือเรื่องที่ว่า ทางการศึกษาของอเมริกาหันไปเน้นการพยายามจัดแจงบทเรียน กิจกรรมการเรียน และอะไรต่างๆ ให้นำสนใจ ให้เป็นที่สนใจของนักเรียน

อันนี้ก็เป็นเรื่องดีที่ได้ยิน แต่มีข้อน่าสังเกต ทำไมจึงนำสังเกต ทั้งที่เรื่องนี้ไม่ใช่ได้ยินเฉพาะครั้งนี้ครั้งเดียว แต่ได้ยินมาเรื่อยๆ (ในช่วงของยุคปัจจุบัน) ว่าในอเมริกานั้น เขาพยายามค้นหา และก็ได้อำนาจกันต่อเนื่องมา ในการที่จะทำบทเรียนให้ดึงดูด

ความสนใจ แล้วทำไมวันนี้จึงยกมาเป็นข้อสังเกต

เหตุผลก็คือ การทำให้น่าสนใจ ไม่ว่าจะ เป็นบทเรียนก็ตาม หรือกิจกรรมก็ตาม เป็นเรื่องดี แต่ข้อน่าสังเกตก็คือ ที่ว่าดีนั้นมันก็ดี หรอก แต่ตอนนี้ในอเมริกานั้น มันซักจะมากเกินไปเสียแล้ว มากเกินไปอย่างไร คือมันจะกลายเป็นเกินเหตุ แล้วก็สุดโต่งไปข้างเดียว

เวลามองอะไร คนเรามักมองเพียงข้างเดียว ตอนนี่ก็เน้นแต่ในแง่ที่ว่า จะทำอย่างไรให้บทเรียนเป็นที่น่าสนใจแก่เด็ก เพื่อว่าเด็กจะได้ชอบใจ อยากเรียน เมื่อเด็กชอบใจอยากเรียนแล้ว การเรียนก็จะได้ผล ในขั้นนี้และแง่นี้ ก็ถูกต้องดี ถ้าเด็กสนใจเรียน ก็ยอมเรียน ได้ผลเป็นธรรมดา

แต่อันนี้ไม่แน่นัก เพราะมันมีปัจจัยอื่นเกี่ยวข้องด้วย และตรงนี้แหละที่ต้องระวังการมองข้างเดียว ที่ทำให้ไปสุดโต่ง

ถ้าเรามองไปข้างเดียว เราจะไม่เห็นอีกด้านหนึ่งที่ว่า บ่อยครั้งเราอาจจะโอนอ่อนผ่อนตามนักเรียนมากเกินไป และบางทีมันเลยเถิดไป กลายเป็นการเอาใจนักเรียน แล้วสิ่งหนึ่งที่จะสูญเสียไป ก็คือการฝึกตนของนักเรียน และความเป็นคนเข้มแข็งกล้าสู้สิ่งที่ยาก ก็จะไม่เลือนหายไป

อเมริกานั้นเป็นชาติที่มีภูมิหลังของการบุกฝ่าไปข้างหน้า ชาติของเขาเกิดขึ้นมาจากการบุกฝ่าขยายพรมแดน ที่เรียกว่า frontier expansion จนเกิดลักษณะจิตใจแบบสู้ความยาก คือชอบเอาชนะความยาก และภูมิใจในความสำเร็จที่ได้มาโดยยาก

ครั้นมาถึงขณะปัจจุบัน คนอเมริกันกำลังมาโอดครวญกันว่า เวลานี้ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของเขาตกต่ำมาก เวลาที่มีการแข่งขันทางวิชาการระหว่างประเทศ อเมริกาตกไปอยู่ที่โหล่เกือบท้ายสุด แม้ประเทศทางเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น ฮังการี เกาหลี ไต้หวัน ที่ขึ้นมา นำ

โดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษ 1980s ต่อดันทศวรรษ 1990s นี้ (ประมาณ พ.ศ.๒๕๓๑-๒๕๓๗) แม้แต่ในวงการระหว่างประเทศ อเมริกาหวาดกลัวญี่ปุ่นและเยอรมันมาก เพราะกลัวจะสูญเสียความเป็นผู้นำในโลก

ที่นี่ การศึกษานั้น เป็นแกน เป็นปัจจัยหลักที่จะนำไปสู่ความเป็นผู้ชนะหรือพ่ายแพ้ในเรื่องของความเป็นผู้นำที่กล่าวมานั้น เวลานี้ อเมริกาเป็นห่วงมากกว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของเขาได้ตกต่ำลงไป เด็กนักเรียนอเมริกันมีความสามารถในการผ่านข้อทดสอบลดต่ำด้อยลงไปมาก อย่างที่ว่กลายเป็นเกือบที่โหล่ เขาจึงต้องพยายามที่จะปรับปรุงการศึกษา

ที่นี่ มองไปอีกทางหนึ่ง หันไปดูเด็กญี่ปุ่น ซึ่งมีลักษณะตามวัฒนธรรมของเขาที่ฝึกกันมา คือเป็นเด็กที่มีลักษณะแบบใจสู้ หมายความว่าจิตใจของเขาสู้ความยากลำบาก เข้าแบกเอา ไม่นहींถึงจะเจอบทเรียนที่ยาก ก็หันหน้ารับ ไม่ถดถอย ปรากฏว่าทำคะแนนได้ดีกว่า เหนือเด็กนักเรียนอเมริกัน

ปัจจุบันนี้ เด็กอเมริกัน อาจจะเป็นเพราะความเปลี่ยนแปลง

ทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ชักจะกลายเป็นเด็กที่ใจถอย ไม่ค่อยสู้ ยิ่งครูอาจารย์พยายามทำบทเรียนให้น่าสนใจ หาทางจัดกิจกรรมชักจูงใจ ไปๆ มาๆ กลายเป็นการตามใจเอาใจเด็ก จนสุดโต่ง ก็เลยเสียดุล เด็กก็อ่อนแอลงๆ

ในทางที่ถูกต้องนั้น จะต้องทำไปพร้อมกันทั้งสองด้าน การมีกิจกรรมชักจูงใจ การทำบทเรียนให้น่าสนใจ ซึ่งเป็นการเอาปัจจัยภายนอกเข้าไปกระตุ้นเร้า ก็เป็นสิ่งจำเป็น แต่สิ่งที่ต้องทำพร้อมไปด้วย ซึ่งเป็นเป้าหมายของการเอาปัจจัยภายนอกเข้าไปกระตุ้นนำนั้น ก็คือ การทำให้เกิดปัจจัยภายในขึ้นข้างในตัวเด็กเอง ที่จะเป็นคุณสมบัติของตัวเอง ซึ่งจะ让孩子เป็นผู้มีใจใฝ่รู้ สนใจศึกษาพร้อมที่จะเรียน พร้อมที่จะสู้ความยาก อดยากเจ็บทเรียนแม้จะยาก อันนี้แหละที่จะมีผลอย่างสำคัญ เป็นความก้าวหน้าในการพัฒนาอย่างแท้จริง

ในระดับสังคม มองเห็นไม่ยาก ประเทศที่เจริญก้าวหน้ามีการพัฒนาอย่างสูงในยุคนี้ ล้วนมีภูมิหลังในการสร้างชาติสร้างความสำเร็จมาแบบสู้ยากบากบั่น เป็นผลงานของมนุษย์ที่มุ่งมั่นทรหดอดทนทั้งนั้น แม้จะไม่ใช้แนวทางที่จะต้องตามอย่าง แต่จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัด

แม้ประเทศที่พัฒนาก้าวไปอย่างเข้มแข็งในปัจจุบันนี้ ที่กำลังรุดหน้าอยู่ ก็เป็นประเทศที่มีประชาชนประเภทคนใจสู้ เจองานยากไม่ถอย หรือยิ่งยากยิ่งดี ถ้าได้ประชาชนที่มีคุณสมบัติ

อย่างนี้ ก็มีทางสำเร็จ

ขณะนี้ ประเทศอเมริกากำลังถดถอย เขาเองก็โอดครวญกัน อยู่ว่าอย่างนั้น แล้วหันมาดูทางด้านการศึกษา ก็เป็นอย่างที่ว่านี้แหละ คือกำลังหันไปสุดโต่งในทางที่จะเอาใจเด็ก คิดจะตามใจกันเรื่อยไป ก็หมดกันเท่านั้น เพราะว่าใจเด็กจะไม่สู้ไม่รุก คิดแต่จะคอยรับคอยรอการเอาใจ

ระยะนี้ ก็เห็นอยู่ชัดๆ ที่ว่า คนอเมริกันกำลังโอดครวญถึงความเสื่อมของสังคมของเขา แล้วก็ตัดพ้อกันเองว่าคนรุ่นใหม่ของเขาสูญเสียหรือขาดจริยธรรมในการทำงาน จึงทำให้ประเทศชาติเสื่อมเสียความเป็นผู้นำ

ตลาดหนังสือในอเมริกาเวลานี้ มากไปด้วยงานเขียนที่ตัดพ้อต่อว่าคนและสังคมของเขาเอง ถึงกับมีการทำเป็นผลงานวิจัยออกมาว่า คนอเมริกันยุคนี้มีจริยธรรมในการทำงาน (work ethic) ลดน้อยลง ไม่เข้มแข็งในการทำงาน ใจไม่สู้ เป็นคนหิบบิโหยง ส่ำรอย อ่อนแอลงไปมาก จึงพาชาติอเมริกันลงสู่ความเสื่อม

อเมริกาในอดีตที่สร้างความสำเร็จและเจริญขึ้นมาได้ เขาเน้นกันนักกว่า เพราะเขาเข้มแข็งในจริยธรรมแห่งการทำงาน มีจิตใจที่มุ่งมั่นขยันอดทน เพียรพยายาม อุตสาหะในการทำงาน โดยมีความเป็นอยู่อย่างสันโดษ ไม่เห็นแก่การหาความสุขสำราญบำรุงบำเรอตน เขาก็จึงมีความสำเร็จที่ภูมิใจ

ฉะนั้น ถ้าเราไม่ตื่นตูมไปตามเขา ไม่คอยจับเอาแต่ส่วนที่

โผล่เด่นเป็นพักๆ แต่มองดูเขาให้เต็มตา วิเคราะห์เขาให้ชัดเจน และมีหลักที่ตัวเองเข้าถึง ก็จะทำอะไรๆ อย่างหนักแน่นด้วยความมั่นใจ

เรื่องนี้ ยกขึ้นมาพูดให้เห็นว่า บางทีในสิ่งที่เรามองเห็นอยู่นี้แหละ ถ้าไม่สังเกตให้ดี ไม่เจาะลึกลงไปให้ชัด เราอาจจะพลาดไปได้ไกลๆ

ความต้องการ คือธรรมชาติพื้นฐานที่ต้องรู้

เป็นอันว่า ในเรื่องการศึกษาที่ดูเหมือนว่าอเมริกันหันมาในเชิงเอาใจเด็กนี้ เราไม่ควรไปตื่นตามโดยไม่ระวังตัว แต่จะต้องจับเอาไว้ทั้ง ๒ อย่าง คือ จะต้องไม่ให้เสียดุล จะต้องอยู่ในระบบแห่งดุลยภาพ

ด้านหนึ่งนั้น แน่นนอนว่า จะต้องมียุคภัยภายนอกที่ทำให้การเรียนน่าสนใจ แต่อีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นเป้าหมายเลยทีเดียว คือต้องมุ่งสร้างปัจเจกภายใน ให้ตัวเด็กเองเกิดมีคุณสมบัติที่พร้อมจะสนใจในการเรียน โดยปลูกเร้าใจเด็กให้คิดที่จะฝึกฝนตนเอง ให้มีใจที่จะเผชิญสู้ มีฉันทะ คือมีความใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียน มีความอยากรู้ อย่างจริงใจ

ถ้าทำได้พร้อมกันทั้งสองด้านนี้ ก็จะได้ผลเป็นสองเท่ามาหนุนกัน เพราะว่าเมื่อในใจเด็กนั้นมีความอยากรู้สู้ไม่ถอยอยู่แล้ว

และสิ่งที่เราเอามาให้เขาเรียน เราก็จัดให้น่าสนใจ และให้ง่ายขึ้นด้วย เขาก็ได้สองชั้นเลย ทั้งได้รวดเร็วขึ้น และได้อย่างเต็มบริบูรณ์ แต่ถ้าเราทำเพียงปัจจัยภายนอกด้านเดียว ทางเสียจะมาก ปัจจัยภายในตัวเขาที่ยังไม่มี ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น และที่มีอยู่แล้วบ้าง ก็อาจจะหมดไป อันนี้เป็นข้อสังเกตที่ขอยกมาติงหรือเตือนกันนิดหน่อย

เรื่องนี้ ถ้าพูดตามหลักพระพุทธศาสนา ก็คือเรื่องของธรรมที่เราเรียกเป็นภาษาไทยง่ายๆ ว่า ความอยาก นั่นเอง

เหตุผลง่ายๆ ก็คือ เราคิดว่า เมื่อเราต้องการให้เด็กอยากเรียน เราก็ต้องทำบทเรียนให้น่าสนใจ แล้วเด็กก็จะอยากเรียน เรื่องก็ตรงไปตรงมา ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องง่ายๆ แค่นี้เอง

แต่ที่จริง มันไม่แค่นั้น ยังมีอะไรซับซ้อนที่จะต้องทำความเข้าใจกันอีก ถ้ามองเห็นไม่ครบ ไม่ตลอด ก็จะไม่ฉลาดได้

มาดูที่เรื่อง “ความอยาก” นี้แหละ เป็นหลักสำคัญที่จะต้องเข้าใจกันให้ชัด ในพุทธธรรมแยกไว้ชัดเจนว่า ความอยาก ความปรารถนา หรือความต้องการ มี ๒ ชนิด คือ

๑. ความอยาก หรือความต้องการ ที่ไม่ดี ไม่เกื้อกูลชีวิต ได้แก่ ความปรารถนาที่เป็นตัณหา (ตัณหาปัตตนา)

๒. ความอยาก หรือความต้องการ ที่ดีงาม เกื้อกูลชีวิต ได้แก่ ความปรารถนาที่เป็นฉันทะ (ฉันทปัตตนา)

ความอยาก หรือความต้องการนี้แหละ เป็นหัวใจของกระบวนการพัฒนามนุษย์

ทั้งที่ในพุทธธรรม ท่านให้หลักการไว้และย้ำเน้นความสำคัญของการจำแนกแยกแยะให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างความต้องการ ๒ อย่างนั้น แต่เราก็หลีกเลี่ยงหรือมองข้ามมันไปเสีย

ความอยากความต้องการนี้ เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์

ถ้าเราจะพัฒนามนุษย์ เราก็ต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ และเราจะเข้าใจมนุษย์ได้ ต่อเมื่อรู้เข้าใจธรรมชาติของความต้องการ

ถ้าถือว่าการศึกษาก็คือเป็นการพัฒนามนุษย์ แน่หนอนว่าผู้ทำงานทางการศึกษา จะเป็นครูหรือใครก็ตาม จะต้องเข้าใจ เอาใจใส่ และมีความสามารถที่จะจัดการกับความต้องการอย่างได้ผลดี

เรื่องจริยธรรมทั้งหมด เรื่องความสุข เรื่องความสามารถ เรื่องความสำเร็จ เรื่องอะไรๆ ของมนุษย์ เกี่ยวข้องและต้องอาศัยความอยากความต้องการทั้งนั้น

วันนี้ จึงขอเน้นเรื่อง “ความต้องการ” ว่า ถ้าเราเข้าใจเรื่องความต้องการนี้ไม่ชัดเจนแล้ว การจัดการศึกษาจะเข้าสู่ทางที่ถูก ต้องไม่ได้ มีแต่จะไขว้เขวผิดพลาด ยากที่จะประสบความสำเร็จ

พูดได้ว่า ในสังคมของเราที่ผ่านมา คนไทยมีความเข้าใจผิด อย่างน้อยไม่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องความอยากนี้มากที่สุด

ที่นี่ ถ้าเราแยกแยะและจับจุดไม่ถูก เราอาจจะโลดแล่นไปกับความอยากที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนา แล้วผลเสียคือความเสื่อมก็จะเกิดขึ้น การตามใจเด็กนี้ ถ้าเข้าทางของตัณหา ก็จะมีแต่การ

ตามสนองไปเรื่อย โดยที่เด็กจะเป็นฝ่ายเรียกร้องว่าจะเอาอย่างไร
โน้นอย่างนี้ แล้วก็ต้องตามใจเรื่อยไป จนกระทั่งตัวเด็กเองแทบจะ
หมดความสามารถในการเรียนรู้

ส่วนความต้องการหรือความอยากประเภทที่ ๒ อันพึง
ประสงค์ เกิดจากการมองเห็นและพอใจในคุณค่าความดีงาม
ความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ และอยากให้หรือต้องการให้สิ่งนั้นๆ ยัง
คงหรือเข้าถึงคุณค่าความดีงามความสมบูรณ์ของมัน เขาจึง
ต้องการทำให้คุณค่าความดีงามความสมบูรณ์นั้นสำเร็จเป็นจริง
ขึ้นมา นับว่าเป็นแรงจูงใจที่เกิดขึ้นภายใน

เรื่องที่ยกมาพูดเป็นตัวอย่างเกี่ยวกับความอยากเมื่อเกิดขึ้น
แสดงถึงความต้องการอย่างหนึ่งที่ซึ่งไม่เกื้อกูลชีวิต คือ เรา
พยายามสนองความต้องการของเด็ก โดยจัดทำกิจกรรมที่จะสนอง
ความต้องการของเขา ในแง่ที่จะสนุกสนาน เพลิดเพลิน อยาก
สบายหูสบายตา ที่จะง่ายสะดวกตาย จนถึงขั้นที่รอแต่ว่าจะมีคน
มาทำให้ ตัวเองไม่ต้องลงแรงอะไร อย่างนี้เรียกว่าความอยาก
ประเภทที่หนึ่ง (ความอยากแบบตัณหา)

ดังที่บอกแล้ว ความอยากอย่างนี้จะทำให้เด็กเรียกหาและ
เรียกร้องอยู่เรื่อยๆ ว่าจะเอาอย่างไรอย่างนี้ โดยเรียกร้องจากครู
ตลอดจนจากระบบการศึกษาทั้งหมด

ส่วนความต้องการอีกอย่างหนึ่ง ก็คือความอยากที่เด็กนั้น
ต้องการเห็นภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในภาวะ

ที่ดิ่งงามสมบูรณ์ ก็ชื่นชมยินดี ถ้ามันไม่ดิ่งงามสมบูรณ์ ก็อยากทำให้มันดิ่งงามสมบูรณ์ และต้องการความรู้ที่จะทำให้มันดิ่งงามสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเหตุให้เขาเพียรหาความรู้และพยายามทำสิ่งนั้นๆ ให้ดิ่งงามสมบูรณ์ ซึ่งถ้าจะใช้คำว่าเรียกร้อง ก็จะทำให้เขาเรียกร้องจากตัวเอง แทนที่จะเรียกร้องจากผู้อื่น เช่น จากครู เป็นต้น

ความอยากประเภทที่ ๑ (ตัณหา) ทำให้เขาถามว่า ฉันจะได้อะไร แต่ความอยากประเภทที่ ๒ (ฉันทะ) ทำให้เขาถามว่า ฉันจะทำอะไร

ในทางสุดโต่งที่ตรงกันข้าม ทางด้านครูก็เช่นเดียวกัน ถ้าครูอยากให้ตัวเองสบาย เอาแค่ให้ตัวมีกินมีใช้ได้ผลตอบแทน (ตัณหา) ไม่ได้ใฝ่ใจอยากให้เด็กเจริญงอกงามมีชีวิตที่ดีที่สมบูรณ์ (ขาดฉันทะ) ครูก็ไม่เอาใจใส่ทำบทเรียนให้น่าสนใจ ไม่ตั้งใจสอนให้น่าสนใจ ไม่คิดหาทางจัดกิจกรรมที่กระตุ้นเร้า ครูก็จะเรียกร้องเอาจากเด็กนักเรียนว่า เด็กจะต้องอย่านั่งอย่างนี้ หรือถึงกับบังคับให้ทำอันนั้นอันนี้ เมื่อเอาแต่เรียกร้องจากนักเรียนก็จะนำตนเองไปสู่ความประมาท ก็จะไม่ปรับปรุงไม่พัฒนาการเรียนการสอน ดังนั้น สุดโต่งสองแบบนี้ก็จะพาทั้งสองฝ่ายให้เสียไปด้วยกันทั้งคู่

ถ้าจัดไม่ถูกทาง ก็เป็นอันว่าสุดโต่ง แล้วก็เสียไปทั้งสองข้าง คือไม่พอดี ถ้าไม่ทำให้นักเรียนเป็นฝ่ายเรียกร้อง ก็ทำให้ครูเป็นฝ่ายเรียกร้อง รวมแล้วก็ตกอยู่ในความประมาท และผลเสียก็เกิดขึ้น

ดังนั้น การจัดอย่างถูกต้องที่จะไม่นำไปสู่การเรียกร้องก็คือ

ครูผู้มีชั้นทะมาช่วยชักนำหรือกระตุ้น ให้การเรียนรู้เกิดขึ้นจากความอยากความต้องการภายในของเด็กเอง ซึ่งนำไปสู่ความต้องการที่จะทำให้สำเร็จ เพื่อให้ความดีงามความสมบูรณ์ปรากฏเป็นจริงขึ้นมาสมตามที่มีมุ่งหมาย แล้วก็ทำให้เขาทำอะไรต่อมิอะไรได้อย่างมีความสุข

ที่กล่าวมานี้ ถ้าจะใช้คำว่าเรียกร้อง ก็คือความเรียกร้องจากภายในของตนเองว่า เราจะต้องทำอะไร แทนที่จะเรียกร้องจากผู้อื่นว่า เราจะได้อะไร

ถ้าสังคมใดมีแต่คนที่เต็มไปดด้วยคำว่า “ฉันจะได้อะไร” สังคมนั้นก็เจริญได้ยาก แต่ถ้าสังคมใดมีคนที่เต็มไปดด้วยคำพูดว่า “ฉันจะทำอะไร” สังคมนั้นจะเจริญก้าวหน้าแน่นอน

ความอยากประเภทที่ ๑ ซึ่งทางพระเรียกว่า **ตัณหา** เป็นความอยากที่ความต้องการปรนเปรอตัวเอง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางสัมผัสกาย แบบนี้เป็นความอยากจะเสพ อยากจะได้ ซึ่งเอาง่ายเข้าว่า คอยรอรับและเรียกร้องว่าฉันจะได้อะไร

ส่วนความอยากประเภทที่ ๒ ซึ่งเรียกว่า **ฉันทะ** คือ ต้องการให้สิ่งนั้นๆ ดีงามสมบูรณ์ และเข้าถึงภาวะที่ดีงามสมบูรณ์นั้น ซึ่งทำให้ปลุกเร้าตัวเองว่าจะต้องทำอะไร

ความอยาก ๒ ประเภทนี้เป็นจุดต้นทางที่จะแยกไปสู่ความมีการศึกษา หรือความไร้การศึกษา เป็นเรื่องที่ชัดเจนว่าการศึกษาที่แท้เริ่มต้นจากฉันทะ

ความต้องการ ๒ อย่างนี้เป็นต้นทางของฝ่ายอกุศล และฝ่ายกุศล ตามลำดับ ที่จริง ในแง่ของภาษา ทั้งสองอย่างโดยพื้นฐานก็เรียกว่าฉันทะทั้งคู่ ฝ่ายตัณหาที่มีชื่อเต็มว่า “ตัณหาฉันทะ” ส่วนทางฝ่ายฉันทะก็มีชื่อเต็มว่า “กุศลฉันทะ” หรือ “ธรรมฉันทะ” แต่ในการใช้ทั่วไป เรียกสั้นๆ ว่า ตัณหา และ ฉันทะ ตามลำดับ

มีพุทธพจน์ว่า ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล หมายความว่า ตัณหาฉันทะ เป็นมูลคือเป็นจุดก่อตัวของอกุศลธรรม ส่วนกุศลฉันทะก็เป็นมูลคือเป็นจุดก่อตัวของกุศลธรรม

หลายคนเข้าใจผิดว่าพุทธศาสนาสอนให้ละความอยาก ที่จริง ท่านให้ละความอยากด้านตัณหา แต่ให้สร้างเสริมความอยากด้านฉันทะขึ้นมา คือ ให้ละให้ขาดเกลากำจัดความอยากที่เป็นอกุศล และให้เสริมสร้างความอยากที่เป็นกุศล

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็ตัณหา หรือฉันทะก็ตาม ในที่สุดก็ต้องละ หรือทำให้สงบระงับไป แต่มีหลักการสำคัญว่า

ตัณหาพึงลดละเสีย ไม่ว่าจะที่ไหนเมื่อไรก็ตามที่มันเกิดขึ้น

ส่วนฉันทะพึงละ ด้วยการทำให้สำเร็จลุลถึงจุดหมายของมัน (ท่านยกตัวอย่างให้ไว้ว่า ฉันทะที่จะบรรลุลอหัตตผล ระงับดับไปเมื่อได้บรรลุลอหัตตผล, ส.ม. ๑๙/๑๑๖๘/๓๕๐)

ตอนนี้ ต้องย้ำให้มากกว่า จะต้องเห็นความสำคัญของการแยกความอยากหรือความต้องการ ๒ ประเภทนี้ ที่เป็นหัวใจของกระบวนการพัฒนามนุษย์ อันมีชื่อว่าการศึกษา

อยากด้วยตัณหา - อยากด้วยปัญญา

ขออธิบายความหมายสั้นๆ นิดหนึ่ง เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างตัณหากับฉันทะ ว่าความอยากธรรม หรือความอยากที่เป็นกุศล กับความอยากเสพ หรือความอยากแบบตัณหา ต่างกันอย่างไร

มองดูง่าย ๆ ว่า คนเราเกิดมาก็มีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ เรียกว่าเป็นอินทรีย์หรือเป็นอายตนะสำหรับติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก ทำให้เรามีการรับรู้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนั้น

ทีนี้ ในเวลาที่เรารับรู้ เมื่อเกิด**ความรู้** (วิญญาณ) ขึ้นมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็น**ความรู้พื้นฐาน** คือ เห็น ได้ยิน รู้ กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสอะไรก็ตามนั้น อินทรีย์ของเราทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง คือมี**ความรู้สึก** (เวทนา) ด้วย เช่น รู้สึกสบาย ชื่นใจ อร่อย ไม่สบาย บีบคั้น เจ็บ ฯลฯ

ทางด้านรู้ กระบวนการดำเนินต่อไปอีกกว้างไกลลึกละเอียดมากมาย จากเห็น ได้ยิน ฯลฯ ก็มีการรู้กลม เหลี่ยม ยาว สั้น แบน ฆวน ไค้ง ดั่ง เบา ทุ้ม แหลม เสียงคน เสียงแมว จนกระทั่งรู้ว่าเป็น มีด นาฬิกา รถยนต์ เครื่องบิน เดือน ดาว ดาวเทียม คอมพิวเตอร์ ตลอดถึงรู้ว่าอะไรเกิดจากอะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำได้อย่างไร เป็นมาอย่างไร ฯลฯ (วิญญาณ, สัญญา, ปัญญา)

ทีนี้ ตรงนี้สำคัญมาก คือที่บอกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่

ได้ทำหน้าที่รับรู้โดยมีแต่ความรู้อย่างเดียว แต่มีความรู้^๑ด้วย

ทางด้าน^๒รู้^๓นั้น กระบวนการก็ดำเนินต่อไปอีกยาวไกล เช่น ถ้าวินิจฉัย โดยมีความรู้^๓สบาย ก็พอใจ แล้วก็^๔อยาก^๕ได้ อยากเอา แต่ถ้ารู้^๓ไม่สบายตา ไม่สบายหู ไม่สบายลิ้น ไม่อร่อย ไม่สบายกาย เจ็บ ระคาย ก็ไม่พอใจ ก็เกลียด ก็ชัง แล้วก็^๔อยาก^๕พ้นไป อยากให้หายไป อยากหนี อยากหลบ อยากเลี่ยง อยากทำลาย

ความรู้^๓และความอยาก^๕ประเภทที่ว่ามานี้ มีอยู่แก่ทุกคน เป็นธรรมดา ทุกคนที่เกิดมามีหู มีตา มีปาก มีฟัน ก็มีความรู้^๓และความอยาก^๕เหล่านี้ โดยไม่ต้องมีการศึกษาเล่าเรียนอะไร คนเรานี้ถึงจะไม่มีการศึกษาเลย ก็มีความรู้^๓และความอยาก^๕อย่างที่ว่ามานี้

แต่เพียงแค่อยากเท่านั้น ก็ยังไม่ได้ ยังไม่พ้น ก็ต้อง^๖คิดหาทาง หรือทำการที่จะให้ได้ ให้พ้นไป ตามที่อยาก^๕นั้น แต่จะคิดให้ได้ผล ก็ต้องมี^๗ความรู้^๓ มิฉะนั้นก็จะคิดเหลวไหลเลื่อนลอยหรือ สะเปะสะปะ แล้วก็^๔ไม่ได้ผล ไม่สำเร็จ หรือกลับจะยิ่งเกิดปัญหา

คนเรานี้จะดำเนินชีวิตไปได้ดี ปลอดภัยภัย แก้ปัญหาได้ ทำการสำเร็จ ต้องมี^๗ความรู้^๓ ถ้าไม่มี^๗ความรู้^๓ ก็จะเจอความติดขัดในทุกอย่าง ทำการอะไรไม่ได้ผลหรือไม่สำเร็จ

เริ่มต้นตั้งแต่ว่า คนเราเกิดโผล่^๘ปุ๊บ^๙ปั๊บ^{๑๐}เข้ามาในโลก ใน

* คำว่า “รู้^๓” นี้ มีความหมายค่อนข้างกว้าง ไม่จำเพาะลงไป แม้แต่ความอยาก^๕ก็ถือว่าเป็น^๓รู้^๓อย่างหนึ่ง แต่ในที่นี้ “ความรู้^๓” หมายถึง^๓ความรู้^๓ลึกซึ้ง-ทุกข์-เฉยๆ ที่คำบาลีเรียกว่า เวทนา

ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เราไม่รู้จัักเลย ไม่รู้ว่าอะไรดีอะไรร้าย ไม่รู้ว่ามันเกี่ยวข้องกับอะไรกับเรา แล้วก็ไม่ว่าจะทำอะไรอย่างไรกับมัน เมื่อไม่รู้ว่าอะไรและจะทำอย่างไรกับมัน ก็เกิดความอึดอัดติดขัด บีบคั้นคับข้อง นี่คือภาวะที่เรียกว่า “ทุกข์”

ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะเราไม่รู้ว่ามันจะเอาอย่างไรกับเรา และเราจะทำอย่างไรกับมัน เมื่อไม่รู้ว่าจะปฏิบัติตัวและปฏิบัติต่อมันอย่างไร เราก็มีชีวิตอยู่ไม่รอด หรือมีชีวิตอยู่ไม่ได้ดี ดังนั้น ความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็น เราจึงเกิดมามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้เป็นอุปกรณ์สำหรับรับรู้

พอเรามีความรู้ขึ้นมา เราก็พัฒนาความรู้ขึ้น ต่อมาเราก็สามารถปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง เราก็พ้นความติดขัด ไม่เกิดทุกข์ ไม่เกิดปัญหา แก้ไขปัญหาความติดขัดได้ เราก็มีชีวิตรอบรูด และเมื่อยิ่งรู้เข้าใจมากขึ้นชัดขึ้น เราก็ยังมีชีวิตที่ดำรงอยู่ดำเนินไปได้ด้วยดียิ่งขึ้นๆ

เมื่อนี้พูดมาถึงว่า เราเจออะไรแล้ว *รู้สึก*สบาย ก็ชอบใจ แล้วก็*อยาก*ได้ เจออะไรแล้ว *รู้สึก*ไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ แล้วก็*อยาก*ให้พ้นไป ก็เลยต้อง*คิด*หาทางที่จะให้ได้ให้พ้นไป แต่ไม่สามารถคิดเพราะ*ไม่รู้*

ที่นี่ พอมีความรู้ เราก็สามารถ*คิด*ที่จะปฏิบัติจัดการและทำการทั้งหลายให้เป็นไปหรือให้สำเร็จผลตามที่*อยาก*อย่างนั้นอย่างนี้ นี่คือจุดหนึ่งที่*ความรู้* กับ*ความรู้สึก* มาบรรจบกัน และสนองสนับสนุนกัน

แต่ความรู้^{นั้น} ไม่ใช่แค่มาช่วยให้คิดเพื่อสนองความอยากให้สำเร็จเท่านั้น แต่มันสามารถปรับแก้เปลี่ยนแปลงความอยาก^{นั้น} ได้ด้วย

นี่เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ตอนแรกเราไม่มีความรู้ เราจะให้ความรู้สึกเป็นตัวกำหนด พอรับรู้อะไรแล้วรู้สึกสบาย เราก็ชอบ เราก็จะเอา พอรับรู้อันไหนแล้วรู้สึกไม่สบาย เราก็ไม่เอา เราก็อยากหนี ก็ขัง อยากทำลาย เพราะฉะนั้น ความอยากก็เกิดขึ้นจากความรู้สึก และนี่ก็คือความอยากประเภทที่ ๑ (ตัณหา) คือความอยากที่เกิดขึ้นตามความรู้สึก หรือถูกกำหนดโดยความรู้สึก ซึ่งมักจะเป็นตัวบงการ มากำหนดบทบาทพฤติกรรมของเราก่อนมีการศึกษา เมื่อยังขาดหรืออ่อนความรู้ ยังไม่มีปัญญา

เป็นอันว่า ความอยากประเภทที่ ๑ นี้ เป็นสภาวะที่มีมาพร้อม กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยไม่ต้องเรียนรู้อย่างไร ไม่ต้องมีการศึกษา เพราะว่ามันเป็นไปตามความรู้สึกที่เกิดพร้อมกับการรับรู้ แล้วมันก็กำหนดพฤติกรรมของคน อะไรไม่อร่อยคือไม่สบายแก่ อินทรีย์^{ลิ้น} ก็ไม่ชอบ ก็ไม่กิน ไม่ยอมกิน อะไรอร่อยคือสบาย อินทรีย์^{ลิ้น} ก็ชอบใจ ก็กินมันเข้าไป พุดสั้นๆ ว่า กินด้วยตัณหา

ความรู้สึกอร่อยและไม่อร่อย ช่วยเราในขั้นเบื้องต้น ให้เราอยากกินและไม่อยากกิน แล้วก็ใส่ใจที่จะกินบางอย่างที่น่าจะดีต่อร่างกายของเรา และที่จะไม่กินสิ่งที่น่าจะไม่ดีต่อร่างกายนั้น แต่แค่กินหรือไม่กินตามที่รู้สึกว่ามันอร่อยหรือไม่อร่อย ยังไม่เป็นความ

ปลอดภัย และไม่มีความสุขที่ดีของชีวิตอย่างแท้จริงและมั่นใจ
เรายังจะต้องก้าวต่อไปสู่การมีความรู้ เพื่อที่จะกินให้ได้ผลดีอย่าง
แท้จริงและมั่นใจยิ่งกว่านั้น

พูดง่าย ๆ ว่า ก้าวจากการกิน(ด้วยความอยาก)ตาม
ความรู้สึก ขึ้นไปสู่การกิน(ด้วยความอยาก)ตามความรู้ หรือพูดให้
สั้นว่า ก้าวจากการกินด้วยตัณหา ขึ้นสู่การกินด้วยปัญญา

พัฒนามนุษย์ สุดสำคัญคือพัฒนาความต้องการ

ถามว่า ก้าวไปได้อย่างไร?

เรื่องก็เป็นอย่างที่บอกแล้วว่า ตอนแรก เราไม่มีความรู้อะไร
เราก็กินไปตามความรู้สึก คือ รู้สึกอร่อย ก็ชอบ ก็กิน รู้สึกไม่อร่อย
ก็ไม่ชอบ ก็ไม่กิน

ต่อมา เราเริ่มเกิดการเรียนรู้ อาจะเริ่มด้วยการสงสัยก็เลย
ถามตัวเองว่า เอ... ที่เรากินนี้ กินเพื่ออะไรกันแน่? ทีนี้ จากการ
สังเกตและคิดตามข้อมูลที่เกิดขึ้น เราเริ่มรู้ว่าการกินนี้ไม่ใช่
เพื่ออร่อย ไม่ใช่จบที่อร่อย แต่ที่แท้นั้น เรากินเพื่อได้อาหารไป
เลี้ยงร่างกาย ไปซ่อมแซมร่างกาย ทำให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี
แล้วเราจะได้สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยดี และเอาร่างกายไปใช้
ประโยชน์ทำการโน่นนี่และสร้างสรรค์อะไรๆ ได้

ถึงตอนนี้ เรารู้ความมุ่งหมายว่าการกินนี้ไม่ใช่แค่เพื่ออร่อย

แต่กินเพื่อสุขภาพ จากนั้น เราก็มองต่อไปอีกว่า กินอะไรละจึงจะเกิดประโยชน์แก่ร่างกาย ที่จะทำให้เรามีสุขภาพดี แล้วก็ต้องค้นหาว่าอะไรมีคุณค่าอย่างนั้น พอจะกินสิ่งใด ก็มองว่าสิ่งนั้นมีคุณค่าไหม ต่อมา เราเรียนรู้ว่า บางอย่างอร่อย แต่ไม่มีคุณค่า กลับเป็นโทษต่อร่างกายก็มี บางอย่างไม่อร่อย แต่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อร่างกายก็มี

พอมาถึงขั้นนี้ พอเรารู้ว่าเรากินเพื่อให้ร่างกายมีสุขภาพ และรู้ว่าอะไรมีคุณค่า เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย อะไรไม่มีคุณค่า ไม่เป็นประโยชน์ แต่เป็นโทษต่อร่างกาย คือเกิดปัญญาสูงขึ้นมาแล้ว ตอนนี้อย่าเชื่อใหม่ว่า จะมีความอยากชนิดใหม่ซึ่งเดิมไม่เคยมีมาก่อน คือ พอปัญญาเกิดขึ้นมาแล้ว ก็เกิดการปรับเปลี่ยนแก้ไขและพัฒนา บางอย่างที่อยากแต่เป็นโทษ ซึ่งเคยอยากกิน ก็เลิกอยาก แต่บางอย่างทั้งที่ไม่อร่อย แต่มีคุณค่า เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย ต่อชีวิต เรากลับอยาก นี่มันเป็นไปได้

ในขั้นต้น เมื่อยังไม่มีความรู้ เรามีความอยากที่เกิดจากความรู้สึก หรือเกิดความต้องการตามความรู้สึก (บนฐานของอวิชชา) แต่พอมีความรู้ขึ้นและมากขึ้น เราจะเกิดมีความอยากอย่างใหม่ ที่เกิดขึ้นจากความรู้ หรือความต้องการตามความรู้ (บนฐานของปัญญา)

แต่เดิมมา ตอนแรกนั้น *อยากเพราะรู้สึกชอบ* ตอนนี้อย่างนี้เป็น *อยากเพราะรู้คุณค่า* นี่คือการเปลี่ยนจากอยากด้วยตัณหา มาเป็นอยากด้วยปัญญา คือมี *ฉันทะ*

ความอยากเพราะรู้คุณค่า คือฉันทะนี้ ถ้าไม่มีการเรียนรู้ ไม่เกิดมีปัญหา จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ความอยากประเภทนี้จึงต้องอาศัยการเรียนรู้ ให้เกิดมีปัญหา เป็นความอยากประเภทที่ทางพระท่านย้ำหนักย้ำหนาให้ปลูกเร้า ให้พัฒนา เป็นความอยากที่สัมพันธ์กับการศึกษาโดยตรง แล้วก็ เป็นเหตุผลที่ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ ต้องมีการศึกษา มันเป็นกุศลธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง

ความอยากที่ชื่อว่าฉันทะนี้ เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่งอกงาม เป็นรุ่งอรุณของการศึกษา พระพุทธเจ้าถึงกับตรัสว่า:

ภิกษุทั้งหลาย ยามเมื่อดวงอาทิตย์อุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทะ ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ แก่ภิกษุ ฉันทะนั้น

เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงมีพระคุณสมบัติที่เรียกว่าพุทธธรรมอย่างหนึ่งใน ๑๘ ประการ คือ “ทรงมีฉันทะไม่ลดถอย”

ถ้าเราไม่สามารถปลูกฝังพัฒนาให้เด็กมีความอยากหรือความต้องการประเภทนี้ขึ้นมา การศึกษาจะเดินหน้าไปไม่ได้ และที่ร้ายอย่างยิ่งก็คือ ถ้าแยกไม่ออกระหว่างความอยากฝ่ายอกุศลคือตัณหา กับความอยากฝ่ายกุศลคือฉันทะแล้ว งานการศึกษาจะบิดเบี้ยวไปไม่ถูกทาง และจะผิดพลาดหมดเลย เพราะอย่างที่พูดไปแล้วนั้น ความอยากประเภทนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก ถึงกับถือว่าเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา โดยเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยมรรค

มรรคคือทางดำเนินชีวิตที่พึงงามถูกต้อง มีฉันทะเป็นต้นทาง ถ้าเด็กมีฉันทะแล้ว ก็เชื่อได้ว่าเขาจะมีชีวิตดีงามที่มีการพัฒนา อันเป็นชีวิตแห่งการศึกษา แต่เรามองข้ามมันไป บางทีถึงกับทิ้งมันเสียเลย

เรามักเข้าใจผิดแบบเหมารวมไปว่า ความอยากนั้นไม่ถูกไม่ได้ เรานึกได้แค่ว่าความอยากคือตัณหา แล้วก็พูดย้ำเน้นกันนักหนาว่า จะต้องลดละความอยาก เอาความอยากกลายเป็นความหมายของตัณหาหมดเลย พอบอกว่าพุทธศาสนาสอนให้ละตัณหา ก็สรุปเลยเถิดไปว่าไม่ควรอยาก นี่คือแยกไม่ถูก เป็นจุดที่พลาดอย่างยิ่ง

ดังนั้น ถึงเวลาที่จะต้องย้ำกันแล้วกันอีกว่า จะทำอย่างไรให้สร้างให้พัฒนาความอยากที่ถูกต้อง คือความอยากที่จะทำให้เกิดการพัฒนา ก็คือฉันทะนี่แหละ

ความอยากประเภทตัณหานั้น คนไม่ต้องมีการศึกษา ไม่ต้องมีการเรียนรู้เลย เพียงแค่มีความรู้สึก มันก็เกิด มันก็มีขึ้นมา แล้วมันก็เป็นความอยากที่ไม่พัฒนา คือมันได้แต่เพิ่มปริมาณและขยายขอบเขต แต่ไม่มีการพัฒนาทางด้านคุณภาพ

ส่วนฉันทะเป็นความอยากที่มีการพัฒนา โดยพัฒนาไปตามการเรียนรู้ พัฒนาไปตามปัญญา

ตอนแรกเราเรียนรู้แค่นี้ เราเข้าใจว่าสิ่งนี้มีคุณค่าอย่างนี้ เราก็อยากแค่นั้น ต่อมาเรามีการเรียนรู้ มีปัญญาเพิ่มขึ้นว่าอันนี้ยังไม่ดีจริง ยังมีโทษอยู่บ้าง ยังมีสิ่งที่ดีกว่านั้น ฉันทะของเราก็พัฒนา

ตามปัญญาไปเรื่อยๆ

แล้วก็ขออย่าที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงแยกให้แล้ว ตัณหาเป็นความอยากชนิดที่ว่า มันเกิดขึ้นที่ไหนเมื่อไร ก็ละก็เลิกหรือกำจัดไปได้เลย แต่ฉันทะเป็นความอยากที่พึงละด้วยการทำให้สำเร็จ คือพอฉันทะเกิดขึ้นแล้ว ก็ทำการจนบรรลุจุดหมายแล้วมันก็หมดไป ละเหมือนกัน แต่ละด้วยการทำให้สำเร็จ นี่ต่างกันตรงข้ามเลย

ถ้าจะจัดการศึกษา โดยมุ่งเอาแค่เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อมาสนองระบบที่มีที่เป็นอยู่ จะพอใจกับตัณหา ก็แล้วไป แต่ถ้าจะให้การศึกษาเป็นการพัฒนามนุษย์ ก็แน่นอนว่า จะต้องพัฒนาฉันทะขึ้นมาให้ได้

เรื่องนี้ยกมาพูดเพื่อให้ช่วยกันดูว่า การศึกษาตอนนี้ต้องถือว่าพลาดไปข้อนี้ก็อย่างหนึ่งละ คือแยกไม่ออกระหว่างตัณหากับฉันทะ แล้วก็ไม่รู้ตัวกันด้วยว่า ที่ผิดพลาดล้มเหลวอะไรกันมาก็เพราะตัณหา และในส่วนที่สร้างสรรค์กันมานั้น ก็สำเร็จด้วยฉันทะ คือความไม่รู้ ความไม่สร้างสรรค์ คือฉันทะนี่แหละ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องปลุกฝังขึ้นมา แล้วมันก็โยงไปถึงหลักการพื้นฐานต่างๆ ทัวไปหมด นี่จึงขอยกขึ้นตั้งเป็นข้อสังเกตอันดับหนึ่ง

ย้ำว่า ปัญหาใหญ่ในการศึกษาบัดนี้ คือ ทำอย่างไรจะให้เด็กพัฒนาฉันทะขึ้นมาได้

ถ้าใครบอกว่าการศึกษาที่ผ่านมาล้มเหลว ก็พูดได้เลยว่าเป็นเพราะภาวะขาดฉันทะได้แผ่ขยายไปทั่วทั้งในตัวเด็กและตัวครู

ศึกษาแค่ ๓ แขน ก็พัฒนาครบ ๔ ด้าน

- * -

จากฤทธิ์ของเทวา สู่อริศึกษาของคน

พุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ข้อปฏิบัติทั้งหมด
ในพุทธศาสนารวมอยู่ในหลักที่เรียกว่า “สิกขา” ทั้งสิ้น

เรื่องนี้ก็สืบเนื่องไปจากหลักการพื้นฐานที่พุทธศาสนาถือว่า
มนุษย์นั้นมีธรรมชาติแห่งความเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก จะ
เห็นว่า มีถ้อยคำหลากหลายในพุทธศาสนาที่ใช้เป็นเครื่องปลุกเร้า
กระตุ้นเตือนใจให้มนุษย์ฝึกฝนตนเอง และมีพุทธพจน์มากมายที่
ตรัสสอนให้คนฝึกฝนพัฒนาตน ดังเช่นพระดำรัสว่า

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺสเสสุ

“ในหมู่มนุษย์ ผู้ประเสริฐสูงสุด คือคนที่ฝึกแล้ว (ผู้มีการศึกษา)”

หรืออย่างที่ตรัสว่า

มนุสฺสญฺญตํ สมฺพุทฺธํ

อตุตฺตทนฺตํ สฺมาหิตํ

เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺตุติ

.....

“พระสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี่แหละ แต่ทรงฝึกพระองค์แล้ว เป็นผู้มิพระทัยอบรมถึงที่ แม่เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ”

มีพุทธพจน์อีกมาก ที่บอกถึงการที่มนุษย์ฝึกตนแล้ว เทวดาและพระพรหมก็มาเคารพบูชาอ่อนไหว ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภูมิหลังของสังคมสมัยนั้นด้วย คือการที่พระพุทธเจ้าทรงเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมที่มีศาสนาพราหมณ์เป็นใหญ่ ซึ่งเขานับถือเทพเจ้ากันอยู่ เช่น เขาถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งกำหนดวิถีชีวิตและชะตากรรมของมนุษย์ เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องเอาใจเทพเจ้าด้วยการเช่นสรวงสังเวศ จนเกิดการบูชาัญชิตต่างๆ แม้กระทั่งฆ่ามนุษย์บูชาัญ

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นท่ามกลางสภาพชีวิตและสังคมอย่างนั้น ที่มนุษย์ฝากชีวิตและชะตากรรมไว้กับเทพเจ้า พระองค์ก็ทรงนำมนุษย์สู่ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ โดยทรงมาชี้จุดพลิกผันอันสำคัญ ให้มนุษย์หันมามองดูความจริงของธรรมชาติ ที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย มิได้ขึ้นต่อการดลบันดาลของเทพเจ้า และให้มนุษย์หันมากระทำการด้วยตนเองด้วยความเพียรพยายาม

เพื่อให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ก็จึงต้องให้มนุษย์มีการฝึกฝนตนเอง โดยตั้งต้นจากฐานของธรรมชาติที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ นี่คือการที่พุทธศาสนาเบนความสนใจออกจากภูมิหลังของสังคม เปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการฝึกฝนตนเอง แทนการหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลจากภายนอก

ตอนนี้ขอถือโอกาสแทรกนิดหนึ่ง เป็นการโยงให้เห็นหลักการสำคัญ คือ ถ้าเรามองในแง่ภูมิหลังของสังคมอย่างที่เราพูดมาขึ้น ที่ว่ามนุษย์มองว่าชะตากรรมของตนขึ้นต่อเทพเจ้าที่จะดลบันดาล ดังนั้น เมื่อมนุษย์ต้องการอะไร ไม่ว่าจะให้รอดพ้นจากภัยอันตราย หรืออยากได้โชคลาภอะไร ก็ต้องไปไหว้วอนบวงสรวงเทพเจ้า และเขาก็ทำอย่างนี้กันตลอดมา

อยู่มาพระพุทเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ก็สอนว่า อย่าไปมัวหวังพึ่งเทพเจ้าเหล่านั้นเลย ขอให้มาดูธรรมคือความจริงกันดีกว่า สิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ และในธรรมชาตินั้น สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เหตุปัจจัยให้เกิดผล ผลเกิดจากเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น แทนที่ท่านจะไปนั่งนอนอ้อนวอนหวังหรือรอคอยให้เทพเจ้าทั้งหลายบันดาลให้ ท่านต้องการผลอะไร ท่านก็ทำเหตุปัจจัยของมันสิ เมื่อทำเหตุปัจจัยของมันแล้ว ผลก็จะเกิดขึ้น

ดังนั้นพระพุทเจ้าก็เบนความสนใจจากเทพเจ้า มาสู่สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” คือความจริงของธรรมชาติ พูดกันสั้นๆ ว่าย้าย “จากเทพ สู่ธรรม”

สังคมอินเดียยุคโบราณเป็นสังคมแห่งเทพเจ้า มนุษย์ฝากชีวิต ฝากความหวังทุกอย่างไว้กับเทพเจ้า พอพระพุทเจ้าเกิดขึ้น พระองค์ชี้ให้คนมองใหม่ ให้หันมาหาธรรม คือให้หันมามองความจริงของธรรมชาติว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย

พอพระองค์ชี้ให้คนหันมามองที่ธรรม คือมองธรรมชาติที่เป็น

ไปตามเหตุปัจจัยแล้ว เรื่องก็โยงมาสู่การกระทำของมนุษย์ คือเป็นการบอกต่อไปว่า เมื่อท่านต้องการผลอย่างไร ท่านก็ต้องทำเหตุปัจจัยที่จะให้ได้ผลอย่างนั้น

นี่เป็นการเปลี่ยนตัวผู้บันดาลผล จากเทพเจ้า มาเป็นความจริงของเหตุปัจจัยในธรรมชาติ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า จากเทพเจ้า มาเป็นกฎธรรมชาติ และเปลี่ยนวิธีการที่จะให้สำเร็จผล จากการอ้อนวอนขออำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า มาเป็นการกระทำเหตุปัจจัยด้วยความเพียรพยายามของตน หรือพูดสั้น ๆ ว่า จากการอ้อนวอนมาเป็นการกระทำ หรือการลงมือทำ

ที่นี่ การที่มนุษย์กระทำการด้วยความเพียรพยายามนั้น เรียกว่า “กรรม” แต่ในที่นี้ มุ่งเอาการกระทำที่ดีเท่านั้น ดังนั้น เมื่อพูดให้เป็นภาษาทางการ ก็จึงบอกว่า เปลี่ยนวิธีการ จากการบูชา ยัญ มาเป็นทำกรรมดี

ถึงตอนนี้ จะเห็นว่า ถ้าเราขอผลจากเทพเจ้า เราก็ต้องบูชา ยัญ แต่เมื่อเราจะเอาผลตามธรรม เราก็ต้องทำกรรม นี่คือ ธรรมของธรรมชาติ โยงมาที่การกระทำของคน

พูดเป็นสำนวนว่า “ธรรมเรียกร้องกรรม” คือ เมื่อคนต้องการผลจากธรรม ธรรมก็เรียกร้องกรรมจากคน

เป็นอันว่า *กรรม* คือความจริงของกฎธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย *กรรม* คือการกระทำของมนุษย์ที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์แห่งความจริงของธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น

มนุษย์ต้องทำกรรม คือทำเหตุปัจจัย แล้วผลที่ต้องการจึงเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเน้นที่กรรม

กรรมในความหมายพื้นฐาน ก็คือการกระทำของมนุษย์ นี่ตรงไปตรงมา อย่าเพิ่งมองลึกไปถึงชาตินั้นชาติโน้น เอาแค่เห็นกันก่อน

เป็นอันว่า จากกรรม ก็โยงมาสู่กรรม คือ จากความจริงของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ก็โยงมาสู่การกระทำของมนุษย์ให้ตรงตามเหตุปัจจัย

มนุษย์ในลัทธิแต่ก่อนนี้ที่เชื่อการอ้อนวอนเอานั้น ก็ไม่คิดจะเพียรพยายาม ได้แต่ไปเช่นสรวงบุษบาเทพเจ้าขอให้บันดาลให้ พอทำพิธีอ้อนวอนเสร็จ ก็นอนหวังนอนรอไป แต่เมื่อหันมาเข้าสู่หลักพุทธศาสนา ที่เชื่อในการกระทำของมนุษย์ว่าต้องทำตามเหตุปัจจัย มนุษย์ก็ต้องลงมือทำ และต้องใช้เรี่ยวแรงเพียรพยายาม

เพราะฉะนั้น ชื่อของพระพุทธรูปศาสนาท่านจึงเรียกว่าเป็นกรรมบาท และวิริยบาท แปลว่า หลักคำสอนที่ถือการกระทำและถือความเพียร คือถือหลักการกระทำด้วยความเพียรพยายามของตน ให้สำเร็จผลที่ต้องการนั้น

นี่คือหลักใหญ่ที่โยงจากกรรมในกฎธรรมชาตินี้ มาถึงการกระทำของมนุษย์ *กรรม* จึงได้แก่ การกระทำของมนุษย์เพื่อจะให้สำเร็จผลตามกฎธรรมชาติ

ที่นี่ เรืองมันโยงต่อไปอีกว่า การกระทำของมนุษย์อย่างที่ว่าเมื่อก่อนนี้ ถ้ามันไม่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ คือไม่ตรงตามเหตุ

ปัจจัยที่จะให้เกิดผลอย่างนั้น มันก็ไม่สำเร็จผลที่ต้องการ แล้วทำ
อย่างไรมันจึงจะสอดคล้อง มนุษย์ก็ต้องมีความรู้ ต้องเข้าใจความ
จริงของธรรมชาตินั้น ต้องรู้เหตุปัจจัยที่จะต้องทำ

ฉะนั้น มนุษย์จึงต้องเรียนรู้กฎธรรมชาติ ต้องเรียนรู้เหตุปัจจัย
เพื่อให้การทำความของตนสำเร็จผล มิฉะนั้น ถึงจะมีความเพียร
พยายามทำความไปมากมาย ก็เหนื่อยเปล่า ไม่สำเร็จผลที่ต้องการ
แล้วก็มาโอดครวญอีกว่าฉันทำแล้ว ผลที่ต้องการไม่เห็นมันสำเร็จ
เลย ฉันทำดี ไม่ได้ดี ฯลฯ

เพราะฉะนั้น เพียงแต่ทำความจึงไม่พอ จะต้องมีการเรียนรู้ให้มี
ปัญญาความสามารถ เพื่อจะทำความให้เกิดผลสำเร็จที่ดีได้จริง ถึง
ตอนนี้ **หลักกรรม** จึงโยงไปหาหลักที่เรียกว่า “สิกขา” คือ การเรียนรู้การ
ฝึกฝนพัฒนาตนให้มีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น มีความสามารถ
มากขึ้น และเขาก็จะทำความได้สำเร็จผลดีบรรลุผลที่ต้องการ

พูดเป็นสำนวนว่า **กรรมเรียกร้องสิกขา** (คือ จะทำการได้ผล
ก็ต้องมีการศึกษา)

จะเห็นว่า พระพุทธศาสนามีระบบที่ชัดเจน ตอนแรกเราหัน
ออกจากเทพมาหา**ธรรม** แล้วธรรมก็บ่งชี้มาที่**กรรม**ของมนุษย์ จาก
นั้นกรรมก็เรียกร้องว่ามนุษย์ต้อง**สิกขา** คือต้องศึกษา เมื่อมนุษย์มี
การศึกษาเรียนรู้เกิดปัญญาพัฒนาจนถึงที่สุดแล้ว ก็**วิมุตติ** คือหลุด
พ้นเป็นอิสระ แก้ปัญหาได้ ดับทุกข์หมดไป

หลักที่ว่ามานี้จึงสอดคล้องกับความหมายของฉันท์ที่ว่าไป

แล้ว คือการที่มนุษย์เห็นว่าอะไรดีงามถูกต้องสมบูรณ์ ก็มีฉันทะ
 อยากจะทำให้สำเร็จ แต่จะทำให้สำเร็จได้ ก็ต้องรู้ความจริงของกฎ
 ธรรมชาติ จึงอยากรู้ความจริง

ดังนั้น **ฉันทะ** จึงมีความหมายว่า อยากทำให้ดีให้งามให้
 สมบูรณ์ และอยากรู้ความจริงที่จะทำให้สำเร็จได้ตามนั้น

เมื่อดูตามนี้ ก็จึงกลายเป็นว่า “ฉันทะ” คือ หนึ่ง ใฝ่รู้ สอง ใฝ่ทำ
 หรือใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ทางพระใช้คำศัพท์สั้นๆ ว่า “ธรรมฉันทะ”
 แปลว่า ความอยากในธรรม คือต้องการรู้ความจริงของกฎธรรม
 ชาติ หรือรู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น แล้วก็อยากกระทำการ
 ตามกฎธรรมชาตินั้นให้สำเร็จผลที่ดี ฉันทะจึงสอดคล้องกับหลัก
 การนี้ทั้งหมด และหลักทั้งหมดในพุทธศาสนาจึงโยงถึงกัน

ตรงนั้นออกเรื่องไปหน่อย แต่ก็มุ่งเพื่อจะโยงให้เห็นหลักบาง
 ประการที่เป็นพื้นฐาน ซึ่งก็มีความสำคัญเหมือนกัน จะได้มองเห็น
 ระบบของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นภาพรวม

เป็นไตรสิกขา เพราะชีวิตร่วมพัฒนาทั้ง ๓ แดน

ที่นี้ก็เจาะมาที่ **สิกขา** คือการศึกษาที่คนฝึกตนใน ๓ แดน
 ของชีวิต ให้เกิดการพัฒนาครบทั้ง ๔ ด้าน

ได้บอกแล้วว่า ในพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก
 และฝึกได้ แล้วก็ฝึกได้อย่างดีด้วย อย่างที่ว่า ประเสริฐได้ด้วย การ

ฝึก และเมื่อฝึกแล้วก็ประเสริฐเลิศหาที่เปรียบมิได้เลย จนแม้แต่เทพพรหมก็ชื่นชมบูชา กระทั่งเป็นพุทธะก็ได้

การฝึกศึกษาตามหลักสิกขานั้น มีเป็นชุด ๓ อย่าง เรียกว่า **ไตรสิกขา** ซึ่งท่านจัดไว้เพื่อให้คนพัฒนาครบทั้ง ๓ แดนของชีวิตที่ดำเนินไป หรือชีวิตที่เป็นอยู่ (๓ แดนของการดำเนินชีวิต) คือ

๑. การฝึกฝนพัฒนาในแดนแห่งการสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะสัมพันธ์ด้วยตาหู ฟัง ลิ้นชิมรส ฯลฯ (การใช้อินทรีย์) หรือสัมพันธ์ด้วยกายทำ วาจาพูด ที่เป็นเรื่องพฤติกรรม การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคม และทางกายภาพ ไม่ว่าจะ เป็นวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยี ทั้งหมดนี้เรียกว่า **ศีล**

๒. การฝึกฝนพัฒนาในแดนของจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของคุณธรรมความดีงาม เรื่องความเข้มแข็งมีกำลังความสามารถ หรือเรื่องความสุขเกษมสันต์ เรียกว่า **สมาธิ**

๓. การฝึกฝนพัฒนาในแดนของปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ และความสามารถในการคิด เรียกว่า **ปัญญา**

ชีวิตมนุษย์ที่เป็นอยู่และดำเนินไปนี้ มีทั้งหมดทั้งสิ้นก็แค่ ๓ แดนเท่านั้นแหละ และเราก็ต้องพัฒนาให้ครบทั้งสามแดนนั้น เคียงควบประสานและงอกงามส่งต่อกันไป

ที่จริง **ศีล สมาธิ ปัญญา** เป็นคำลัด สำหรับเรียกสั้นๆ สบายๆ ไม่ใช่เป็นศัพท์ทางการแท้ ศัพท์ที่เป็นทางการจริง เรียกว่า

๑. **อิทธิศีลสิกขา** แปลงง่ายๆว่าการฝึกฝนทางด้านศีลให้ยิ่งขึ้นไป

๒. อธิจิตตสิกขา แปลง่ายๆ ว่า การฝึกฝนพัฒนาทางด้านจิตใจให้ยิ่งขึ้นไป

๓. อธิปัญญาสิกขา แปลง่ายๆ ว่า การฝึกฝนทางด้านปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป

ที่นี้ก็มิใช่อสังเกตว่า เวลาเรียกสั้นๆ อธิศีลสิกขา เรียกว่าศีล ก็ง่ายแล้ว อธิปัญญาสิกขา เรียกปัญญา ก็ง่ายแล้ว แต่ทำไมอธิจิตตสิกขา จึงไม่เรียกว่าจิตต ทำไมจึงยักย้ายไปเรียกว่าสมาธิ

มีคำชี้แจงว่า อธิจิตตสิกขานั้น ก็คือเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาจิตใจนั่นเอง ที่นี้ การพัฒนาจิตใจนั้น ถ้าจะสรุปก็มี ๓ ด้าน คือ ด้านคุณธรรมต่างๆ เช่น เมตตา กรุณา กตัญญูตา คารวะ หิริโอตตปปะ ด้านความสามารถความเข้มแข็งแก่ลั้วกล้า เช่น ความใฝ่ปรารถนา ความมั่นใจ ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ความรับผิดชอบ สติ สมาธิ อะไรพวกนี้ และด้านความสุข เช่น ความสดชื่น ความร่าเริง ความเบิกบาน ความเอิบอิ่ม ความผ่อนคลาย ความสุข เรื่องของจิตที่ดีก็มี ๓ อย่างนี้ แต่ทำไมมาเรียกสั้นๆ ว่า “สมาธิ”

ที่เรียกสั้นๆ ว่าสมาธินั้น ก็เพราะว่า สมาธิเป็นแกนของการพัฒนาทางด้านจิตใจทั้งหมด

สมาธิคืออะไร ถ้าพูดง่ายๆ โดยใช้ถ้อยคำสามัญ สมาธิ ก็คือการที่ใจของเราอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามที่ต้องการ แต่ที่แปลว่าสมาธิคือใจตั้งมั่นนั้น เป็นการพยายามแปลตามตัวหนังสือ หรือแปลรักษาศัพท์

ใจตั้งมั่นคืออะไร ก็คือใจอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งเดียว ที่พูดแบบทางการว่าจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง แต่ถ้าเราพูดตามประสาชาวบ้าน ก็บอกว่า ให้อใจอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ ใครที่ใจอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ คนนั้นก็จะมีสมาธิ

แต่ปัญหาก็คือว่า คนเราทั่วไปนั้น ใจไม่ได้แบบนี้ ใจมันอยู่กับสิ่งที่ต้องการไม่ได้ตามต้องการ มันอยู่เดี๋ยวหนึ่งก็ไปเสียแล้ว ที่นี้ เมื่อใจไม่อยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ ใจก็มีสิ่งอื่นเข้ามารบกวน มีความวอกแวก หรือมีเรื่องโน้นเข้ามาเรื่องนี้เข้ามา เปลี่ยนไปเรื่อย หรือยุ่งไปหมด ฟุ้งซ่าน บางทีถึงกับว่าวุ่น หรือสับสน นี่คือไม่มีสมาธิ

เมื่อจิตใจไม่เข้าที่ ไม่อยู่ตัว ถูกรบกวนได้ ว่าวุ่นซุนมัว ฟุ้งซ่าน สับสนอย่างนี้ มันจะพัฒนาอะไรได้ละ มันจะทำอะไรได้ละ ถึงพยายามทำไป ก็ไม่ได้ผลดี การฝึกฝนในทางจิตก็จะไม่สำเร็จ

ในการพัฒนาจิตใจนั้น จะต้องให้จิตอยู่ตัว ตั้งมั่นได้ที่ เหมาะที่จะทำงาน สภาพจิตที่เป็นสมาธิก็คือ จิตนั้นอยู่ตัว ไม่มีสิ่งใดรบกวน เมื่อไม่มีอะไรรบกวนแล้ว จิตก็จะอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ เรียกว่าตั้งมั่นได้ที่ มันก็ทำงานได้ดี เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะใช้งาน สามารถพัฒนาได้ตามที่ต้องการ จะพัฒนาคุณสมบัติอะไรๆ ขึ้นมาก็ได้ แต่ถ้าไม่มีสมาธิ ก็ตรงข้าม จะเอาอย่างไรกับจิตใจ ก็เป็นไปได้อย่างยาก

มีข้อเปรียบเทียบที่จะช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้นว่า ถ้าเปรียบจิตใจ

เหมือนเป็นโตะทำงาน จะเห็นได้ว่า ถ้าโตะตั้งไม่มั่นคง ไม่ได้ที่ โคลงเคลง หรือแม้เพียงหุบหยับ เอียง เอน หรือไม่ราบเรียบ ก็จะทำงานไม่ได้ หรือทำได้ยาก แม้แต่สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ก็ตั้งก็วาง ไม่อยู่ เดียวโน้นล้ม เดียวนี้กลิ้ง เดียวนั้นหล่น บ้างก็โงนแงง คนก็ได้ แต่จับโน้น ดึงนี่ ประคองนั้น ไม่เป็นอันได้การไต่งาน แต่ตรงข้าม ถ้าโตะนั้นตั้งมั่นได้ที่ หนักแน่นนิ่งสนิท จะวาง จะตั้ง จะทำอะไร ก็ทำได้ตามต้องการ เรียกว่าเหมาะแก่งาน นี้ละ *สมาธิ* ก็คือภาวะที่จิต อันเปรียบเหมือนโตะนั้น ตั้งมั่นได้ที่อยู่ตัวสนิทเหมาะแก่งานนั่นเอง

เป็นอันว่า สมาธิเป็นแกนของการพัฒนาด้านจิตใจ หรือเป็นฐานที่ตั้งรองรับคุณสมบัติทางจิตใจเอาไว้ทั้งหมด เท่ากับเป็นตัวแทนของการฝึกฝนพัฒนาทางด้านจิตใจ จึงเอาสมาธิมาเรียกชื่อแทนอธิจิตตสิกขาไปเลย นี่เป็นข้อสังเกตที่หนึ่ง

ข้อสังเกตที่ ๒ ก็คือ ที่ว่าศึกษา ๓ แดน ทำให้พัฒนาออกมา ๔ ด้านนั้น มันคืออย่างไร เรื่องนี้จะได้ว่าต่อไป

คำพระ - คำเพี้ยน

ศัพท์ในทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการฝึกฝนพัฒนามนุษย์นี้มีที่สำคัญๆ อีก ๒-๓ คำ ศัพท์ที่อยากพูดในที่นี้ คือคำว่า “ภาวนา”

ภาวนา นั้น เป็นคำวิชาการในทางพุทธศาสนา แปลว่า ทำให้มีให้เป็นให้เพิ่มพูน มีความหมายที่ท่านอธิบายด้วยคำว่า “พัฒนา”

เป็นศัพท์หลักในทางธรรม

แต่ในภาษาไทย คำว่า “ภาวนา” มีความหมายเคลื่อนคลาดหรือเพี้ยนไป และเราเอาคำว่า “พัฒนา” มาใช้เป็นศัพท์วิชาการแทน ตรงข้ามกับในภาษาพระ คือในภาษาบาลี “พัฒนา” เป็นศัพท์สามัญ เป็นคำชาวบ้าน แปลเหมือนกับ “ภาวนา” คือแปลว่าเจริญ หรือเพิ่มพูนขึ้น

ที่นี้ ในภาษาไทยที่ใช้ปัจจุบัน ก็เลยเกิดความสับสน เอาคำว่าพัฒนาไปใช้ในที่ที่ภาษาพระใช้คำว่าภาวนา ส่วนคำว่าภาวนาของภาษาพระ เราก็ใช้ในความหมายที่เพี้ยนไปเป็นอย่างอื่น เรียกได้ว่าสับสนนัวเนีย

ในภาษาพระนั้น *ภาวนา* หมายถึงการพัฒนามนุษย์ ไม่ใช่พัฒนาสิ่งของต่างๆ ส่วน “พัฒนา” นี้ หมายถึงการทำให้เพิ่มขึ้น ให้ขยายออกไป เช่น ทำของเด็กให้โตขึ้น ทำของน้อยให้เพิ่มเป็นมาก แม้แต่กองขยะที่ขยายจากกองเล็กเป็นกองโต ก็เรียกว่าพัฒนา แต่ถ้าเป็นการพัฒนามนุษย์ ท่านมีศัพท์ในภาษาบาลีเรียกเฉพาะว่า “ภาวนา” และเวลาอธิบายคำว่าภาวนานั้น ท่านจึงอธิบายด้วยคำว่า “พัฒนา”

ในภาษาไทย คำพระที่ใช้กันมาๆ ถึงปัจจุบัน มีความหมายเคลื่อนคลาดไปมาก แทบทุกคำเพี้ยนไปไม่มากก็น้อย อย่าง “ภาวนา” นี้ ก็มีความหมายกลายเป็นการท่อง บ่น หมุ่หมิบๆ ทำปากเหมือนบ่นว่าไปเลย

“ภาวนา” ตัวจริง แปลว่า การทำให้มีให้เป็นให้เกิดให้มีให้เจริญเพิ่มพูน และมักใช้แสดงความหมายเป็นเรื่องๆ ไป แล้วแต่จะต้องการพัฒนาอะไร จะพัฒนาคุณสมบัติอะไร ก็ภาวนาเรื่องนั้น เช่น ต้องการพัฒนาเมตตา ก็บอกว่า เมตตาภาวนา จะพัฒนาสมาธิ ก็บอกว่า สมาธิภาวนา จะพัฒนาปัญญา ก็บอกว่า ปัญญาภาวนา (คนไทยแต่โบราณพูดกันมาว่า เจริญเมตตา เจริญสมาธิ เจริญปัญญา) ฯลฯ

เป็นอันว่า “ภาวนา” ใช้ในแต่ละเรื่องละอย่าง ทั้งนี้ว่าในระดับปลีกย่อย แต่แม้ในระดับกว้างออกไป ก็นิยมใช้กับเรื่องที่แยกออกไปเป็นด้านๆ

ส่วนคำว่า **ศึกษา** ในที่นี้ ใช้สำหรับกระบวนการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาทั้งหมด เป็นการพูดอย่างรวมเป็นระบบ ว่ามี ๓ ตรงกับระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีสามแดน

แต่ในเวลาทีพูดแยกแยะ ก็จะจำแนกออกไปว่ามีการพัฒนาด้านนั้นๆ โดยใช้คำว่าภาวนา คือแยกแยะให้เห็นหมดว่า เวลาที่มนุษย์เราพัฒนานี้ มีการพัฒนาที่ด้าน จะให้เห็นชัด โดยไม่ต้องคำนึงถึงระบบ ก็เลยแยกเป็น ๔ ด้าน ภาวนาก็เลยมี ๔ ในขณะที่ศึกษามี ๓ อย่าง

แต่เรื่องนี้ เดี่ยวจะอธิบายว่าทำไมต้องแยกจำนวนต่างกัน

ภาวนา ที่ว่าแยกเป็นด้านๆ นั้น ก็มาดูว่าคนเราต้องพัฒนาอะไรบ้าง ท่านจำแนกไว้ว่ามี ๔ ด้าน ก็คล้ายกับศึกษาที่พูดไปแล้ว

แต่มีข้อต่างกัน คือ ภาวนา มี ๔ ดังนี้

๑. กายภาวนา แปลว่า การพัฒนากาย ทำไม่จึงพัฒนากาย เรามักเข้าใจกันแค่ว่า พัฒนากาย คือทำให้ร่างกายแข็งแรงเจริญเติบโต โดยรับประทานอาหารที่ดีมีคุณค่า และบริหารร่างกายให้มีสุขภาพดี

แต่ในพุทธธรรม ท่านไม่ได้หมายความว่านั่น ที่ว่าพัฒนาทางกายนั้น ท่านมุ่งหมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ เรื่องด้านวัตถุ พวกปัจจัย ๔ สิ่งเสพบริโภค วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ และธรรมชาติแวดล้อมทั้งหลาย โดยเฉพาะที่ชัดเจนคือ สิ่งที่เสพทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางด้านกาย คือสิ่งที่เราไปเกี่ยวข้องกับในโลกโดยใช้ อินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสื่อ เป็นช่องทางรับรู้ข้อมูลต่างๆ เข้ามา และเสพความรู้สึก

ถ้าเราใช้อินทรีย์ไม่เป็น ไม่พัฒนามัน เราจะรับรู้ในลักษณะที่ทำให้เกิดโทษแก่ชีวิต จะได้แต่เสพความรู้สึก และอาจจะลุ่มหลงไร้สติ และตกเป็นทาสของมัน

แต่ถ้าเราใช้อินทรีย์เป็น เราก็จะรับรู้ในลักษณะที่ทำให้เกิดคุณค่า เป็นประโยชน์ มีการดูเป็น ฟังเป็น ทำให้เกิดปัญญา เป็นต้น ดังนั้น เราจึงต้องพัฒนาการใช้อินทรีย์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มในเรื่องกายภาวนา

การศึกษาในพุทธศาสนาก็เริ่มจากการใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้แหละ ที่ว่ารับรู้อย่างไรจึงจะไม่ถูกอกุศลธรรมเข้ามา

ครอบงำ ไม่เกิด โลก โกรธ หลง มัวเมา แต่รับรู้อย่างไรให้เกิดกุศลธรรม เกิดความดีงาม ให้เกิดความเข้าใจสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และได้ข้อมูลมาเป็นความรู้ที่จะพัฒนาปัญญา ตลอดจนได้แง่มุมความคิดที่จะใช้ประโยชน์ต่อไปในการพัฒนาชีวิต ในการสร้างสรรค์เกือบทุกอย่าง การรับรู้เช่นนี้เป็นการพัฒนาด้านแรก ในขั้นกายภาวนา

นอกจากนั้นก็พัฒนาความสัมพันธ์กับปัจจัย ๔ คือการกิน การเสพบริโภคใช้สอย เช่น ในการรับประทานอาหาร ก็ต้องฝึกต้องพัฒนาตัวเองว่า ทำอย่างไรจะรับประทานแล้วไม่เกิดโทษต่อชีวิตต่อร่างกาย ทำอย่างไรรับประทานแล้วจะเกิดประโยชน์ให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี พร้อมทั้งจะเอาไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีที่พัฒนาที่สร้างสรรค์ เรียกว่า กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น

เพราะฉะนั้น ศิลปะไม่ใช่แค่เว้นจากโน่นเว้นจากนี่เท่านั้น และดังนั้น ศิลปะจึงมีเพิ่มอีกมากมาย เช่น อินทริยสังวร คือการรู้จักใช้อินทริย์ ก็เป็นศิลปะหลักชนิดหนึ่งของพระ และปัจจัยปฏิสวนา คือการรู้จักเสพบริโภคปัจจัย ๔ ก็เป็นศิลปะอีกหมวดหนึ่ง รวมแล้วก็เป็นเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุ ศิลปะประเภทนี้รวมอยู่ในการพัฒนาด้านที่ ๑ ที่เรียกว่าการพัฒนากาย

๒. ศิลภาวนา แปลว่า การพัฒนาศีล นี่ก็คือว่า นอกจากพัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ จำพวกวัตถุสิ่งของและธรรมชาติแวดล้อมแล้ว ก็ต้องพัฒนาความสัมพันธ์กับ

สิ่งแวดล้อมทางสังคม คือกับมนุษย์ด้วยกันด้วย เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม มีพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่เพื่อนมนุษย์

อย่างชาวบ้านทั่วไป ก็ให้อยู่ในศีล ๕ และให้ประพฤติการในทางที่เกื้อกูลสร้างสรรค์ มีการหาเลี้ยงชีพที่สุจริต ทำอาชีพะที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ประกอบอาชีพะการเลี้ยงชีพที่สร้างสรรค์สังคม พร้อมทั้งเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตนเอง อาชีพะก็เป็นเรื่องสำคัญในศีลของพระ เป็นศีลหมวดหนึ่ง เรียกว่า อาชีพะปาริสุทธิศีล

ตกลงว่า ศีลระดับนี้ ที่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม จัดเป็นเรื่องของการพัฒนาศีล

แล้วต่อไปข้อ ๓. จิตตภาวนา คือการพัฒนาจิตใจ และข้อที่ ๔. ปิณฺณภาวนา พัฒนาปัญญา ว่าโดยสรุป ก็เหมือนที่อธิบายไปแล้วในข้อสมาธิ หรืออธิจิตตสิกขา และข้อปัญญา หรืออธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓

ศึกษาครบ ๓ แขน ก็พัฒนาออกไป ๔ ด้าน

จุดที่น่าสังเกตก็คือ ในไตรสิกขานั้น เท่ากับเอากาวนา ๒ ข้อ ด้าน คือ กายกาวนา และศีลกาวนา ไปรวมเป็นสิกขาข้อแรกข้อเดียว คือเป็นศีล

ส่วนสิกขาข้อ ๒ สมาธิ หรืออธิจิตตสิกขา กับข้อ ๓ ปัญญา หรืออธิปัญญาสิกขา นั้น ไม่แปลก เพราะตรงกับกาวนาข้อ ๓ จิตต-กาวนา และกาวนาข้อ ๔ ปัญญาภาวนา ตามลำดับ

จึงมีคำถามว่า ทำไมในกาวนา ๔ จึงแยกเป็น กายกาวนา กับศีลกาวนา ขณะที่ในไตรสิกขา รวมเข้าในข้อเดียวเป็นศีล เรื่องนี้มีเหตุผลอยู่

บอกแล้วว่า ในเรื่องกาวนา ท่านพูดถึงสิ่งที่ต้องพัฒนาเป็นเรื่องๆ จำแนกออกไปให้เห็นชัด และจะได้เน้นสิ่งที่ต้องทำให้เห็นรายละเอียด เป็นการแยกแยะส่วนประกอบออกมาให้ดู

แต่ในเรื่องสิกขา ท่านพูดถึงระบบการพัฒนามนุษย์ ให้เห็นว่าองค์ประกอบทั้งหลายในระบบนั้นทำงานประสานและสัมพันธ์กันอย่างไร

ทีนี้ก็มาดูให้เห็นเหตุที่กาวนา ๒ ข้อแรกต้องรวมกันเป็นสิกขาข้อแรกข้อเดียว ทำให้สิกขาทั้งหมดเหลือแค่ ๓ เป็นไตรสิกขา อย่างที่บอกเมื่อกี้ ไตรสิกขานั้น เวลาปฏิบัติจริง สิกขาทั้ง

๓ ข้อ จะสัมพันธ์โยงกัน ประสานกัน เป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน เกิดเป็นองค์รวมอันหนึ่งในการปฏิบัติทุกครั้งไป หมายความว่า ในการปฏิบัติครั้งหนึ่งๆ จะมีสิกขาครบทั้ง ๓ ข้อ คือมีองค์รวม ๓ ที่ประสานเข้าเป็นองค์รวมแห่งการปฏิบัติอันหนึ่งอันเดียวกัน

ปฏิบัติการในการพัฒนาชีวิตหรือดำเนินชีวิตครั้งหนึ่งๆ เป็นองค์รวมที่มีสิกขาเป็นองค์รวมครบทั้ง ๓ อะไรบ้างอย่างไร? (ถ้าเป็นการฝึกหรือทำให้ดีขึ้น ก็เป็นสิกขาพัฒนาชีวิต ถ้าไม่มีการฝึก ก็เป็นเพียงการดำเนินชีวิต)

พูดง่าย ๆ ว่า ในการทำอะไรแต่ละครั้งหรือแต่ละกิจกรรมนั้น แดนทั้ง ๓ ของชีวิตจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยครบหมดทุกครั้ง คือ มีการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (แดนที่ ๑) มีเจตนาหรือเจตจำนง มีจิตคิดมุ่งหมาย (แดนที่ ๒) และมีความรู้มากหรือน้อย หรือรู้เข้าใจผิดพลาด ขาดความรู้ (แดนที่ ๓)

ที่นี้ ในภาวนา ๔ นั้น ได้แยกการสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ กับทางสังคมออกไปต่างหากกันเป็น ๒ ข้อ (คือข้อ ๑ กับข้อ ๒) แต่ในปฏิบัติการในสิกขา คือในการศึกษาหรือในการฝึกฝนครั้งหนึ่งๆ (ในขณะที่จิตหนึ่ง) เราจะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่งอันเดียว ซึ่งถ้าไม่เป็นวัตถุสิ่งของหรือธรรมชาติ ก็เป็นผู้คนในสังคม ในขณะที่หนึ่งก็เอาอย่างใดอย่างหนึ่งคือเป็นข้อเดียวในสองข้อนั้น แต่ข้อจิตใจและข้อปัญญาทุกครั้ง เป็นอันว่าในปฏิบัติการองค์รวมครั้งหนึ่ง มีองค์รวม ๓

เพราะฉะนั้น สิ่งแวดล้อมที่แยกออกไปเป็น ๒ อย่าง ในภาวนาข้อ ๑ คือกายภาวนา และภาวนาข้อ ๒ คือศีลภาวนานั้น ก็อย่างที่บอกแล้วว่าแยกเพื่อดูรายละเอียดให้เห็นชัดขึ้นเท่านั้น แต่ในปฏิบัติการที่เป็นจริง แยกต่างหากกันไปไม่ได้ ก็ต้องมาอยู่ในข้อเดียวกัน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยกัน นี่ก็คือการที่ต้องมีเพียงแค่ว่า ๓ อย่างในชุดไตรสิกขา

เป็นอันว่า ภาวนาข้อ ๑ (กายภาวนา) และภาวนาข้อ ๒ (ศีลภาวนา) รวมเข้าเป็นสิกขาข้อ ๑ คือศีล ในไตรสิกขา หมายความว่า ศีลในไตรสิกขา ครอบคลุมภาวนาสองข้อต้น คือกายภาวนา และศีลภาวนา โดยมีเหตุผลที่ชัดเจนและจำเป็นดังว่ามานี้

ย้ำอีกทีว่า ในระบบการศึกษาหรือการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ที่เป็นของจริงนั้น เวลาฝึกหรือทำกิจกรรมครั้งหนึ่ง จะมีบทบาทของจิตใจ มีบทบาทของปัญญา และบทบาทความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอันหนึ่ง ซึ่งในขณะจิตหนึ่ง ต้องเลือกอันใดอันหนึ่งอันเดียว เพราะฉะนั้น รวมแล้วก็ต้องอยู่ใน ๓ นี้คือระบบแห่งไตรสิกขา ที่มีครราวละ ๓

เมื่อรู้หลักความจริงอันนี้ เราจะได้ประโยชน์มาก โดยนำมาใช้ในการศึกษาถึงระดับจุลภาคทีเดียว คือเราจะพัฒนาตน พัฒนาคน พัฒนาเด็ก ได้ในทุกกิจกรรมในทุกขณะทุกเวลา และใช้ได้ทั้งในการวางแผน และในการตรวจสอบวัดผล

ยกตัวอย่าง เมื่อเราทำกิจกรรมหรือมีพฤติกรรมอันใดอัน

หนึ่ง จะเป็นส่วนบุคคล หรือเป็นหมู่ ก็ตาม เราจะคิดพิจารณาจัดการก่อนทำ เพื่อดำเนินการฝึก หรือตรวจสอบหลังทำก็ได้ ให้พร้อมทั้ง ๓ อย่าง คือ

(๑) ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในทางสังคมหรือทางกายภาพนั้น กิจกรรมหรือพฤติกรรมของเรา เป็นไปในทางเบียดเบียนก่อความเดือดร้อนเสียหาย หรือสร้างสรรค์เกื้อกูล

(๒) ในขณะที่ทำกิจกรรมหรือมีพฤติกรรมนั้น เรามีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร เรามีเจตนาอย่างไร เราทำด้วยแรงจูงใจอะไร มีแรงจูงใจเป็นความโลภ ต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว หรือมีแรงจูงใจโกรธ เกลียดชังริษยา จะแก่งแย่งจะทำร้าย หรือมีแรงจูงใจเป็นความลุ่มหลงมัวเมา และสภาพจิตของเราเศร้าหมองขุ่นมัวมีความทุกข์ หรือมีความสุขผ่องใสเบิกบาน

(๓) ในด้านปัญญา ก็ดูว่าเรามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เราทำ มีเหตุผลในสิ่งที่ทำ มองเห็นผลที่จะตามมาจากการกระทำของเราว่าจะดีหรือร้าย ได้หรือเสีย จะเป็นอย่างไร

เป็นอันว่า *ไตรสิกขา* ซึ่งเป็นระบบในการปฏิบัติจริง มี ๓ เพราะเป็นองค์รวมที่จะต้องมีองค์รวมครบ ส่วน *ภาวนา* มีประโยชน์ในแง่ที่จะดูส่วนประกอบหรือรายละเอียด โดยแยกให้เห็นเป็นด้านๆ ไปว่า เราจะพัฒนาคนในเรื่องอะไรบ้าง

เฉพาะอย่างยิ่ง ภาวนามีประโยชน์มากในตอนวัดผล ในตอนปฏิบัติกรรมนั้น เรามองที่ไตรสิกขา เราไม่ต้องคำนึงถึงเรื่อง

ภาวนา ๔ นี้ แต่เราไปคำนึงถึงภาวนา ๔ นั้นในตอนวัดผล คือดูว่าบุคคลนั้นๆ พัฒนาครบ ๔ ด้านไหม โดยดูทีละด้านว่า

๑. กายภาวนา ในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เขาพัฒนาใหม่ และพัฒนาแค่ไหน

๒. ศีลภาวนา ในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม เขาพัฒนาใหม่ และพัฒนาแค่ไหน

๓. จิตตภาวนา ในด้านจิตใจ เขาพัฒนาใหม่ และพัฒนาแค่ไหน

๔. ปัญญาภาวนา ในด้านปัญญา เขาพัฒนาใหม่ และพัฒนาแค่ไหน

เป็นอันว่า ภาวนาที่แยกเป็น ๔ นี้ เหมาะกับการวัดผล แล้วก็เห็นได้ชัดเจนตรงตามที่ท่านใช้มาจริงๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสภาวนา ๔ นี้ ในแง่ที่เป็นการจำกัดความ ในการแสดงความหมาย และในการตรวจสอบ ซึ่งเป็นเรื่องของการวัดผล โดยตรัสถึงพระอรหันต์ว่าเป็นผู้มีภาวนา ๔

ในพระไตรปิฎก มีข้อความแสดงความหมายว่า พระอรหันต์คือใคร? พระอรหันต์ คือผู้มีตนอันพัฒนาแล้ว คืออย่างไร แล้วท่านก็แยกเป็น ภาวิต ๔ (ผู้ได้ภาวนาแล้ว ๔) คือ

๑. ภาวิตกาย	ผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว
๒. ภาวิตศีล	ผู้มีศีลที่พัฒนาแล้ว
๓. ภาวิตจิต	ผู้มีจิตที่พัฒนาแล้ว
๔. ภาวิตปัญญา	ผู้มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว

นี่คือภาวนา ๔ ที่ใช้ในการวัดผล แสดงถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ ใครก็ตามที่พัฒนาสมบุรณ์ครบ ๔ ด้านนี้ ก็เป็นพระอรหันต์ เป็นอเสขะ ผู้จบการศึกษา อันนี้ก็ชัดเจน

ตกลง นี่คือเหตุผลง่าย ๆ ว่า ลึกขาคือเป็นระบบ เป็นกระบวนการในการศึกษา ส่วนภาวนานี้ใช้ในการวัดผล

ถ้าว่าโดยหลักการ ก็เป็น กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา

ถ้าว่าโดยคุณสมบัติของคน ก็เปลี่ยนตามหลักไวยากรณ์ ภาษาบาลีเป็น ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา

การศึกษาตั้งแต่จิ๋ว จึงจะได้อารยธรรมที่แจ๋ว

ขอย้อนกลับไปย่ำแ่งที่พูดไปแล้วหน่อยหนึ่ง เมื่อคืนนี้ได้พูดให้เห็นในช่วงสั้นว่า การศึกษาจะมีได้อย่างไรในทุกกิจกรรม ในทุกพฤติกรรม โดยมีไตรสิกขาครบ อันนี้เป็นการมองในระดับวงจรวัดเล็ก หรือจะใช้ภาษาเลียนแบบเศรษฐศาสตร์ก็ว่า มองในระดับจุลภาค

ส่วนในช่วงยาว เราก็มองคล้ายกับที่เข้าใจกันทั่วๆ ไป คือ การศึกษาพัฒนาคนเป็นขั้นตอนจากหยาบไปหาละเอียด แยกการฝึกคนหรือจัดแยกการศึกษาเป็นระดับ เริ่มจากศีลขึ้นไปหาสมาธิ แล้วก็ไปจบที่ปัญญา อันนี้เป็นการมองในระดับวงจรวัดใหญ่ หรือพูดเลียนภาษาเศรษฐศาสตร์ว่า มองในระดับมหัพภาค

ที่นี่ การมองแบบมหัพภาคนั้น ในขนาดใหญ่ที่สุดอาจเอาไปใช้มองการพัฒนาคนุชย์ทั้งสังคมก็ได้ คือเป็นวงจรมหาใหญ่ที่เป็นวงรอบครบทั้งสังคม ซึ่งเวียนซ้อนเรียงขึ้นไปเป็นรูปพระเจดีย์ โดยเริ่มจากคนส่วนใหญ่ที่อาศัยศีลเพียงในขั้นระเบียบวินัยควบคุมพฤติกรรมไว้เป็นฐานรองรับ จากนั้นก็เวียนเล็กลงไปเป็นหมู่มุคนที่มีการพัฒนาในชั้นจิตใจมากขึ้นๆ จนขึ้นไปถึงยอดที่เล็กกลงๆ คือคนที่ได้พัฒนามีปัญญาอย่างสูง จนถึงสูงสุด

แต่ทั้งหมดนี้ ต้องไม่ลืมวงจรมหาล็กแบบจุลภาค ที่ว่าให้ตระหนักรู้ที่จะมีการศึกษาครบไตรสิกขาที่พัฒนาคนในทุกกิจกรรม และทุกพฤติกรรม ซึ่งขอทบทวนหน่อยว่า เวลาจะทำกิจกรรมอะไรก็ตาม (ถ้าไหว ก็ทุกพฤติกรรมเลย) ให้เราดูว่า

๑. กิจกรรมที่เราจะทำนี้ จะเป็นไปเพื่อเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ใคร หรือแก่สังคมไหม เป็นการสร้างสรรค์ कैอกูล ก่อประโยชน์หรือไม่

๒. เราทำกิจกรรมนี้ด้วยสภาพจิตอย่างไร มีเจตนาที่ไม่ดี เช่นคิดเห็นแก่ตัว คิดร้ายใคร เป็นต้น แผงอยู่บ้างไหม มีแรงจูงใจที่ดี เป็นฉันทะ ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ หรือประกอบด้วยเมตตา กรุณา เป็นต้น หรือไม่ และใจของเราว่าเริงแจ่มใสสดชื่นเบิกบาน มีความสุข หรือขุ่นมัว เศร้าหมอง เป็นต้น

๓. แล้วก็ในการทำกิจกรรมนี้ เรามีปัญญารู้เข้าใจสิ่งที่จะทำชัดเจนไหม มีเหตุผลในการทำที่จะทำ และมองเห็นผลที่จะติดตามมา

จากการกระทำแค่นี้ ตลอดจนใช้ปัญญาในการกระทำ เพื่อให้กิจกรรมนี้สำเร็จผลด้วยดี

นี่คือการใช้ไตรสิกขาได้ครบในการดำเนินชีวิต เป็นการศึกษานในทุกขณะ อันเป็นระบบการศึกษาที่แท้จริง ซึ่งในที่สุดจะพัฒนาคนไปให้ถึงความหลุดพ้น เป็นอิสระ ให้คนมีชีวิตจิตใจและปัญญาเป็นอิสระ

ที่ว่าเป็นอิสระนี้ มีความหมายว่า เป็นอิสระอย่างเกื้อกูล ไม่ใช่เป็นอิสระแบบเป็นใหญ่แล้วก็ไปรุกรานทำลาย ไปเบียดเบียนผู้อื่น

การศึกษาทุกขณะนี้แหละสำคัญมาก อารยธรรมที่เป็นของใหญ่โตที่สุด ก็สร้างขึ้นมาจากการศึกษาที่เป็นไปอยู่ทุกขณะนี่เอง แต่กลายเป็นการศึกษาอย่างไม่รู้ตัว เพราะคนมักไม่ได้มองความหมายของการศึกษาลึกลงมาถึงขั้นนี้ คือถึงขั้นการตั้งเจตนา การสร้างสภาพจิต แนววิธีในการใช้ปัญญา ในทุกกิจกรรม และทุกพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งคนไม่มอง แต่ที่จริงคือการศึกษาตัวจริง และมีอิทธิพลมากที่สุด

อารยธรรมล่มสลาย เพราะไม่ประสานประโยชน์

การศึกษาระบบตะวันตกตามพื้นเพที่เป็นมานั้น พูดได้ว่าเป็นระบบที่ต้องการอิสรภาพในเชิงครอบงำ คนตะวันตกก็ยอมรับเองว่า สังคมของเขาเชิดชูระบบแข่งขันเอาชนะกันในกลุ่มมนุษย์

และต้องการให้มนุษย์เป็นอิสระที่จะมีอำนาจครอบงำและครอบครองธรรมชาติ

สังคมตะวันตกมีแนวคิดที่มุ่งจะเอาชนะครอบงำครอบครองธรรมชาติ และพยายามพัฒนามนุษย์ให้สามารถพิชิตธรรมชาติให้จงได้ แนวคิดและเจตจำนงหรือการตั้งเจตนา^๕นี้ออกมาทำกับหรือบงการในกิจกรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ตะวันตกอย่างกลมกลืนไปในวิถีชีวิตเลยทีเดียว และนี่ก็คือการศึกษาในทุกขณะ หรือการศึกษาตัวจริงที่เข้ามาแล้ว (บางท่านอาจจะไม่ยอมรับว่าเป็นการศึกษา หรืออาจจะบอกว่าเป็นมิชฌาศึกษา ก็แล้วแต่)

ตะวันตกภูมิใจเป็นอย่างยิ่งว่า เขาพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาได้ด้วยเจตจำนงแห่งแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ เขาสร้างสรรค์อารยธรรมมาด้วยแนวคิดนี้ เขาถึงกับบอวูดไว้ในตำราว่า สมัยก่อนเป็นพันๆ ปีมาแล้ว ตะวันออก คือจีนและอินเดีย เจริญกว่าตะวันตกในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ด้วยแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ^๖นี้ จึงทำให้ตะวันตกเจริญล้ำหน้าตะวันออกไปในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี^๗

* ขอให้อ่านดูเอง จากข้อความต่อไปนี้

“... and it gave rise to the notion that, through science and technology, man could bend nature to his wishes. This is essentially the modern view of science, and it should be emphasized that it occurs only in Western civilization. It is probably this attitude that permitted the West to surpass the East, after centuries of inferiority, in the exploitation of the physical world.”

“science, history of.” Encyclopædia Britannica. Chicago: Encyclopædia Britannica, 1969. (ข้อความนี้ในฉบับปี 2008 ก็ยังคงเดิม)

แต่มาถึงเวลานี้ ความภูมิใจในอารยธรรมแบบนั้นของตะวันตก ก็ต้องมาสลายลง เปลี่ยนเป็นบอกใหม่ว่าแนวคิดพิชิตธรรมชาติที่นั่นผิด เพราะมันกลายเป็นการข่มเหงเอาเปรียบธรรมชาติ แล้วก็ทำให้เกิดความวิบัติที่ร้ายแรง ทั้งธรรมชาติแวดล้อมเสียทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ และมนุษย์กำลังประสบความเดือดร้อนอย่างหนัก จากการทำไปทำลายธรรมชาตินั้น

หันมาดูด้านสังคม ตะวันตก เฉพาะอย่างยิ่งสังคมอเมริกัน ก็ขีดทุระบบแข่งขันชิงชัยว่าเป็นหัวใจของความสำเร็จและการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า

ขอให้ดูตัวอย่างสักนิดว่า คนอเมริกันท่านต่อไปนี้ มองสังคมของเขาเองอย่างไร

This dogma has entered every aspect of our culture starting with the way we bring up our children—teaching them to be aggressive, to ‘one-up’ others before they ‘one-up’ you; teaching them that life is the law of the jungle, ... It informs our theories of economics and the market place, and of our international relations.*

(แปลพอได้ความว่า: ข้อยึดถือทางทฤษฎีอันนี้ [คือความเชื่อในหลัก “The survival of the fittest” - ผู้แปล] ได้เข้าแฝงในวัฒนธรรมทุกส่วนของเรา เริ่มตั้งแต่การอบรมเลี้ยงดูลูก โดยสอนเด็กให้ก้าว

*

Jeremy W. Hayward, *Shifting Worlds, Changing Minds* (Boston: Shambala Publications, Inc., New Science Library, 1987), pp. 274-5

ร้าย ให้ได้เปรียบเหนือคนอื่นไว้ก่อนที่เขาจะขึ้นหน้าเราไป สอนเด็กว่าชีวิตคือกฎปา ... ข้อยึดถือนี้เลี้ยงมสอนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การตลาด และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของเรา...)

เป็นอันว่า ในอารยธรรมตะวันตกที่เป็นมานั้น แขนงขับเคลื่อนอยู่ที่ หนึ่ง แนวคิดทางสังคม คือการเอาชนะในระบบแข่งขัน ซึ่งได้เป็นตัวจักรใหญ่ของลัทธิเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แล้วก็ สอง แนวคิดต่อธรรมชาติ คือการมุ่งมั่นเอาชนะธรรมชาติ

แต่มาบัดนี้ แนวคิดทั้งสองนั้นได้ก่อปัญหาร้ายแรง เป็นตัวการขัดขวางการอยู่ร่วมกันโดยสันติกับเพื่อนมนุษย์และกับธรรมชาติ และกำลังถูกวิเคราะห์วิจารณ์อย่างหนัก เพราะคนมองเห็นกันมากขึ้นๆ ว่าเป็นแนวคิดที่ผิด ซึ่งมุ่งจะครอบงำผู้อื่น เป็นปัจจัยหนุนการเอาเปรียบ การข่มเหงรังแก และการเบียดเบียน เป็นไปในทางก่อความขัดแย้ง ไม่ประสานกลมกลืน

อันนี้ก็เป็นเหตุหนึ่งให้คนตะวันตกหันมาสนใจศึกษาแนวคิดของตะวันออกมากขึ้นๆ เพื่อหาหนทางในการแก้ปัญหาสังคมและปัญหาธรรมชาติแวดล้อม

อิสระเสรีภาพในความคิดแบบตะวันตก ที่หมายถึงความเป็นอิสระเสรีที่ตัวเองไม่ถูกจำกัด ไม่ถูกบีบคั้นขัดข้องแล้ว ก็ไปจัดการอะไรๆ ได้ตามความปรารถนา แกรมมีจุดหมายว่าจะจัดการสิ่งนั้นๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเสียด้วยนั้น ในที่สุดก็ถึงทางตัน

มนุษย์เจ้าของลัทธิบอกว่าเป็นตัวเองเจริญก้าวหน้า แต่มนุษย์พวกอื่น และสิ่งทั้งหลายอื่นจะย่อยยับ แล้วในที่สุดก็ส่งผลตีกลับมาพาให้ตัวเองพลอยย่อยยับไปด้วย

เป็นอันว่า อิสรเสรีภาพในความคิดแบบตะวันตกนั้น นำไปสู่ความขัดแย้งและเพิ่มปัญหา และเนื่องจากความเป็นอิสระเสรีใน ความหมายแบบนั้นเป็นจุดหมายของการศึกษาและการพัฒนาของเขา ดังนั้น การศึกษาและการพัฒนาในระบบความคิดนั้น จึงนำไปสู่ความขัดแย้งและการเพิ่มปัญหาด้วย

อารยธรรมทั้งหลายล่มสลายกันเรื่อยมาตลอดประวัติศาสตร์ ด้วยสาเหตุสำคัญคือมีแต่การขัดแย้งแย่งชิงประโยชน์ระหว่างมนุษย์ต่างพวกต่างสังคม โดยแทบไม่เคยคิดที่จะพัฒนาในทางประสานประโยชน์กันเลย มาบัดนี้ อารยธรรมปัจจุบัน นอกจากขัดแย้งประโยชน์กันในหมู่มนุษย์เองแล้ว ก็กำลังขัดแย้งกับธรรมชาติครั้งใหญ่ที่สุด ถ้ามนุษย์ไม่สามารถพัฒนาการประสานประโยชน์กับสิ่งแวดล้อมขึ้นมาได้ อารยธรรมของโลกก็อาจถึงอวสานครั้งสุดท้าย

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงจะต้องมีอิสรเสรีภาพในความหมายที่ ก่อกูลและกลมกลืน โดยมีการศึกษาและการพัฒนาที่ถูกต้องซึ่ง ดำเนินไปในระบบแห่งการก่อกูลกันและประสานประโยชน์

การศึกษาเพื่อความเป็นอิสระเสรีที่เกื้อกูล

ที่นี้ก็มาดูว่า อิสระเสรีภาพในความหมายที่เกื้อหนุนระบบแห่งความประสานกลมกลืน และการศึกษาและการพัฒนาที่ดำเนินไปในระบบแห่งความประสานเกื้อกูลนั้น เป็นอย่างไร

ขั้นแรก ในขอบเขตแรกซึ่งเป็นวงเล็กที่สุด เมื่อมนุษย์ยิ่งพัฒนามากขึ้น ชีวิตของเขาก็จะยิ่งมีความประสานกลมกลืนมากขึ้น เริ่มด้วยระบบแห่งกายและใจของเขามีความประสานกลมกลืน กายและใจประสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ถ้ามีการพัฒนาที่ผิด ภายในระบบของชีวิตเองจะเกิดความขัดแย้งและเป็นโทษต่อกัน ดังจะเห็นได้ในการพัฒนายุคปัจจุบัน ที่การพัฒนาทำให้ระบบชีวิตของมนุษย์ขัดแย้งกัน ไม่เป็นองค์รวมของชีวิตที่กลมกลืน คนเจริญทางวัตถุ มีสิ่งเสพบริโภคพร้อมพรั่ง นี้กว่าตนมีความสุข แต่ปรากฏว่า ไม่แต่เพียงจิตใจเครียดรุ่มร้อน วุ่นวายทुरนทุราย มีความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น แม้แต่ร่างกายเองก็เกิดปัญหาเช่นเสื่อมเสียสุขภาพ มีโรคมากขึ้น เกิดความขัดแย้งกัน ในชีวิตของตัวเอง ไม่ประสานกลมกลืน รวมแล้ว ชีวิตที่เป็นองค์รวมกลับไม่ดี เป็นชีวิตที่ไม่มีอิสระภาพ

ขั้นที่สอง ในขอบเขตที่กว้างออกไป คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ปรากฏว่า ในการที่ปัจเจกชนจะแสวงหาความสุข ให้เต็มที่ ก็มีการแข่งขันแย่งชิงกัน แล้วทำให้ในสังคมเกิดความขัด

แย่งมากขึ้น มีการข่มเหงเบียดเบียนและเอารััดเอาเปรียบกันมาก ความทุกข์ทางสังคมกลับยิ่งมาก อิศรภาพยิ่งหมดไป

ขั้นต่อไป ในขอบเขตที่กว้างยิ่งกว่านั้น มนุษย์ใช้ความเป็น อิศรเสรีของตนในการจัดการกับธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการ ของตนอย่างเต็มที่ ทำให้มนุษย์เจริญพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง แต่ในที่สุดก็ปรากฏว่า มนุษย์ยิ่งพรั่งพร้อม สังคมยิ่งเจริญพัฒนา ธรรมชาติยิ่งย่อยยับ และมนุษย์ยิ่งถูกทุกข์ภัยคุกคามมากขึ้น ยิ่งมีการ พัฒนา ก็ยิ่งทวีความขัดแย้ง กลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน และ มนุษย์ยิ่งพัฒนาความเป็นอิสรเสรี มนุษย์กลับยิ่งสูญเสียอิสรภาพ

พุทธศาสนาให้หลักว่า มนุษย์ต้องพัฒนาไปสู่อิสรภาพ และ ในการพัฒนาที่ถูกต้อง มนุษย์ยังมีอิสรภาพ ก็ยังสามารถทำให้เกิด ความประสานกลมกลืนยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะว่า การพัฒนานั้น หมายถึง การพัฒนาความสามารถที่จะทำให้เกิดความเกื้อกูลและกลมกลืน ทำให้ประโยชน์ยิ่งประสานเสริมกัน และอิสรภาพก็ทำให้เกิดความ พร้อมมากยิ่งขึ้นที่จะสร้างเสริม รักษาความประสานกลมกลืนนั้น

คนมักจะมองความแตกต่างในความหมายที่เป็นความขัดแย้ง แต่การศึกษานี้ ในความหมายหนึ่งก็คือ การพัฒนาความสามารถที่จะทำให้ความแย้งแยกแยะแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมและเต็มเต็ม

สิ่งทั้งหลายที่จะเป็นองค์รวมซึ่งทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ เป็น ประโยชน์ได้นั้น เกิดจากสิ่งทั้งหลายหรือจากประดาดองค์รวมที่แตก

ต่างกัน ประดาสิ่งที่แตกต่างกันนั้น ถ้าจัดให้ถูกต้อง จะเปลี่ยนจากความขัดแย้งมาเป็นความประสานเสริมเกื้อหนุนกัน

ตัวอย่างที่สำคัญ เช่น ประโยชน์ตน กับประโยชน์ผู้อื่น ตอนแรกขัดแย้งกัน แต่ละคนต้องการจะเอาประโยชน์ให้มากที่สุด ต้องการได้วัตถุมาเสพ มาบำรุงตา หู จมูก ลิ้น กายของตัวเองให้มากที่สุด เพื่อให้ตนมีความสุขมากที่สุด

แนวคิดนี้นำไปสู่การที่ต้องแย่งชิงกัน เพราะแต่ละคนก็คิดว่าฉันต้องได้มากที่สุด ฉันจึงจะสุขที่สุด เมื่อแต่ละคนจะเอาให้มากที่สุด ก็ต้องแย่งชิงเบียดเบียน ต้องข่มเหงกัน คนที่มีกำลังน้อย มีความสามารถน้อย มีโอกาสน้อย ก็เสียเปรียบ ก็อด แล้วก็เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน คนที่มีกำลังมาก มีความสามารถมาก มีโอกาสมาก ก็ได้เปรียบ สามารถรวบรวมกอบโกยมาไว้กับตนเองได้มาก แต่ในที่สุด สังคมก็วุ่นวาย ไม่ปลอดภัย เดือดร้อน

เมื่อสังคมวุ่นวายเดือดร้อน แม้แต่คนที่มีกำลังเข้มแข็ง มีความสามารถ และมีมากที่สุด ก็หาความสุขที่แท้จริงไม่ สังคมก็เกิดปัญหาความขัดแย้งที่กระทบถึงทุกคนในสังคมนั้นเอง

ในระบบการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรมนั้น มนุษย์ยิ่งพัฒนาไป ก็ยิ่งเกิดความประสานกลมกลืนมากขึ้น เพราะเราทำให้การพัฒนาในแง่ประโยชน์ มาประสานกับการพัฒนาในแง่สุข

ตามปกติ สิ่งที่มนุษย์ต้องการก็คือประโยชน์ และต่อกันกับประโยชน์ก็คือความสุข อย่างที่เราพูดง่ายๆ ว่า ประโยชน์และ

ความสุข

แต่ที่นี้มีข้อสังเกตสำคัญที่ว่า ประโยชน์ของมนุษย์นั้นมักจะมาขัดกัน ถ้าเป็นอย่างนั้น ปัญหาของมนุษย์ก็จะไม่รู้จักจบสิ้น ถ้าการพัฒนาคนมนุษย์แก้ปัญหานี้ไม่ได้ การพัฒนาคนมนุษย์ก็ไม่ใช่ประโยชน์แท้จริง เพราะได้แค่พามนุษย์ไปจบที่ทางตัน

จะเห็นกันทั่วไปว่า ยิ่งคนพัฒนามากขึ้น เขาก็ยิ่งหาประโยชน์ได้มากขึ้น แล้วคนเหล่านั้นก็ต้องขัดแย้งกันเพราะการหาและการได้ประโยชน์นั้น

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้เรามีคำตอบ คือ การศึกษาที่เป็นการพัฒนาคนอย่างถูกต้อง จะเกิดผลที่ว่า เมื่อคนยิ่งพัฒนามากขึ้น ประโยชน์ทั้งของตัวเองและประโยชน์ของเขากับประโยชน์ของคนอื่นและของสังคม ก็ยิ่งประสานเกื้อกูลหนุนกันมากยิ่งขึ้น

ตอนแรก มนุษย์มองเห็นประโยชน์อยู่ที่วัตถุทรัพย์สินเงินทอง ลาภ ยศ ฯลฯ ข้างนอกตัว เขาก็พัฒนาความสามารถที่จะแสวงหาสิ่งเหล่านั้นให้ได้มากที่สุด แล้วเขาก็ขัดแย้งแย่งชิงกัน

ต่อมา มนุษย์ที่มีการพัฒนาอย่างถูกต้อง รู้ตระหนักว่าสิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่ใช่ตัวประโยชน์ แต่เป็นเพียงสิ่งที่เราอาศัยเพื่อให้ชีวิตของเราได้ประโยชน์

หมายความว่า ตัวประโยชน์จริงๆ นั้นอยู่ที่ในชีวิตของเราเอง คือการที่ชีวิตนั้นเป็นอยู่โดยสวัสดิ มีคุณภาพ มีความเจริญออก

งาม เข้มแข็ง มีความสามารถ มีคุณสมบัติที่ดีต่างๆ มากมาย มีจิตใจที่มีประสิทธิภาพในการที่จะมีความสุขและแก้กันไม่ให้ประสบการณหรือเรื่องราวทั้งหลายก่อทุกข์ขึ้นมา มีปัญญาที่จะแก้ปัญหาสร้างสรรค์และเป็นอิสระในความเป็นสุข

พอรู้จักตัวประโยชน์แล้ว คนก็หันมาพัฒนาตรงจุด คือพัฒนาตัวประโยชน์ที่แท้ในชีวิตของตนนี้ โดยใช้สิ่งภายนอกเป็นเครื่องช่วยเครื่องอาศัยหรือสิ่งเกื้อหนุน ไม่มีพัฒนาแต่ความสามารถที่จะแสวงหาสิ่งทั้งหลายภายนอก (แต่ก่อนนั้นเข้าใจผิดเอาสิ่งที่ตนอาศัยในการสร้างประโยชน์ ไปเป็นตัวประโยชน์)

เมื่อมีสิ่งเสพเครื่องใช้ภายนอกเพียงพอที่จะอาศัยช่วยในการพัฒนาชีวิตแล้ว คนก็มุ่งหน้าไปในการพัฒนาประโยชน์ของชีวิตที่ว่านั้น คือทำให้ชีวิตมีคุณภาพ มีสมรรถภาพ มีประสิทธิภาพ มีสุขภาพ มีญาณภาพ มีอิสรภาพ และมีคุณสมบัติที่ดีทุกอย่างทุกประการ รวมทั้งช่วยกันจัดสรรสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและทางวัตถุ ให้เอื้อต่อการที่ทุกคนจะพัฒนาประโยชน์ที่ว่านั้นให้ได้ผลดีที่สุด

ถึงตอนนี ก็จะมองเห็นว่า มนุษย์ยิ่งพัฒนาประโยชน์ของชีวิตขึ้นมาได้มาก เช่น มีฉันทะ มีความใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ มีสติ ปัญญาความสามารถมากขึ้น เขาก็ยิ่งสร้างสรรค์พัฒนาประโยชน์แก่ชีวิตของเขาเองในขั้นสูงขึ้นไป ทำชีวิตให้ดีงามประเสริฐได้มากขึ้น พร้อมกันนั้นก็ช่วยเหลือผู้อื่น แก้ปัญหาและสร้างสรรค์ทำ

ประโยชน์แก่สังคมได้มากขึ้นด้วย

ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาซึ่งเป็นการพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง ประโยชน์ในด้านและชั้นต่างๆ ของตนเองก็ตาม ประโยชน์ของตนกับประโยชน์ของคนอื่นและของสังคมก็ตาม แทนที่จะขัดแย้งกัน ก็ประสานเสริมเกื้อหนุนกัน

ในที่สุด ในความหมายที่แท้จริง *ประโยชน์ที่มนุษย์จะพึงได้ ก็คือการใช้ชีวิตของเขาพัฒนาขึ้นมาั่นเอง* เช่น การที่เขามีสติ ปัญญาความสามารถเพิ่มขึ้น มีคุณธรรมเพิ่มขึ้น มีวิชา มีสุข มีสันติ มีอิสรภาพมากขึ้น อย่างที่ว่ามาแล้ว และยิ่งเขาได้ประโยชน์เพิ่มขึ้น เขาก็ยิ่งสร้างสรรค์ทำประโยชน์ให้แก่ตนและผู้อื่นได้มากขึ้น

โดยนัยนี้ การพัฒนามนุษย์จึงนำไปสู่การร่วมมือกันสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ และประโยชน์ก็โยงไปประสานกับความสุขด้วย โดยที่ความสุขเองก็จะพัฒนาไปในแนวทางแห่งการประสานเสริมเกื้อหนุนและกลมกลืนกัน ดังจะเห็นตัวอย่างในการพัฒนาจริยธรรมที่ถูกต้อง

ถ้าจะพัฒนาคน ก็ต้องพัฒนาความสุข

- ○ -

การศึกษาล้มเหลว เพราะละเลยความสุข

เรื่องหนึ่งที่สำคัญมาก แต่มองข้ามหรือละเลยกันเหลือเกิน คือเรื่องความสุข

ในการพัฒนาการศึกษา นั้น เราจะต้องเข้าใจความหมายของการศึกษากันให้ชัดเจน การพัฒนาการศึกษาจึงจะเป็นไปได้

การศึกษา ก็หมายถึงการพัฒนามนุษย์นั่นเอง ปัญหาอยู่ที่ว่า การพัฒนามนุษย์นั้น คือพัฒนาอย่างไร

ความสุขนี่แหละ เป็นตัวกำหนดสำคัญที่จะบ่งบอกถึงความหมายของการศึกษา ว่าเป็นการพัฒนาอะไร

สุข-ทุกข์นี่แหละ เป็นเรื่องพื้นฐานที่สุดของชีวิต คู่กับเรื่องความต้องการ และความต้องการก็โยงมาที่เรื่องความสุขนี่เอง

เอาที่เด่นมองเห็นง่าย ความต้องการที่เป็นปัญหา ก็คือ ความ

ต้องการหาความสุขแบบแย้งกัน ส่วนความต้องการที่ดิ้งามสร้าง
สรรค์เป็นกุศล ก็คือ ความต้องการให้ทุกสิ่งดิ้งามทุกชีวิตมีความสุข

ความต้องการหรือความอยากนี้ เป็นมูลรากคือเป็นต้นตอ
ของเรื่องราวทุกอย่าง ตัดหน้าเป็นต้นตอก่อปัญหา ส่วนฉันทะก็
เป็นต้นตอให้ก่อการที่สร้างสรรค์เกื้อกูล

เพื่อสนองความต้องการเหล่านี้ (ที่จะให้มีมีความสุข) คนจึงมี
พฤติกรรมออกมาต่างๆ หรือพูดให้ครอบคลุมกว่านั้นว่า จึงสื่อ
สัมพันธ์กับโลกคือสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่ง
แวดล้อมทางสังคม แล้วจะสร้างสรรค์หรือจะก่อปัญหา จะเกื้อกูล
หรือจะเบียดเบียน ก็ตอนนี้อยู่แหละ

ถึงตรงนี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่า**จริยธรรม** ในความหมายที่แท้จริง
ถ้าเป็นพฤติกรรมหรือการสัมพันธ์ที่เบียดเบียน ไม่พัฒนา ก็เป็น
อธรรมจริยา หรือปাপจริยา ถ้าเป็นพฤติกรรมหรือการสัมพันธ์ที่
เกื้อกูลสร้างสรรค์ ก็เป็นธรรมจริยา หรือกุศลจริยา

ถ้าไม่พัฒนาความสุขด้วยการพัฒนาความต้องการของคน
การแก้ปัญหาพฤติกรรมหรือแก้ปัญหาจริยธรรม การพัฒนาพฤติ
กรรมหรือพัฒนาจริยธรรม และการพัฒนาคน ก็จะไม่สำเร็จผลแท้
จริงไม่ได้ เราก็จะอยู่กับแค่การแก้ปัญหาด้วยวินัยในระดับของกฎ
ระเบียบข้อบังคับที่ต้องมีการลงโทษหรือปฏิบัติด้วยความซัดขืนฝืน
ใจ เรียกว่าเป็นจริยธรรมแบบแยกส่วน

คุณธรรมจริยธรรมเป็นสภาวะที่เป็นเหตุปัจจัยประสานอยู่

ด้วยกันกับความทุกข์ความทุกข์ของมนุษย์ มันไม่อาจแยกต่างหากจากกัน ถ้าจะพัฒนามนุษย์ ก็ต้องพัฒนาจริยธรรมโดยพัฒนาความสุขประสานกันไป ไม่ใช่แยกเอาเรื่องจริยธรรมโดดเดี่ยวออกไปต่างหากอย่างที่ทำกันอยู่

ถ้าพัฒนาความสุขของคนไม่ได้ การศึกษาและการพัฒนาจริยธรรมก็ต้องวกเวียนอยู่ในวังวน และไม่มีทางเป็นอย่างอื่น นอกจากความล้มเหลว

พุทธธรรมจับที่ความสุขความทุกข์เป็นโครงเรื่อง แล้วโยงไปที่การพัฒนาความต้องการ พร้อมไปด้วยกันกับการจัดการกระบวนการสนองความต้องการ ที่เรียกว่าการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตนั้น

ถ้าเราเข้าใจระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้งหลายแห่งการดำเนินชีวิตอย่างชัดเจนเพียงพอแล้ว จะบอกว่า การศึกษาคือการพัฒนาคน คือการพัฒนาความสุข คือการพัฒนาจริยธรรม ฯลฯ ก็ได้ทั้งนั้น แล้วแต่จุดหรือแง่มุมที่ต้องการเน้นในขณะนั้น เพราะในที่สุดทุกจุดทุกแง่ก็โยงถึงกัน

การศึกษาจะต้องใส่ใจและต้องชัดเจนในเรื่องความสุขนี้ ถ้าการศึกษาไม่ชัดเจนในเรื่องความสุข ก็พูดได้ว่าการศึกษาไม่เข้าถึงชีวิต เข้าไม่ถึงความเป็นมนุษย์ และถ้าการศึกษาไม่สามารถทำให้คนมีความสุขที่พึงปรารถนาหรือความสุขที่ชอบธรรม การศึกษาก็ไม่ช่วยให้ชีวิตดีขึ้นและแก้ปัญหาสังคมไม่ได้ นั่นก็คือ ไม่อาจพูดได้ว่าการศึกษานั้นสัมฤทธิ์ผล หรือพัฒนาคนได้ผลจริง

รู้ทันจริยธรรมแบบแยกส่วนและจำใจ

มาเริ่มกันที่คำว่า “จริยธรรม” คำนี้เราพูดกันนัก แต่หาผู้ตัวไม่ว่า เราพูดคำนี้โดยเข้าใจความหมายแบบตะวันตก ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งความผิวจิตจำใจ ตรงข้ามกับจริยธรรมในพุทธศาสนา ที่เป็นจริยธรรมแห่งความสุข

จริยธรรมที่เรามองด้วยความเข้าใจแบบตะวันตกกันมานานนี้ เป็นจริยธรรมแห่งความจำใจอย่างไร พอสะกิดให้สังเกต ก็มองเห็นได้ง่าย และเมื่อเทียบกัน ทำไมจึงว่าจริยธรรมแบบพุทธเป็นจริยธรรมแห่งความสุข ก็ได้พูดในที่อื่นๆ มาซ้ำบ่อยแล้ว ในที่นี้จึงขอพูดเพียงสั้นๆ รวบรวมหน่อย

ขอยกตัวอย่างง่ายๆ ที่เดี๋ยวนี้ทางตะวันตกได้มีจริยธรรมใหม่ขึ้นมา ที่เรียกว่า จริยธรรมสิ่งแวดล้อม (environmental ethics)

หันไปดูแนวคิดกระแสหลักของคนยุคนี้ที่สืบมาจากความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมของตะวันตกว่า* มนุษย์จะมีความสุขมากที่สุดด้วยการมีวัตถุที่แสวงหามาเสพได้มากที่สุด เมื่อแต่ละคนคิดว่าตนจะต้องมีวัตถุเสพให้มากที่สุด จึงจะมีความสุขมากที่สุด ทุกคนก็หากก็เอาให้ได้แก่ตนให้มากที่สุด ก็ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกัน

ที่นี่ ถ้าปล่อยให้แย่งชิงกันอย่างนั้น สังคมก็จะเดือดร้อนจนอยู่กันไม่ได้ สังคมจะลุกเป็นไฟ ก็จึงต้องมีการตั้งกฎเกณฑ์กติกา

* คือที่ต่อมาเรียกว่า “บริโภคนิยม”

ของสังคมขึ้นมา เพื่อห้ามเพื่อกันไม่ให้คนข่มเหงรังแกเบียดเบียน
 เอาเปรียบกัน เป็นการมีกรอบมีขอบเขตมีกฎระเบียบขึ้นมา การ
 ประพฤติตามกฎเกณฑ์นี้เรียกว่า *จริยธรรม* ซึ่งเป็นเครื่องยับยั้งไม่
 ให้คนทำตามชอบใจแล้วละเมิดต่อกัน

แต่ที่นี้ พอให้ประพฤติดูอยู่ในกฎเกณฑ์นั้น คนก็หาวิตุมา
 เสพให้เต็มทีตามใจอยากไม่ได้เพราะติดกฎเกณฑ์ ซึ่งจะด้วยกลัว
 การลงโทษก็ตาม หรือยอมตามเหตุผลก็ตามว่า ถ้าเขาขึ้นเอาตาม
 ใจชอบ สังคมก็จะเดือดร้อน แล้วเขาเองก็จะเดือดร้อนด้วย แต่ไม่
 ว่าจะด้วยเหตุใดก็ตาม เขาก็ต้องยับยั้งตัวเองด้วยความฝืนจิตจำ
 ใจ เพราะไม่สามารถเสพสุขได้เต็มที่อย่างที่ปรารถนา

นี่คือ เพื่อให้สังคมอยู่ได้ เขาจำเป็นจะต้องยอมยับยั้งตัวเอง
 ในการที่จะไม่หาและไม่ได้ความสุขเต็มที่ตามที่อยาก การมีจริยธรรม
 ก็คือการทำที่ต้องยับยั้งตัวเองจากการหาการเอาการได้และการแย่ง
 ชิง ซึ่งในอีกแง่หนึ่งก็คือเป็นการขัดขวางให้เขาไม่สามารถหาเสพ
 ความสุขได้เต็มที่ อันนี้จึงเป็นจริยธรรมแห่งความฝืนจิตจำใจ

เพราะฉะนั้น จริยธรรมในความหมายของฝรั่ง จึงเป็น
 obligation เป็นสิ่งที่จำต้องทำ หรือเป็นภาวะจำยอม

ที่จริง ในยุคที่ผ่านมา ตั้งแต่สิ้นสมัยกลาง (ค.ศ.1453/พ.ศ.
 ๑๙๙๖) ที่ฝรั่งหันหลังให้ศาสนาของเขาที่สอนหลักจริยธรรมแบบ
 เทวโองการ ชาวตะวันตกซึ่งหันมาเป็นผู้นิยมหรือคั่งวิชาศาสตร์
 ก็ไปสุดโต่งถึงกับไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรม เพราะเขาถือ

ว่า จริยธรรมที่ศาสนาของเขาว่าพระเจ้าทรงบัญญัติมานั้นไม่ใช่
 หรอก มันไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่มีในธรรมชาติ บางทีสังคมนี้ว่า
 อันนี้ดี แต่อีกสังคมหนึ่งว่าไม่ดี แต่ที่อีกสังคมหนึ่งว่าดี สังคมนี้ว่า
 ไม่ดี จริยธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติแต่งสรรกันขึ้นมาเองเท่านั้น
 ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง ดังนั้น จริยธรรมจึงได้หมดความสำคัญเลือน
 ลางจากสังคมตะวันตกไปนาน

จนกระทั่งเข้าสู่ยุคปัจจุบัน มาถึงบัดนี้ เมื่อมนุษย์ประสบภัย
 ร้ายแรงจากการเบียดเบียนธรรมชาติ สังคมตะวันตกจึงเหมือนถูก
 บังคับให้หันกลับมาเห็นความสำคัญของจริยธรรมกันใหม่ ถึงกับมี
 environmental ethics ขึ้นมา และไทยเราก็พลอยใส่ใจไปตามเขาด้วย

เรื่องก็มาจากความจำใจนั้นแหละ คือ อยากรู้ว่าไปแล้ว
 อารยธรรมตะวันตกมุ่งว่าจะต้องพิชิตธรรมชาติ เพื่อครอบครองมัน
 แล้วก็เอามันมาใช้มาเสพสนองความต้องการของคน เฉพาะอย่าง
 ยิ่งก็เอามันเป็นวัตถุดิบมาเข้าโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อผลิตออกมา
 เป็นสิ่งเสพบริโภคที่มนุษย์จะได้บำรุงบำเรอตัวเองให้มีความสุข
 เต็มที่ แต่แล้วก็มาประสบปัญหาติดขัดที่บอกแล้ว คือเกิดปัญหา
 สิ่งแวดล้อมเสีย มีมลภาวะสูง ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ เป็นผล
 ร้ายตีกลับมาทำให้มนุษย์เองเดือดร้อนอย่างหนัก จนทำท่าว่าโลก
 และมนุษย์เองจะย่อยยับ มนุษย์ก็เลยเหมือนกับถูกบังคับ คือต้อง
 บังคับตัวเองให้หยุดยั้งว่าจะหาความสุขแก่ตัวให้เต็มที่โดยทำกับ
 ธรรมชาติตามชอบใจตนอีกต่อไปไม่ได้แล้ว

การประพฤติปฏิบัติตัวอย่างมีความยับยั้งชั่งใจต่อธรรมชาติ โดยไม่ตามใจตัวเองนี้แหละ ก็เกิดเป็นจริยธรรมใหม่ที่เรียกว่า environmental ethics คือ จริยธรรมสิ่งแวดล้อม ก็ได้แก่จริยธรรมต่อธรรมชาติ หรือจริยธรรมในการปฏิบัติตนต่อธรรมชาตินั่นเอง

แล้วจริยธรรมก็ฟื้นเหมือนคืนชีพขึ้นมา กลายเป็นวิชาที่ต้องเรียนในมหาวิทยาลัยทั้งหลายดังเช่นในอเมริกา ในชื่อว่า environmental ethics บ้าง business ethics บ้าง

นี้แหละ ตอนนั้นมนุษย์ก็หันกลับมาย้ำความสำคัญของจริยธรรมกันใหม่ แต่ก็เป็จริยธรรมแบบจำใจซัดๆ ดังที่ในการปฏิบัติก็ต้องมีการอดกลั้น หรือการยับยั้งชั่งใจ หมายถึงว่าไม่สามารถทำตามใจปรารถนา อย่างที่บอกแล้วว่าเป็น obligation แล้วมันก็เป็นเงื่อนไขที่ว่า ถ้ามนุษย์ทำตามใจอยากของตัวเอง ธรรมชาติก็อยู่ไม่ได้ แล้วมนุษย์เองก็ต้องเดือดร้อนไปด้วย เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงจำต้องยอมเสียยอมสละยอมอดยอมลดความสุขของตัวเอง เพื่อให้ธรรมชาติอยู่ได้ และตนก็จะอยู่ได้ด้วย

นี่คือตัวอย่างของการฟื้น “ethics” ขึ้นมา ซึ่งแสดงลักษณะของจริยธรรมตามความหมายของคนสมัยใหม่ตามแนวคิดแบบตะวันตก ที่จริยธรรมเป็นเรื่องของความผินจิตจำใจดังได้กล่าวมา

แต่จริยธรรมแบบนี้ก็ทำให้มนุษย์ต้องคิดว่า มนุษย์นั้นต้องการความสุขที่สมบูรณ์ ที่นี้ ถ้ามนุษย์ปฏิบัติตามจริยธรรม มนุษย์ก็จะไม่สามารถมีความสุขที่สมบูรณ์ได้เลย แล้วจะทำอย่าง

ไร อันนี้คือข้อที่เรียกว่าเป็น dilemma คือเป็นปัญหาถกเถียงไม่เข้า
คายไม่ออก คือ ถ้าจะเอาความสุขให้เต็มที่แก่มนุษย์ ธรรมชาติก็
อยู่ไม่ได้ แล้วมนุษย์เองก็เดือดร้อน แต่ถ้ามนุษย์ยอมให้ธรรมชาติ
อยู่ได้ ตัวเองก็ไม่สามารถมีความสุขเต็มที่

นี่เป็นทางตันของแนวคิดตะวันตก ซึ่งปัจจุบันเขาก็ยังหาทาง
ออกไม่ได้ ที่จริงมันเป็นทางตันของอารยธรรมเลยทีเดียว

การที่เน้นความสำคัญของจริยธรรมขึ้นมา แล้วเอาการ
ประพฤติกฎีปฏิบัติตามจริยธรรมนั้นมาขึ้นต่อความจำเป็นจำใจอย่าง
นี้ นับว่าเป็นการขัดขวางหรือทำลายการลุถึงจุดหมายแห่งการมี
ความสุขของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์ต้องจำใจปฏิบัติอย่างไม่มี
ความสุข จริยธรรมนั้นก็ไม้อาจจะมีการปฏิบัติอย่างได้ผลจริง

เหตุผลในเรื่องนี้ก็ง่าย ๆ คือ เพราะว่า จริยธรรมแบบตะวัน
ตกอย่างที่ว่ามานั้น เป็นจริยธรรมแยกส่วน ตั้งอยู่ต่างหากจากแดน
แห่งความคิดและกิจกรรมอย่างอื่นของมนุษย์ เฉพาะอย่างยิ่ง มัน
ไม่ตั้งอยู่บนฐานของการพัฒนามนุษย์ และไม่ประสานเกี่ยวพันกัน
ไปกับการพัฒนามนุษย์นั้น

ถ้าคนพัฒนา ความสุขในตัวคนก็ต้องพัฒนา

ที่นี้หันมาดูในพุทธธรรม ท่านสอนเรื่องความสุขไว้มากมาย
และถือว่าความสุขนี้พัฒนาได้

เริ่มด้วยความสุขระดับที่ ๑ ซึ่งขอใช้ศัพท์แบบภาษาศาสตร์ใหม่ว่า *ความสุขแบบแย่งกัน* ได้แก่ความสุขของคนทั่วไปที่เรียกว่า มนุษย์ปุถุชนนี้ ซึ่งเกิดจากแนวคิดอย่างเดียวกับที่พูดไปแล้ว คือแนวคิดที่ถือว่า เราจะสุขมากที่สุด เมื่อได้เสพมากที่สุด ซึ่งทำให้ต้องแสวงหาวัตถุสิ่งเสพบำรุงบำเรอให้ตัวได้มากที่สุด เอามาปรนเปรอ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของตน

ที่ว่าเป็นความสุขแบบแย่งกันก็คือ เมื่อทุกคนต้องหาให้ได้มากที่สุด ก็จะต้องแย่งชิงกัน ถ้าเราได้ เขาก็อด เขาก็ทุกข์ เราได้สุข แต่เขาได้ทุกข์ ทีนี้ ถ้าเขาได้ เราก็อด เราก็ทุกข์ เขาได้สุข แต่เราได้ทุกข์ เป็นอันว่า ฝ่ายหนึ่งสุข อีกฝ่ายหนึ่งก็ทุกข์ จึงเป็นความสุขแบบแย่งกัน นับว่าเป็นความสุขชั้นพื้นฐาน ซึ่งเห็นได้ทั่วไป

มนุษย์เมื่อยังไม่พัฒนา ก็หากี่มีความสุขกันอย่างนี้ แล้วก็อยู่กันในโลกที่เต็มไปด้วยการเบียดเบียน

ทีนี้ พระพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์นี้พัฒนาได้ และที่ว่ามนุษย์พัฒนาได้นั้น ที่สำคัญก็คือพัฒนาในด้านความสุขนี้แหละ เราจึงได้มีระบบการพัฒนามนุษย์ ที่จะให้มนุษย์นั้นรู้จักความสุขเพิ่มขึ้นในแบบและในระดับต่างๆ

ขยับขึ้นไปอีกแบบหนึ่งก่อน มันเป็นความสุขในอีกมิติหนึ่ง เป็นการขยายความสามารถที่จะมีความสุขของมนุษย์ให้กว้างออกไป ด้วยการพัฒนาทางด้านจิตใจ

ในขั้นนี้ เราเห็นตัวอย่างง่ายๆ จากพ่อแม่ ซึ่งมีความสุขเพิ่ม

จากคนทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง คือพ่อแม่ให้อะไรแก่ลูกแล้วก็มีความสุข
อย่างทีบอกแล้วว่า คนชั้นพื้นฐานทั่วไปถือว่า เราจะมีความสุข
มากที่สุด เมื่อได้เสพมากที่สุด ซึ่งก็หมายถึงว่าต้องเอาให้ได้
มากที่สุด เพราะฉะนั้น ตามปกติ มนุษย์จึงมีความสุขจากการได้
การเอา แต่ถ้าตรงข้ามกับได้คือให้ ตรงข้ามกับเอาคืออด ก็ถือว่า
เป็นการเสียไป มนุษย์ก็จะมีไม่มีความสุข แต่กลายเป็นความทุกข์

ฉะนั้น สำหรับมนุษย์ที่อยู่กับความสุขแบบแย้งกันนี้ การให้
จึงเป็นการเสีย และเป็นความทุกข์

เป็นอันว่า ตามธรรมดาทั่วไป คนต้องเอาต้องได้จึงจะมี
ความสุข แต่ก็มีข้อยกเว้นว่า พ่อแม่ไม่ต้องได้จากลูก แต่พ่อแม่ให้
แก่ลูก ก็มีความสุข แสดงว่า การให้ก็เป็นความสุขได้เหมือนกัน

ทำไมพ่อแม่ให้แก่ลูกจึงมีความสุขได้? ตอบว่า ก็ต้องมีปัจจัย
บางอย่างเพิ่มเข้ามา ปัจจัยตัวนี้อยู่ข้างใน เมื่อมองลึกเข้าไป ก็เจอ
ว่าในใจนั้นมีแรงดึงตัวหนึ่ง คือ มีความรัก เพราะมีความรักตัวนี้
พ่อแม่ให้แก่ลูก แทนที่จะทุกข์ ก็กลายเป็นสุข

ความรักนั้นคืออะไร? พระบอกว่า ความรักของพ่อแม่ นั่น คือ
ความอยากให้ลูกมีความสุข อยากเห็นเขาเป็นสุข ความรักตัวนี้มี
ชื่อเรียกว่าเมตตา เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่ง

ใครก็ตาม ถ้าในใจเกิดมีคุณธรรมคือความรักตัวนี้ขึ้นมาแล้ว
การให้แทนที่จะเป็นการเสีย ก็กลายเป็นความสุข ความสุขของเขา
ไม่จำเป็นต้องเกิดจากการได้การเอา

เป็นอันว่า ความรักที่เป็นคุณธรรมคือเมตตา ทำให้คนมีความสุขเพิ่มขึ้นไปอีกอย่างหนึ่ง คือความสุขจากการให้ หรือความสุขจากการสนองความต้องการที่จะเห็นคนอื่นมีความสุข และคุณสมบัติในใจอันนี้ก็เกิดขึ้นได้จากการพัฒนามนุษย์นั่นเอง

ตอนนี้ก็เห็นชัดว่า ด้วยการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณธรรมแห่งความรักขึ้นมา มนุษย์ก็มีความสุขจากการให้ และจากการสนองความต้องการเพื่อที่จะมีความสุขจากการให้ นั่น นอกจากมนุษย์จะมีความสุขเพิ่มขึ้นแล้ว พฤติกรรมของเขาก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย แทนที่จะมีพฤติกรรมในทางเบียดเบียนเนื่องจากการหาความสุขแบบแย่งกัน ก็กลายเป็นพฤติกรรมในทางช่วยเหลือเกื้อกูล

นี่คือการพัฒนามนุษย์ในด้านการพัฒนาความสุข จากการมีเพียงความสุขแบบแย่งกัน ก็ก้าวขึ้นมาขั้นหนึ่ง โดยมีความสุขเพิ่มขึ้นอย่างหนึ่ง คือ *ความสุขแบบร่วมกัน หรือ สุขด้วยกัน*

ความสุขแบบร่วมกันสุข หรือสุขด้วยกันนี้ เป็นความสุขชนิดที่ประณีต ลึกซึ้ง ยืนยาว และระลึกถึงด้วยความชื่นใจตลอดไป

ไม่เหมือนความสุขแบบแย่งกัน ที่วูบผ่านไป และมักระลึกถึงด้วยความเสียดาย หรือถึงกับเสียใจเนื่องจากปมความขัดแย้งเบียดเบียนที่ซ่อนอยู่

เพื่อให้การพัฒนามนุษย์ในด้านความสุขนี้ดำเนินไปในขอบเขตที่กว้างของสังคม พุทธศาสนาจึงสอนวิธีการ “ศึกษาบุญ” คือให้ฝึกการสร้างคุณสมบัติที่ดีงามของชีวิตขึ้นมา พูดย่างๆ ว่า

การฝึกทำความดี หรือพัฒนาคุณภาพชีวิตนั่นเอง

การศึกษานุญนี้ ก็คือการนำเอาระบบการฝึกศึกษาของ ไตรสิกขา มาจัดปรับเป็น บุญกิริยา (จะเรียกว่า “กุศลสิกขา” ก็ได้) ให้เหมาะสำหรับสังคมชาวบ้าน อย่างที่รู้จักกันดีและพูดกันบ่อยๆ ว่า **ทาน ศีล ภาวนา**

บุญกิริยาเป็นวิธีฝึกคน โดยเอาพฤติกรรมมาเป็นเครื่องเรียกร้องการฝึก คือเมื่อทำพฤติกรรม คนก็ต้องมีเจตนา ก็ฝึกให้เป็นพฤติกรรมที่ทำด้วยความรู้เข้าใจ คือให้มีปัญญากำกับ เพื่อให้เจตนานั้นมีแรงจูงใจที่ถูกต้อง เช่น ทำทาน ก็ให้มีเจตนาที่ประกอบด้วยเมตตา หรือกรุณา หรือมูทิตา

พฤติกรรมในระดับสังคมนั้น เมื่อนิยมทำกันทั่วไปจนเป็นแบบแผนของสังคม ก็เป็นไปเองโดยเป็นวิถีชีวิต และเป็นการศึกษาที่ลงตัวตามกันเป็นวัฒนธรรม

ก็เริ่มด้วยทานที่สอดคล้องกับชีวิตของชาวบ้าน คือ ชาวบ้านนั้นมีชีวิตที่อยู่กับวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ พื้นฐานชีวิตของเขาก็คือการที่จะต้องแสวงหาสิ่งทั้งหลายมากินใช้เสพบริโภคบำรุงบำเรอ ตา หู จมูก ลิ้น กายของเขา ชีวิตอยู่กับวัตถุ แล้วก็มีความสุขอยู่กับวัตถุ

ในเมื่อชีวิตของคนทั่วไปในโลกเกี่ยวข้องกับวัตถุ แต่เป็นไปในแง่ของการแสวงหาจนถึงกับแย่งชิงกัน การศึกษาพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ท่านจึงให้เริ่มด้วยทาน คือการเผื่อแผ่แบ่งปันให้แก่กัน โดยจัดเป็นธรรมข้อแรก

หมายความว่า จากการที่มนุษย์มีชีวิตที่ยืนอยู่กับวัตถุ บางทีถึงขั้นที่ว่าทุกวันทุกเวลาคิดแต่จะทำอย่างไรจึงจะได้ จะเอา จะแสวงหา มาให้ได้มากที่สุด ท่านก็จึงวางระบบการฝึกโดยเริ่มต้นที่ตรงนี้

เท่ากับเตือนว่า ท่านทั้งหลายที่อยู่กันนี้ ท่านอย่าคิดแต่จะเอา จะได้อย่างเดียวนะ ท่านต้องคิดให้บ้าง อย่างน้อยก็ให้ได้กับให้มา เข้าคู่กัน พอดูคู่กันไว้ โลกจะได้พอดูกันไป พระพุทธเจ้าจึงทรงเน้นเรื่องทาน ให้มนุษย์เริ่มต้นฝึกคุณธรรมด้วยหลักทานก่อน

บุญชนพอเริ่มต้นคิดขึ้นมา ก็จะได้เอา พอนึกอะไร ก็นึกจะได้ ถ้าปล่อยไว้ มนุษย์ที่แข็งแรง สามารถ มีโอกาส ก็เอาหมด คนที่อ่อนแอ ด้อยความสามารถ และขาดโอกาส ก็อด ในที่สุด สังคมมนุษย์ก็เดือดร้อนจนอยู่กันไม่ได้ ท่านจึงถลัดดักหน้าคนไว้ด้วยทานคือการให้นี่ เป็นการฝึกมนุษย์ข้อแรกทีเดียว ให้มนุษย์ศึกษาที่จะให้แก่กัน พัฒนาจิตใจที่จะให้

พฤติกรรมในการให้นั้น ถ้ารู้จักจัดให้ถูกต้อง ก็จะทำให้คุณธรรมเกิดขึ้นมาด้วย เวลาเราเอาสิ่งของไปให้แก่ผู้อื่น เราได้เห็นผู้อื่นมีความสุข เช่น เด็กที่ยากจน เดือดร้อน หน้าตาไม่สบาย พอเราเอาอาหารเครื่องนุ่มห่มไปให้ แล้วเห็นเด็กนั้นยิ้มได้ แจ่มใส ร่าเริง หัวเราะขึ้นมา มีความสุข ใจเราก็มีความสุขด้วย

นี่คือเราเริ่มพัฒนาจิตใจแล้ว ใจเรามีเมตตาที่อยากให้เขาเป็นสุข เมื่อเห็นเขาเป็นสุข เราจึงเป็นสุขด้วย จากการทำพฤติกรรมในการให้คือทานนั้น เราก็ฝึกคุณธรรมของเราได้พัฒนาเมตตาด้วย

ที่ว่านี่ก็คือ ในพฤติกรรมแห่งการให้ นั้น เรามีเจตนาที่ถูกต้องตรงไปตรงมา คือตั้งใจจะให้ พร้อมทั้งมีแรงจูงใจคือเมตตาทำกับอยู่ด้วย ความสุขและการพัฒนาจิตใจก็ตามมาตรงตามเหตุปัจจัย

แต่ถ้าเราเกิดมีแรงจูงใจที่ไม่ตรงแล้วเจตนาเบี่ยงเบนไป เช่น คิดหวังผลตอบแทน ความสุขก็จะมี และคุณธรรมก็จะไม่พัฒนา

เป็นอันว่า การฝึกตนให้เริ่มต้นด้วยทาน ซึ่งเป็นการเริ่มพัฒนาคุณธรรมขึ้นมาด้วย เป็นการจัดวางระบบการฝึกคนให้สอดคล้องกับสภาพชีวิตของมนุษย์ ที่ว่าโดยพื้นฐานคือการปฏิบัติต่อวัตถุซึ่งจะต้องได้ต้องเอา ก็ฝึกให้มีการให้มาเข้าคู่กันไว้ และเมื่อเราเห็นคนอื่นมีความสุข เราพลอยมีความสุขด้วย ใจเราก็เริ่มไม่มุ่งแต่จะบำเรอตัวเอง ความเห็นแก่ตัวก็จะลดลงไป และเราก็เริ่มพัฒนาคุณธรรมคือเมตตาขึ้นมา

การที่อยากให้คนอื่นมีความสุข และเมื่อเห็นเขามีความสุข เราก็มีความสุขด้วยนี้ เป็นความสุขที่เพิ่มขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง เป็นความสุขแบบประสานกลมกลืน เป็นความสุขประเภทที่ ๒ ซึ่งเกิดขึ้นจากการพัฒนามนุษย์ มาคู่กับความสุขแบบแย้งกัน

ความสุขแบบสร้างสรรคนี้ มิใช่มีเฉพาะสุขจากเมตตาเท่านั้น เมื่อมนุษย์มองเห็นคุณค่าความดีงามของสิ่งทั้งหลาย เห็นคุณค่าของการทำความดี ซึ่งชมพอใจในการสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวม ก็เกิดมีศรัทธาขึ้น แล้วก็สามารถเสียสละทำการตามอุดมคติ เพื่อสนองความเชื่อถือศรัทธานั้น ก็มีความสุข

นี่เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า จากการพัฒนาคุณธรรม คนก็พัฒนาความสุขไปด้วย

เมื่อมนุษย์เริ่มมีความสุขแบบประสานกลมกลืนแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องมีความสุขจากการเสพวัตถุอย่างเดียวนั้นก็ลดน้อยลง เพราะมีความสามารถที่จะมีความสุขในมิติอื่นได้

ดังนั้น การพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง ก็พัฒนาความสุขด้วย และเมื่อพัฒนาความสุขได้ ก็ลดการแย่งชิงเบียดเบียน และเพิ่มการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นการพัฒนาสังคมไปด้วย

นี่เป็นเพียงตัวอย่างของความสุขที่ฟุ้งมากับการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเกิดจากการพัฒนาความต้องการ คือพัฒนาความอยากที่ถูกต้องนั่นเอง เริ่มด้วย เหนือความอยากได้วัตถุมาเสพให้ตนมีความสุข ก็พัฒนาความอยากให้คนอื่นมีความสุข แค่นี้การพัฒนามนุษย์ก็เข้าทางแล้ว

ถ้าพัฒนาถูก

ความสุขของบุคคล เป็นสันติสุขของสังคม

ความสุขที่เกิดจากการพัฒนาคนยังมีอีกมากหลายชั้นหลายระดับ เช่น ความสุขในการชื่นชมความประณีตงดงามของธรรมชาติ ความสุขในการทำสิ่งดีงามให้สำเร็จ ความสุขในความสัมฤทธิ์ของสภาวะที่ดีงาม ความสุขในความสงบปลอดภัยโปร่งโล่ง

เบา ความสุขซึ่งตีมูลค่าทางจิตอย่างในสมาธิ เป็นต้น

ในที่สุดก็จะถึงความสุขขั้นเหนือความต้องการ คือสุขที่ไม่ต้องสนองความอยาก คือการพัฒนามนุษย์ต่อไปจนกระทั่งเกิดปัญญาสว่างแจ้ง รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น รู้จักโลกรู้จักชีวิตอย่างถึงความจริงแท้ มองเห็นความจริงว่า ชีวิตและโลกคือสิ่งทั้งหลาย ที่สุขทุกข์ดีร้ายเป็นไปต่างๆ นั้น ก็เป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติ ที่มีภาวะแห่งไตรลักษณ์ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สิ่งที่ยึดถือกันนั้น เราก็อยู่กับมันอย่างรู้เท่าทันว่า มันไม่ใช่เป็นของเราจริง ที่แท้มันมันเป็นของธรรมชาติ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ในที่สุดเราก็เอามันไว้กับเราไม่ได้ การที่มันผันผวนปรวนแปรไปต่างๆ อย่างไร มันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นเรื่องของธรรมชาติ การที่เราทุกข์โศกเดือดร้อนไป ก็เพราะเราจะให้มันเป็นไปตามความอยากความยึดของตนเองอย่างฝันความเป็นจริง ซึ่งไม่อาจให้เป็นไปได้ตามใจปรารถนา เราทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นไปตามธรรมดาแต่มาฝืนความปรารถนาของเรา

เมื่อสิ่งทั้งหลายไม่เป็นตามความอยากความยึดของเรา แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นธรรมดาของมัน เราก็ต้องมีชีวิตแห่งปัญญา ที่จะปฏิบัติจัดการมันด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจเหตุปัจจัยเหล่านั้น

ที่นี่ เมื่อเรารู้เท่าทันโลกและชีวิตจนถึงขั้นที่มองเห็นความผันผวนปรวนแปรของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมชาติ ซึ่งมีโอกาสจะให้ เป็นไปตามใจอยาก พอเราขึ้นอยู่เหนือความยึดความ

อยากแล้ว เราก็อยู่กับสิ่งทั้งหลาย และปฏิบัติจัดการกับมันด้วยปัญญา ทีนี้ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของธรรมชาติ ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามธรรมดาของมัน ทุกข์ของธรรมชาติก็เป็นของธรรมชาติไป มันไม่มาเป็นทุกข์ในชีวิตจิตใจของเรา ก็มาถึงจุดที่จิตใจเป็นอิสระ และเกิดความสุขจากปัญญาที่รู้เข้าใจสว่างแจ้งที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระเหนือโลกเหนือชีวิต

ตอนนี้ มนุษย์จะเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง แล้วเขาจะมีความสุขอยู่ในใจตลอดเวลา เป็นขั้นสุดท้ายที่ความสุขได้พัฒนามาจนถึงขั้นที่เรียกว่า เป็นความสุขอิสระสมบูรณ์

อย่างน้อย แค่นี้ได้พูดมา มนุษย์ก็มีความสุข ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ ความสุขแบบแย่งกันสุข

ขั้นที่ ๒ ความสุขแบบสุขด้วยกัน ที่ประสานเกื้อกูลกัน

ขั้นที่ ๓ ความสุขแบบเป็นอิสระ ที่ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งภายนอก

แบบที่ ๑ และ ๒ ยังต้องอาศัยปัจจัยภายนอก ขึ้นต่อสิ่งอื่น คนอื่น มันไม่อยู่กับตัว ไม่อยู่ในตัว และยังต้องหวังต้องหาอยู่ การที่ยังหวังยังหาอยู่ ก็คือการทำที่ยังขาด ยังไม่มี จึงต้องพัฒนาให้ถึงขั้นที่ ๓ ที่รู้เท่าทันความจริงของธรรมชาติแล้ว จนกระทั่งความเป็นไปตามกฎของธรรมชาติไม่สามารถเข้ามาครอบงำจิตใจ เราจึงมีความสุขที่เป็นอิสระ ที่ความสุขนั้นอยู่ประจำในจิตใจของเราตลอดเวลา เหมือนเป็นเนื้อเป็นตัวของเราเอง ไม่ต้องหาอีกต่อไป

นี่เป็นการพูดรวบรัด เพราะความสุขเป็นเรื่องใหญ่มาก แม้แต่ความสุขแบบอิสระก็ยังแบ่งซอยย่อยออกไปอีก จนถึงอิสระอย่างสมบูรณ์ ว่ากันอย่างสั้นๆ ความสุขที่จริงแท้สมบูรณ์นั้น มีลักษณะสำคัญ ๓ อย่าง คือ

๑. เป็นความสุขอย่างอิสระ เป็นของตนเอง มีในตัวเอง เป็นสุขได้ทุกที่ทุกเวลา ไม่ต้องพึ่งพา ไม่ขึ้นต่อสิ่งอื่นภายนอก

๒. เป็นความสุขที่มีอยู่กับตัว เป็นคุณสมบัติประจำตัว สดใสเบิกบานอยู่เป็นธรรมดา มีอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องหา

๓. เป็นความสุขที่บริสุทธิ์ เป็นสุขล้วนๆ ไม่มีความทุกข์แฝงเหลือ หรือเจือปน

มนุษย์พัฒนาความสุขก้าวหน้าไปได้เรื่อย จนถึงขั้นสุดทำยมนุษย์ที่พัฒนาไปจนมีความสุขถึงขั้นสูงสุดแล้ว ท่านเรียกว่า เป็นผู้บรรลุประโยชน์ตน

พอบรรลุประโยชน์ตนแล้ว ก็ไม่มีอะไรต้องทำอีกเพื่อจะให้ตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แม้แต่เพื่อให้เป็นคนที่ได้พัฒนาแล้ว

เมื่อไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีกแล้ว แม้แต่ความสุขก็มิอยู่เป็นคุณสมบัติประจำตัว เป็นธรรมดาของชีวิตแล้ว ชีวิตของเขาจะอยู่เพื่ออะไร คำตอบก็คือว่า พลังงานของชีวิตที่เหลืออยู่ ก็อุทิศให้แก่มนุษยชาติในการทำงานเพื่อให้คนทั้งหลายมีความสุข ความสุขของตนเอง ก็เป็นไปเพื่อความสุขของมวลมนุษยย์นั่นเอง

เรายอมรับความจริงว่า สังคมมนุษย์นี้เต็มไปด้วยความแตก

ต่างหลากหลาย และความแตกต่างหลากหลายนี้เป็นไปตามระดับการพัฒนาของมนุษย์ เรายอมรับว่ามนุษย์จำนวนมากยังต้องมีความสุขแบบแย่งชิงกัน แต่เมื่อมีการพัฒนามนุษย์ ก็มีความหวังให้เขาเดินหน้าต่อไป และจะมีมนุษย์จำนวนหนึ่งที่พัฒนาขึ้นไป ถึงขั้นสุดท้ายที่ว่าไม่ต้องทำอะไรเพื่อตัวเองอีก ซึ่งมีความสุขอยู่กับตัวตลอดเวลา

การที่มนุษย์มีการพัฒนาโดยมีความสุขอยู่ในระดับต่างๆ นี้แหละ ที่จะทำให้โลกอยู่ดีได้

ความสุขของมนุษย์ที่พัฒนาขึ้นไปๆ นี้จะทำให้สังคมมีคุณภาพ แต่ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาความสุข คนอยู่แค่นั้นขั้นพื้นฐาน คือมีแต่ความสุขแบบแย่งกันอย่างเดียว สังคมก็ต้องเดือดร้อนรุ่มวายอยู่กันไม่ได้แน่นอน

การมีความสุขตามระดับของการพัฒนานี้ เป็นสาระส่วนสำคัญของการพัฒนามนุษย์

เราไม่ต้องไปหวัง ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ที่จะให้มนุษย์ทุกคนมีความสุขที่สมบูรณ์ หรือแม้แต่มีความสุขแบบที่ ๒ หรือแบบที่ ๓ ได้ในเวลาเดียวกันทั่วทุกคน

แต่ขอให้มีการพัฒนาที่ถูกต้องเถิด มนุษย์ที่พัฒนาอยู่ในระดับที่ต่างๆ กันนี้ ก็จะมีการเกื้อกูล มาดุลกัน อย่างน้อยก็ทำให้สังคมนี้พออยู่กันดีไปได้

สุขง่าย-ทุกข์ได้ยาก VS ทุกข์ง่าย-สุขได้ยาก

จากความเข้าใจเกี่ยวกับความสุขที่ว่า มนุษย์จะต้องหาต้อง
ได้วัตถุมาเสพให้มากที่สุด จึงจะมีความสุขมากที่สุด ก็จะมีเกิดมี
ความหมายของการศึกษาขึ้นมาอย่างหนึ่งโดยไม่รู้ตัว ซึ่งพอพูดขึ้น
มาก็จะเห็นได้ไม่ยาก

นั่นคือ ในปัจจุบันที่มนุษย์มุ่งหาความสุขอย่างที่ว่ามานั้น
การศึกษาก็จะมีความหมายเป็นการพัฒนาความสามารถของ
มนุษย์ ที่จะแสวงหาวัตถุมาสนองความต้องการเสพให้มีความสุข

หรือว่า การศึกษา คือ การพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่ง
เสพมาบำเรอความสุข

จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม การจัดการศึกษาในปัจจุบันนี้
แทบจะมีความหมายนี้เป็นหลักการพื้นฐานเลย จะเป็นจริงหรือไม่
ก็ไปทดลองคิดดู

เมื่อมนุษย์มีความเข้าใจและเป็นอยู่ทำการด้วยความเข้าใจ
อย่างนี้ ก็จะเกิดภาวะเสียดุล

อะไรคืออีกด้านหนึ่งที่ขาดไป ที่ทำให้มนุษย์เสียดุล กล่าวคือ
คู่กับความสามารที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอให้ตนเป็นสุขนั้น อีก
ด้านหนึ่ง มนุษย์มีความสามารถที่จะเป็นสุข ซึ่งเขาอาจพัฒนาให้
มากขึ้นๆ ได้

การพัฒนามนุษย์หมายถึงการพัฒนาศักยภาพที่จะมีความ

สุขนี้ด้วย ถ้าเขาพัฒนาศักยภาพที่จะมีความสุขนี้ เขาก็จะสามารถ
สามารถมากขึ้นในการที่จะมีความสุข เช่น เป็นคนที่สุขได้ง่ายขึ้น
และเป็นทุกข์ได้ยากขึ้น

แต่น่าเสียดายว่า ศักยภาพที่จะมีความสุขที่มนุษย์มีอยู่ใน
ตัวนี้ ระบบของอารยธรรมปัจจุบัน รวมทั้งระบบการจัดการศึกษา
ได้ทอดทิ้งเสีย ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ได้ตระหนักรู้ที่จะพัฒนามัน อย่างว่าแต่
จะพัฒนาเลย แม้เพียงแค่ว่าจะรักษาไว้ ก็ยังละเลย จึงรักษาให้คงอยู่
ไม่ได้ นำซ้ำกลับสูญเสียมันไปอีกด้วย

ดังจะเห็นว่า มนุษย์จำนวนมากในปัจจุบัน ยิ่งอยู่ในโลกนาน
ไป ก็ยิ่งกลายเป็นคนที่มีความสุขได้ยากขึ้น ตอนที่เขาเกิดมา ขณะ
ยังเป็นเด็กๆ อยู่ ศักยภาพของเขาในการที่จะมีความสุข ยังแสดง
ออกมาให้เห็นได้พอสมควร เขายังมีความสุขได้ค่อนข้างง่าย เช่น
ได้อะไรรินดอะไรรน่อย มีประสบการณ์นิดประสพการณ์หน่อย เขา
ก็ว่าเร็นสดไสมีความสุข แต่ครั้นอยู่ไปในโลกนานๆ เข้า พอโตขึ้นๆ
ปรากฏว่าเขากลายเป็นคนที่มีความสุขได้ยากขึ้นทุกที

ที่ว่ามานี้แหละ คือ การที่เขาสูญเสียความสามารถที่จะมี
ความสุข แต่ในทางตรงข้าม เราต้องยอมรับเลยว่า เขามีความ
สามารถที่จะหาสิ่งบำเรอความสุขได้มากขึ้น

เมื่อเขาพัฒนาด้านเดียว คือ เขามีความสามารถที่จะหาสิ่ง
บำเรอความสุขได้มากขึ้น แต่ความสามารถที่จะมีความสุขของเขา
ลดน้อยลง ก็เกิดภาวะสัมพัทธ์ที่ว่า การที่เขาได้สิ่งมาเสพมาก

ขึ้น ก็ไม่ช่วยให้เขามีความสุขมากขึ้น เพราะว่า ในขณะที่ความสามารถที่จะมีความสุขของเขาลดน้อยลงไปในั้น เขาจะต้องหาสิ่งเสพมาให้ได้ปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อจะให้มีความสุขได้เท่าเดิม

ตัวอย่างของคนที่สูญเสียความสามารถที่จะมีความสุขนั้น เราจะเห็นได้ทั่วไป นายคนหนึ่ง ตอนแรกมีทรัพย์สินน้อย มีรายได้ต่ำหาเงินได้วันละเพียง ๑๐๐ บาท เขาคิดใฝ่ฝันว่า ถ้าเมื่อใดเขาหาเงินได้วันละพันบาท เขาจะแสนสุขสันต์สุดยอดสมปรารถนาเต็มที่ เรียกว่ามีชีวิตที่สมบูรณ์เลยทีเดียว

ต่อมา ปรากฏว่าเขาประสบความสำเร็จ สามารถหาได้จริงอย่างที่ฝัน พอเขาหาได้วันละพันบาท เขาก็มีความสุขเปี่ยมล้นพันประมาณจริง แต่ก็มีความสุขเพียงในระยะแรกเท่านั้น ครั้นแล้ว เขาก็ชักจะชินชาแล้วก็เฉยๆ

ตอนนี้เขาอยากได้เพิ่มขึ้นไปเป็นวันละหมื่น และต่อมาพอเขาได้วันละหมื่นแล้ว ถ้าวันไหนได้หนึ่งพัน ที่แต่ก่อนนี้พอได้มา เคยมีความสุขเหลือเกิน แต่ตอนนี้เขากลับเป็นทุกข์อย่างยิ่ง

ต่อมา พอได้วันละล้านแล้ว วันไหนได้หมื่นหนึ่ง ก็กลายเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง ทำไม่เป็นอย่างนั้น

นี่เป็นตัวอย่างของการที่มนุษย์สูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข เนื่องจากการพัฒนาด้านเดียวของมนุษย์

เวลานี้ มนุษย์มีความสามารถมากที่จะหาสิ่งเสพบำเรอความสุขกันอย่างเต็มที่ แต่พร้อมกันนั้น ปรากฏว่า เขาไม่ได้รักษา

ความสามารถที่จะมีความสุขไว้ และศักยภาพด้านนี้ของเขาสูญเสียลดน้อยลงไป เขาจึงค่อยๆ หดความสามารถที่จะมีความสุข จนในที่สุด บางคนหมดความสามารถด้านนี้เลย แม้จะได้อะไรมาเท่าไร ก็ไม่มีความสุข

ตรงกันข้าม คนที่รักษาศักยภาพที่จะมีความสุขนี้ไว้ และพัฒนาให้มีความสามารถที่จะมีความสุขได้มากขึ้น เขายังอยู่ในโลกนี้นานไป เขาก็ยังเป็นคนที่**สุขได้ง่าย**มากขึ้น

ตรงข้ามกับคนที่ไม่พัฒนาความสามารถนี้ ที่ยังอยู่ในโลกนี้นานไป ก็ยิ่ง**สุขได้ยาก** และ**ทุกข์ได้ง่าย**ขึ้นทุกที

ทีนี้ ถ้าเขาพัฒนาทั้งสองด้าน คือ ทั้งพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขให้สุขได้ง่ายขึ้น และทั้งพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งบำเรอความสุขได้มากขึ้น เขาก็จะสุขกำลังสอง อย่างนี้ก็สบายไม่มีปัญหา

แต่ผลดียิ่งมีมากกว่านั้นอีก กล่าวคือ ต่อมาปรากฏว่า ในเมื่อเขามีความสามารถมากในการหาสิ่งมาเสพบำรุงความสุข แต่พร้อมกันนั้นเขาก็มีความสามารถมากในการที่จะมีความสุข โดยเป็นคนที่**สุขได้ง่าย**ด้วย สิ่งที่เขาได้มามากมายก็เลยไม่จำเป็นสำหรับการทำงานให้เขามีความสุข ถึงแม้มีของน้อย เขาก็มีความสุขได้ สิ่งที่เขาได้มามากมายนั้นก็เลยกลายเป็นของเหลือเพื่อเกินจำเป็น

แถมยิ่งกว่านั้น เขายังได้พัฒนาความสุขแบบประสานที่สุขด้วยกันขึ้นมาอีก (สุขที่เกิดจากความรักอยากให้คนอื่นเป็นสุข คือ

เมตตา) ที่นี้จะทำอย่างไรละ อ้อ... เขาก็นำสิ่งเหล่านั้นไปช่วยทำให้คนอื่นมีความสุขนะสิ แล้วทั้งเขาและคนอื่นนั้นก็มีความสุขไปด้วยกัน

พร้อมกันนั้น คุณธรรมในตัวเขา เช่น ความรักผู้อื่นคือเมตตาก็ยิ่งพัฒนามากขึ้นอีก ซึ่งยิ่งทำให้เขามีความสุขแบบประสานเกื้อกูลที่ทำให้เกิดปีติสุขเอิบอิมปลาบปลื้มใจยิ่งขึ้นไป

อย่างนี้ก็เรียกว่าพัฒนาในแนวทางของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า

จะไปไหน ก็ไม่หวาด จะนอนไหน ก็ไม่หวั่น คืนวัน
จะผันผ่าน ก็ไม่มาเผาใจ อะไรที่จะสูญเสียในโลกก็ไม่
เห็นที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงหลับไปกับใจไมตรีที่
ปรารถนาดีต่อทุกคน

(ส.ส. ๑๕/๔๕๔/๑๖๒)

เพราะฉะนั้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสันติสุขในสังคมมนุษย์ จึงเป็นไปได้จากการพัฒนามนุษย์แบบนี้

หันมาดูการศึกษาของเราเวลานี้ น่าจะเสียหลัก เห็นได้ชัดว่าเสียดุล ไม่มีดุลยภาพแล้ว พูดได้เลยว่า สภาพปัจจุบันนี้เป็นตัวอย่างของการที่ว่าการศึกษาได้สูญเสียดุลยภาพในการพัฒนาคน

การศึกษปัจจุบันนี้ มีความหมายเป็นการพัฒนาความสามารถของมนุษย์ในการหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข แต่พร้อมกันนั้นก็ทำให้มนุษย์จำนวนมากสูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข และกลายเป็นคนที่มีมีความสุขได้ยากขึ้นทุกที

การพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพบริโภคมาบำรุงความสุขนั้น เป็นงานหลักของการศึกษาระบบปัจจุบัน ได้แก่การเล่าเรียนวิชาทำมาหาเลี้ยงชีพทั้งหลาย

ระบบการศึกษาในปัจจุบันเน้นเรื่องนี้เด่นมาก จนกระทั่งไปๆ มาๆ คนจำนวนมากก็เลยเข้าใจแคบๆ เขวๆ ทำให้การศึกษามีความหมายเป็นแค่การเล่าเรียนวิชาการที่จะไปทำมาหาเลี้ยงชีพ หรืออย่างดีก็เป็นแค่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่จะเอาไปสนองระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ในระบบของพุทธธรรม การศึกษาในความหมายที่ว่านี้ เป็นเพียงด้านหนึ่งในขั้นต้น คือเป็นเรื่องของการพัฒนาคนในระดับศีล ดังที่ท่านจัดเป็นองค์มรรคข้อว่า “สัมมาอาชีวะ” ซึ่งเป็นการเตรียมบุคคลให้พร้อมสำหรับการพัฒนาที่สูงขึ้นไปในระดับจิตใจและระดับปัญญา พร้อมกับเป็นส่วนร่วมที่เกื้อกูลสังคม เฉพาะอย่างยิ่งไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนเสียหาย

ในแง่ความสุขนี้ การศึกษาด้านจิตและปัญญา เป็นการพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข คือส่งเสริมและทำศักยภาพนี้ให้บรรลุภาวะเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ จนกระทั่งมีความสุขที่เป็นอิสระ หรือมีอิสรภาพในทางความสุข มีความสุขที่ไม่พึ่งพาไม่ขึ้นต่อสิ่งภายนอก ถึงแม้ไม่มีอะไรเลย ก็ยังมีความสุข

อย่างพระพุทธเจ้านี้ ไม่ทรงมีทรัพย์สินเงินทองเลย เสด็จจาริกเที่ยวสั่งสอนประชาชนเดินไปกลางดงกลางป่า วันหนึ่ง มีคนที่พบกับพระองค์ คิดว่าพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ไม่สบาย คนที่สุขจริง มีความสุขมากที่สุด ต้องอยู่อย่างพระเจ้าพิมพิสาร จอมมคธราช

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายให้เขาเห็นว่า เขาเข้าใจผิด พระองค์

ต่างหากที่มีความสุขมากที่สุด และสามารถปฏิญาณคือยืนยันได้ว่าทรงมีความสุข พระเจ้าพิมพิสารถึงแม้จะเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ ถึงจะทรงอยู่วัง มีข้าราชการบริพารมากมาย มีเงินทองสิ่งบริโภคพร้อมพร้อมบริบูรณ์ ก็ไม่สามารถมีความสุขได้อย่างพระองค์

จึงต้องถามว่า การพัฒนามนุษย์แบบนี้เรามีหรือเปล่า คือพัฒนาจนกระทั่งเป็นมนุษย์ที่แม้จะไม่มีอะไร ก็มีความสุขได้

สรุปว่า จะต้องตั้งอยู่ในหลักดุลยภาพ ให้ดุลกันและมีครบทั้ง ๒ ด้าน อย่างในเรื่องที่พูดมาตั้งแต่ต้น ก็มีหลักดุลยภาพมาเรื่อย ตั้งแต่เรื่องการศึกษาของอเมริกันในปัจจุบันที่เอียงไปทางตามใจเด็ก พะนอเด็ก ถ้าไม่ระวังให้ดี จะกลายเป็นการบำเรอให้มีความสุขที่ขึ้นต่อการจัดตั้งภายนอก แต่อาจทอดทิ้งการพัฒนาปัจจัยภายใน เลยกลายเป็นการลดความสามารถในการมีความสุข

รวมแล้ว ดุลยภาพ ๒ ด้านก็ชัดแล้ว คือ ด้านหนึ่ง การพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำรุงความสุข ก็ทำไป และอีกด้านหนึ่ง การพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข ก็ทำด้วย

ถ้าทำอย่างนี้ ก็จะเป็นการพัฒนามนุษย์ที่แท้จริง ทั้งดีต่อชีวิตของบุคคลเอง ทั้งเกื้อกูลต่อสังคมในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ทั้งเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อม เพราะมนุษย์พวกนี้มีความสุขโดยไม่ต้องเป็นนักเสพ จึงไม่จำเป็นต้องไปแย่งชิงกันหรือเอาจากสิ่งแวดล้อมมากนัก ดุลยภาพนี้ปรับทุกอย่างให้เกิดความพอดี ตั้งแต่มีพฤติกรรมที่พอดีเป็นต้นไปเลย นี่เป็นตัวอย่างที่ยกมาให้ดู

คนทำนาสำเร็จ ธรรมชาติก็ผลิตข้าวออกมา

จบการศึกษา คือพร้อมด้วยสุขเพื่อปวงประชา

จากที่พูดแล้วเมื่อกี้ จะขอต่อไปนิดหนึ่ง - ผู้ที่บรรลุลูกสัมฤทธิ์แห่งการพัฒนามนุษยดีด้วยการศึกษา ที่เรียกว่าเป็นอเสกชะ หรือเป็นพุทธ มีลักษณะอย่างไร

ได้พูดไปครั้งหนึ่งแล้วว่า ผู้ที่ศึกษาแล้ว หรือผู้สำเร็จการศึกษา นั้น จะมีความสุขเต็มเปี่ยมอยู่ภายใน เป็นเนื้อตัวของชีวิต เป็นคุณสมบัติของจิตใจ ที่มีอยู่ประจำตลอดเวลา แล้วก็มีความสุขอย่างอิสระ ที่ไม่พึ่งพา ไม่ต้องหา นี่คือประโยชน์ตนก็เต็มแล้ว

เมื่อประโยชน์ตนเต็มสมบูรณ์แล้ว ก็จะมีลักษณะเป็นผู้ที่ไม่มียอะไรจะต้องทำเพื่อตนเองอีก

ดังนั้น ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจึงมีลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างที่บอกว่าเป็นผู้ที่สละพลังงานชีวิตที่เหลืออยู่ทั้งหมดให้แก่

มนุษยชาติ ทำงานเพื่อชาวโลก

ฉะนั้น จึงมีอุดมคติของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นหลักใหญ่ว่า “พหูชนหิตายะ พหูชนสุขायะ โลกานุกัมปายะ” (เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อความสุขของพหูชน เพื่อเกื้อการุญต์แก่โลก) นี่เป็นคติที่ใช้ในทุกเรื่อง

คตินี้บอกว่า พระพุทธศาสนานั้นไม่ได้มีอยู่คงอยู่เพื่อตัวของพระพุทธศาสนาเอง พระพุทธศาสนามีใช้อยู่เพื่อตัวเอง แต่มีอยู่คงอยู่เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย

ในเวลาทีพระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ยั่งยืนนาน เช่น ให้เล่าเรียนปฏิบัติหลักธรรมสำคัญๆ กันไว้ วิถีชีวิตที่ประเสริฐจะได้ดำรงอยู่ยั่งยืนนาน ก็จะตรัสต่อไปว่า จักได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก

นี่คือไม่ได้จับแค่พระพุทธศาสนา ไม่ใช่เพื่อพุทธศาสนา เจริญแล้วก็จบ ไม่ใช่อย่างนั้น พุทธศาสนาไม่ได้มีอยู่เพื่อตัวเอง แต่มีอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงสัตว์ หรือแก่มนุษยชาตินั่นเอง

คตินี้ใช้ทั่วไป ตั้งแต่เริ่มเกิดพระพุทธศาสนา พอมีพระมาเป็นสาวก และได้ศึกษาพัฒนาตนสมบูรณ์แล้ว ตอนแรกมีแค่ ๖๐ รูป พระพุทธเจ้าก็ตรัสส่งไปประกาศพระศาสนาว่า ทั้งเราและเหล่าเธอ เป็นอิสระเสรีเต็มที่แล้ว เธอทั้งหลายจงจาริกไปสู่ท้องถิ่นดินแดนต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เธอทั้งหลายจงจาริกแยกไปองค์ละทาง อย่าไปซ้ำทางกัน ๒

องค์ แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม

ต่อมา ตอนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน และปรินิพพานแล้ว เวลาจะสังคายนา ก็มีคติบอกว่า จะสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อให้วิถีชีวิตอันประเสริฐคงอยู่ยืนนาน จักได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชนจำนวนมาก

หลักการนี้สอดคล้องกับจุดหมาย และเข้ากับหลักการประสานประโยชน์ของบุคคลกับสังคม คือ สังคมยิ่งดีก็ยิ่งมีสภาพเอื้อให้บุคคลพัฒนาชีวิตของตนสู่จุดหมาย และบุคคลยิ่งมีการศึกษาได้พัฒนาชีวิตดีมากขึ้น ก็ยังสามารถเกื้อหนุนสังคมให้เป็นอุดมสภาพเพื่อการเข้าถึงประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไปของแต่ละบุคคล

เราจัดตั้งระบบสังคมเพื่อให้เป็นสภาพเอื้อ และในสังคมที่ยังไม่พร้อมพอ เราก็จัดตั้งชุมชนที่เอื้อซ้อนขึ้นมาพอให้สังคมโอบอุ้ม แล้วบุคคลได้อาศัยสภาพเอื้อนั้นเป็นแหล่งพัฒนาชีวิต จนเมื่อจบการศึกษา พัฒนาพร้อมทั้ง ๔ ด้าน ก็เรียกว่านิพพาน คือเต็มอิ่ม มีความสุขสมบูรณ์ จบดับหมดเรื่องของตัวตนที่จะให้เห็นแก่ตัวอีกต่อไป ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตัวเองอีกแล้ว ก็มีชีวิตอยู่เพื่อทำประโยชน์สุขให้แก่โลก

หลักการและจุดหมายนี้ พุติให้สั้นและง่าย ก็คือ คติ “บุคคลนิพพาน ทำการเพื่อโลก”

นี่คือ ประโยชน์ตนเต็มแล้ว สุขจริงแล้ว ไม่มีอะไรที่ต้องทำเพื่อตัวเองอีกแล้ว ก็มีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์สุขของมวลประชาชาวโลก

สืบเนื่องจากหลักการนี้ สังคมในฐานะเป็นชุมชนแห่งการศึกษา ที่ชุมนุมของผู้กำลังศึกษาอยู่ และทั้งผู้ที่จบการศึกษาไปแล้ว จึงมีชื่อว่าเป็นผืนนาอันยอดเยี่ยมของโลก ที่จัดไว้ให้หวานเพราะพันธุ์และแผ่ขยายผลความดีงามมวลคุณพิเศษ ทั้งทางจรรยาจิตใจ และปัญญาแก่ประชาทั้งมวล

คนที่พัฒนา มีจิตสำนึกเพื่ออนุชน

แล้วก็มีคติหนึ่งของพระอรหันต์ว่า *ปัจฉิมฆานตานุกัมปา* คือ เพื่อเป็นการอนุเคราะห์หมู่ชนรุ่นหลัง

อย่างเช่น *ธุดงค์* คือข้อปฏิบัติขัดเกลากิเลส ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็ไม่จำเป็นต้องขัดเกลากอีก เพราะจบการศึกษาแล้ว แต่พระมหากัสสปะเถระทำไมยังถือธุดงค์อยู่อีก

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเคยตรัสแก่พระมหากัสสปะว่า เธอแก่แล้ว เมื่อถือธุดงค์ข้อนั้นข้อนี้ก็ลำบาก มาอยู่สบายๆ บ้าง อาหารและจีวรก็รับของที่คหบดีเขาถวายก็ได้ พระมหากัสสปะก็ทูลว่า ข้าพระองค์ขอประพฤติบำเพ็ญธุดงค์ต่อไป

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ท่านมีเหตุผลอะไร พระมหากัสสปะก็ทูลตอบว่า เพื่อเป็นแบบอย่างให้เป็นประโยชน์แก่ชนรุ่นหลังต่อไป นี่ก็เพราะพระอรหันต์ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนอีกแล้ว ก็ทำเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนภายหลัง

เพราะไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองนี่แหละ พระอรหันต์จึงใช้ชีวิตให้เป็นแบบอย่างที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก โดยอยู่กับสมมุติและปฏิบัติตามสมมุติอย่างจริงจัง ด้วยปัญญาารู้เข้าใจทำไปตามเหตุผล

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงเป็นแบบอย่างในการรักษาวินัย รักษากติกาสังคม และในการทำความดีต่างๆ

เราบอกกันว่า พระอรหันต์รู้แจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลายแล้ว ท่านไม่มีความถือมั่นยึดติดกับสิ่งทั้งหลาย ที่นี่ บางคนก็คิดต่อไปว่า เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งหลายแล้ว พระอรหันต์ก็คงไม่เอาเรื่องอะไรแล้ว คงปล่อยอะไรๆ ไปตามเรื่องตามราว วางเฉยไม่เอาเรื่อง นี่คือความไม่เข้าใจที่ทำให้มีตัวอย่างการกระทำที่แปลกๆ ซึ่งแทนที่จะแสดงว่าเป็นพระอรหันต์ ก็กลายเป็นของปลอม คือเป็นอรหัน

ในกรุงเทพฯ นี่แหละ เคยมีญาติโยมมาเล่าให้ฟังว่า ที่วัดหนึ่งมีพระรูปหนึ่งชราแล้ว มีผู้หญิงสาวๆ นวดให้แล้วเขาก็บอกว่า ท่านไม่มีกิเลส ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็เป็นแต่ธาตุสี่ ปฐวี อาโป เตโช วาโย เท่านั้น จะบีบนวดจะขยำไปก็ไม่เป็นไร นี่เป็นเพียงการหาข้ออ้าง ถ้าเป็นแค่ธาตุ ๔ มั่นกินนอนแผ่แห้งไป จะต้องบีบต้องนวดทำไม

แต่พระอรหันต์แท้ที่หมดกิเลสแล้ว ท่านทำตามคติเมื่อกี้ที่ว่า ไม่มีอะไรที่จะทำเพื่อตัวเองอีก จึงมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก รวมทั้งเป็นแบบอย่างในความถูกต้องดีงามให้แก่มนุษย์ทั้ง

หลาย (คำบาลีเรียกว่า “ทิวฐานุกติ”) เพราะฉะนั้น สิ่งใดที่ตกลงกันในสมมุติแล้ว ท่านก็จะปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

วินัย ระเบียบ กฎกติกา กฎหมายนั้น เป็นบัญญัติตามสมมุติ เพื่อประโยชน์สุขทางสังคม สมมุตินี้มิใช่มีขึ้นไว้อย่างเลื่อนลอย แต่สมมุติทุกอย่างมนุษย์วางขึ้นเพื่อประโยชน์ที่มุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เพื่อชีวิตร่วมกันที่ดี

ทั้งๆ ที่เรารู้ว่าเป็นการสมมุติไม่ใช่มีจริง แต่มันมีวัตถุประสงค์ พระอรหันต์ท่านมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ท่านรู้และเข้าใจสมมุตินั้น ท่านจึงถือตามสมมุติ เพราะท่านรู้เหตุผลว่า ข้อตกลงนี้สมมุติขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์นี้ ท่านก็เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติจริงจังเลย ดังนั้น พระอรหันต์จึงเป็นผู้ที่เคร่งครัดในการทำตามสมมุติ แต่ท่านทำด้วยปัญญา ไม่ใช่ทำด้วยความยึดมั่นถือมั่น

เดี๋ยวนี้คนจำนวนมากเข้าใจผิดในเรื่องความไม่ยึดมั่นนี้ เขาบอกว่าฉันจะไม่ยึดมั่น แต่ความไม่ยึดมั่นของเขากลายเป็น “ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น” ซึ่งมีจริง ๆ

นี่ก็คือ เขาเห็นไปตามที่พระท่านสอนไว้ว่า เออ... เป็นความจริงนะ สิ่งทั้งหลายนี้ไม่ใช่เป็นของเราจริง ลูกเมีย ทรัพย์สมบัติ ก็ไม่ใช่ของเราจริง มันเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นของนอกกาย เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ เราจะไม่ยึดมั่นถือมั่นมันละ ว่าแล้วก็ไม่เอาเรื่องเอาราว ทรัพย์สินเงินทอง ลูกเมีย ครอบครัว ไม่รับผิดชอบทั้งนั้น แล้วก็บอกว่าไม่ยึดมั่น

เรื่องก็คือ ไปได้ยินว่าความไม่ยึดมั่นนั้นมันดี แล้วก็คิดเอา ด้วยเหตุผลและมองเห็นว่าดีจริงๆ แล้วก็เลยปฏิบัติด้วยความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นนั้น ความไม่ยึดมั่นของเขานั้น เป็นสิ่งทำด้วยความยึดมั่น ไม่ใช่ความไม่ยึดมั่นจริง

ความไม่ยึดมั่นที่แท้ ต้องเกิดจากปัญญาที่รู้ความจริง แล้วมันจะเป็นไปเองด้วยความรู้เท่าทัน และมันจะสมเหตุสมผล ถูกต้อง เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งปรับให้ทุกอย่างพอเหมาะพอดี ลงตัวไปหมด

ดังนั้น พระอรหันต์จึงทำตามสมมุติอย่างเคร่งครัด และเป็นแบบอย่าง ดังที่ในวินัยของพระจะเห็นตัวอย่างได้ชัดเจน เช่นว่า พระภิกษุท่านมีสิ่งของน้อย แต่สิ่งใดที่สมมุติตกลงว่าให้เป็นของท่านแล้ว วินัยกำหนดไว้ชัดเจนเลยว่า ท่านต้องรับผิดชอบ

อย่างผ้านุ่งห่ม ตามพระวินัย พระมีสมบัติเป็นของตัวเองได้ เพียงแค่จีวรที่ห่ม ๑ ผืน ที่นุ่ง ๑ ผืน ที่ช้อนนอก ๑ ผืน รวมเป็น ๓ ผืน เรียกว่าไตรจีวร สมบัติในด้านเครื่องนุ่งห่มมีเท่านี้ แล้วพระจะบอกว่าฉันไม่ยึดมั่นถือมั่น มันไม่ใช่ของเราจริง แล้วก็ไม่เอาใจใส่นั้นเป็นไปไม่ได้ วินัยของพระไม่ยอม

สิ่งใดที่สมมุติคือตกลงว่าเป็นของท่านแล้ว ท่านต้องรับผิดชอบเต็มที่ เพราะฉะนั้น พระต้องรักษาจีวรของตัวเองที่ดีที่สุด ท่านต้องรับผิดชอบต่อตัวแม่ที่มีน้อยนั้นให้เต็มที่ แม้แต่ขาดครองคืนหนึ่งยังไม่ได้เลย เป็นอาบัติทีเดียวละ นี่คือการทำตามสมมุติในชีวิตที่เป็นจริง ตามหลักของวินัย

ฐานของอารยธรรมมนุษย์ คือ กฎสมมุติ ที่หยั่งถึงกฎธรรมชาติ

เมื่อบังเอิญพูดมาถึงคำว่า “วินัย” ก็เลยเป็นจุดกระทบให้นึกถึงคำเรียกชื่อพระพุทธศาสนา ขอให้สังเกตว่า คำว่า “พุทธศาสนา” ที่เราใช้กันนี้ ที่จริงก็แปลง่ายๆ ว่า “คำสอนของพระพุทธเจ้า” ไม่ได้เป็นชื่อเรียกอย่างที่เรากำลังใช้กันในปัจจุบัน

ในครั้งพุทธกาล เวลาใครมาขอบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า ท่านใช้คำว่าบวช “ในธรรมวินัยนี้” เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุที่ปฏิบัติถูกต้องว่าจะก้าวหน้าไปด้วยดี ก็ตรัสว่าภิกษุนั้นจะถึงความเจริญออกงามไปบุลย์ “ในธรรมวินัยนี้”

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนา ทรงใช้คำว่า “จงแสดงธรรม..., จงประกาศพรหมจริยะ (วิถีชีวิตอันประเสริฐ)” เมื่อตรัสถึงการที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ยืนยาว เช่นด้วยสังคายนาทรงใช้คำว่าเพื่อให้ “พรหมจริยะ ยั่งยืน ดำรงอยู่ได้นาน”

เมื่อผู้ใดมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังพระองค์สอนแล้ว รู้เข้าใจธรรมแจ่มแจ้งสิ้นสงสัย ก็เป็นผู้ชัดเจนกับตัวจนไม่ต้องอาศัยคนอื่น “ในสัตตฤๅสสน์” (หรือสัตตฤๅสศาสนา คือคำสอนของพระศาสดา)

ส่วนคำว่า “พุทธศาสนา” โดยทั่วไปใช้ในความร้อยกรองคือในคาถา หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า และใช้ยกย่ายกกันไปกับ

คำว่า สัตถุศาสนา ชินศาสนา สุกตศาสนา ศากยบุตรศาสนา โคตมศาสนา เป็นต้น

รวมแล้ว คำที่ครอบคลุมที่สุด ก็คือ “ธรรมวินัย” แม้แต่คำว่า “พรหมจริยะ” ก็อยู่ในธรรมวินัย เช่นว่า “ประพฤติพรหมจริยะในธรรมวินัยนี้”^{*}

ที่ว่า “ธรรมวินัย” ครอบคลุม ก็เพราะเป็นคำแสดงระบบให้เห็นองค์ประกอบ ซึ่งแต่ละอย่างมีความหมายจำเพาะเจาะชัด ในขณะที่ “ศาสนา” เป็นคำที่ใช้กันแบบหลวมๆ มุ่งไปที่คำสั่งสอน

เป็นอันว่า พุทธศาสนาคือระบบแห่งธรรมวินัย ซึ่งประกอบด้วย “ธรรม” และ “วินัย”

พระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ต้องมีทั้งธรรมและวินัย ไม่ใช่ธรรมอย่างเดียว

“ธรรม” คือ ความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ หรือธรรมชาติและกฎธรรมชาติ

“วินัย” คือ การบัญญัติจัดตั้งระเบียบชีวิตและระบบการทั้งหลายในสังคม บนฐานความจริงของกฎธรรมชาติ ที่จะให้บุคคลอยู่กันดีโดยมีสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตไปสู่จุดหมายของธรรม

พูดสั้นๆ ว่า *ธรรม* คือ ความจริงของธรรมชาติ *วินัย* คือ การ

* ถ้ายิ่งถ้อยหนักหนาว่าเคยมีการใช้คำนี้กับลัทธิอื่น (เคยใช้กับอาฬารดาบส และอุททกดาบส) ก็เต็มคำจำกัดลงไปว่า สวากขาตธรรมวินัย หรือ ตถาคตปเวทิตถธรรมวินัย, คนโบราณคงเลือกคำมาใช้ และเห็นว่าคำนี้ยาวเกินไป ในที่สุดจึงเลือกคำว่า “พุทธศาสนา” เพราะหาเมื่อไม่ลงลึกในเรื่องความหมาย ก็เป็นคำที่สั้น กระทัดรัด ชัดเจน สะดวก และง่ายที่สุด

จัดตั้งให้คนได้ผลดีสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ

พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า **ธรรม** คือ กฎธรรมชาติ **วินัย** คือ กฎมนุษย์บนฐานของกฎธรรมชาติ

ธรรม เป็นเรื่องของสภาวะ **วินัย** เป็นเรื่องของสมมุติ แต่สมมุติให้คนได้ประโยชน์จากสภาวะ โดยไม่ขัดต่อสภาวะ ด้วยเหตุนี้ คนที่จะจัดตั้งวินัยได้ดีจริง จึงต้องเข้าถึงธรรมจริงๆ

วินัย มิใช่มีความหมายเป็นแค่ระเบียบแบบแผน แต่หมายถึงการจักระบบเศรษฐกิจ เช่น จัดสรรระบบแบ่งปันปัจจัย ๔ การจักระบบสังคม เช่น จัดวางกติกาในการอยู่ร่วมกัน การจัดกิจการของชุมชน และการจักระบบการปกครอง เป็นต้น

เคยมีพระผู้ทรงความรู้ท่านหนึ่ง (เท่าที่ทราบว่าเป็นนักการเมืองรุ่นเก่ามาก) เรียกวิชาการสมัยใหม่จำพวกสังคมศาสตร์ว่า “วินัยศาสตร์” ซึ่งนับว่าเป็นความคิดที่แยบคายทีเดียว

จะต้องเข้าใจให้ชัดว่า “วินัย” คือกฎมนุษย์ ที่เป็นเรื่องสมมุตินั้น เราบัญญัติจัดตั้งขึ้นเพื่อหนุนให้ “ธรรม” คือความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เกิดผลดีแก่เราอย่างมากที่สุดและอย่างมั่นใจที่สุด

วินัย คือกฎมนุษย์นั้น เป็นเรื่องของสังคมมนุษย์ ที่เราสมมุติขึ้น เพื่อเอาประโยชน์จากธรรม ที่เป็นกฎธรรมชาติ

ยกตัวอย่าง เราตั้ง**กฎหมาย**ขึ้นมาว่า: ให้คนกวาดถนน ได้รับเงินเดือนๆ ละ ๕,๐๐๐ บาท

อันนี้เป็นกฎ โดยมีความเป็นเหตุและผลชัดเจนว่า การกวาด

ถนนหนึ่งเดือนเป็นเหตุ การได้เงินเดือนห้าพันบาทเป็นผล ถ้าไม่ทำเหตุ ก็ไม่ได้รับผล

แต่มองลึกลงไป ทำไมเราจึงตั้งกฎมนุษยนี้ขึ้นมา? คำตอบก็คือ เพราะเราต้องการความสะดวกของถนน และความสะดวกของถนนนั้นจะเกิดขึ้นได้เพราะมีการกวาด ตอนนี้อย่างไรก็มาถึงกฎธรรมชาติ คือ

มีความเป็นไปตาม กฎธรรมชาติ ว่า: การกวาดถนน ทำให้เรามีความสะดวกของถนน

อันนี้ก็เป็นที่ถูก โดยมีความเป็นเหตุและผลชัดเจนว่า การกวาดถนนเป็นเหตุ ความสะดวกของถนนเป็นผล ถ้าไม่ทำเหตุ ก็ไม่มีผล

ที่นี่ มาดูความสัมพันธ์ระหว่างกฎมนุษย กับกฎธรรมชาติ ก็ จะเห็นว่า เราต้องการความเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ว่า “มีการกวาดถนน จึงจะเกิดความสะดวกของถนน” เราจะให้มันใจหรือให้มีหลักประกันว่าจะมีการกวาดถนนเพื่อให้เกิดความสะดวกของถนน เราก็จึงตั้งกฎมนุษยขึ้นมาหนุนว่า “คนใดกวาดถนน ๑ เดือนให้คนนั้นได้รับเงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท”

คราวนี้ มาดูความแตกต่างระหว่างกฎมนุษย กับกฎธรรมชาติ ก็ปรากฏว่า

๑) กฎมนุษย เป็นสมมุติ คือขึ้นต่อการตกลงยอมรับที่เรียกว่า มติร่วมกันของมนุษย (จริงตามที่คนตกลง) ไม่เป็นความจริงแท้

ตามสภาวะ (การกวาดถนนทำให้เงินเกิดขึ้นมาเองไม่ได้ เป็นเพียงเงื่อนไขให้คนอื่นเอาเงินมาให้) ดังนั้น ถ้ามีการไม่ตกลง ไม่ยอมรับ หรือคนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทำตามที่ตกลงกัน ถึงจะทำเหตุ แต่ผลก็ไม่เกิด หรือแม้ไม่ทำเหตุ แต่ผลก็อาจจะเกิดขึ้นได้ (กวาดถนนแล้ว แต่ไม่ได้รับเงินห้าพันบาท หรือได้ไม่ครบ, ไม่ได้กวาดถนน หรือกวาดไม่จริงจัง แต่หลอกหรือพรางให้ได้รับเงินห้าพันบาท, มีการสมคบกันทั้งสองฝ่ายให้เลี้ยงกฎ)

นี่ตรงข้ามกับ*กฎธรรมชาติ* ซึ่งเป็นสภาวะ คือมีความเป็นจริงของมันเอง ที่เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยในธรรมชาติอันจริงแท้แน่นอน (จริงแท้ หรือจริงของธรรมชาติ) เมื่อมีการกวาดถนน จึงได้ความสะดวกของถนน ถ้าการกวาดไม่มี ความสะดวกก็ไม่เกิดขึ้น ใครจะบิดพลิ้วหรือหลอกไม่ได้

๒) *กฎมนุษย์* มิใช่มีความเป็นเหตุ-ผลของมันเองแท้จริง แต่มีความเป็นเหตุ-ผลบนฐานแห่งเงื่อนไข และเงื่อนไขนั้นอยู่ที่คน ดังนั้นจึงมีเหตุปัจจัยในตัวคนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยอย่างสำคัญ เริ่มด้วยการตกลงของสองหรือหลายฝ่าย และการตกลงนั้นก็ขึ้นต่อความต้องการของสองหรือหลายฝ่ายนั้นอีกต่อหนึ่ง แล้วที่สำคัญอย่างยิ่ง *ความต้องการ* อาจเป็นแรงจูงใจกุศลคือตัณหา หรือเป็นแรงจูงใจกุศลคือฉันทะ ก็ได้ พร้อมกับยังมีสังขารประกอบร่วมด้วยอีกมาก เช่น ความรักหรือชัง อ่อนแอหรืออดทน ฯลฯ อันล้วนเป็นปัจจัยตัวแปรที่จะผันผลให้แตกไป และเรียกร้องให้มีการจัดตั้ง

ระบบควบคุมข้อบกพร่องขึ้นมา

ทั้งนี้ ตรงข้ามกับ**กฎธรรมชาติ** ซึ่งมีความเป็นเหตุ-ผลของมันเองแท้จริง เป็นเรื่องของธรรมนิยาม คือเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์อันแน่นอนของเหตุปัจจัยและผล ไม่ขึ้นต่อคน แต่คนที่ต้องการผลจะต้องปฏิบัติอย่างเที่ยงตรงตามมัน

แก้กับกฎสมมุติ อารยธรรมมนุษย์ก็เพียบแปล้

แถมอีกหน่อย บางคนจะสงสัยว่า ในเมื่อกฎมนุษย์ก็เป็นแค่กฎสมมุติเท่านั้น ทำไมจะต้องเอาจริงเอาจังในการปฏิบัติตามกันนักหนา อย่างที่ว่าพระอรหันต์ถึงกับถือเครงครัดเป็นตัวอย่างเลย

ข้อสงสัยนี้ ตอบไม่ยาก เอาแค่ ๒ เหตุผลก็พอ

๑. มนุษย์เรานี้แหละต้องการผลที่จะได้ตามกฎธรรมชาติ เราจึงตั้งกฎสมมุติขึ้นมา เพื่อเป็นเงื่อนไข เป็นเครื่องหนุน หรือเป็นเครื่องประกันให้มั่นใจว่าจะมีการปฏิบัติที่จะเป็นเหตุให้เกิดผลตามกฎธรรมชาตินั้น

ที่นี้ การที่จะได้ผลอย่างที่หวังหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับพวกมนุษย์เราเองที่จะปฏิบัติคือทำเหตุนั้นหรือไม่ ส่วนทางด้านกฎธรรมชาติโน้น เราไม่ต้องไปห่วงมันเลย มันตรงไปตรงมา และเท่าไรก็เท่านั้น มันไม่เข้าใครออกใครอยู่แล้ว

ถ้าใช้คำว่าหน้าที่ มันก็เหมือนกับสั่งสอนเราว่า กฎธรรมชาตินี้ทำหน้าที่แน่นอนซื่อตรง ไม่เบี่ยง ไม่เถลไถลแน่ แม้แต่อดีตชาติก็ไม่มี

คุณไม่ต้องมายุ่งด้วยหรอก แต่คุณพวกมนุษยกันเองนั่นแหละ เอาอะไรจริงจังได้ยาก ไม่ซื้อเสียบ้าง ชี้เกี่ยจ ชี้ขลาดบ้าง ละเลย ผัดเพี้ยน หลบ หลอก เก สารพัด จงดูแลควบคุมกันให้ดีเถิด มันจะได้ผลใหม่ จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่พวกคุณเองจะทำตามที่ตกลงกันได้แน่หรือเปล่า

ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎธรรมชาติดูอยู่ที่ความเป็นจริงซึ่งเป็นไปอย่างแน่นอนของมันเอง (สภาวะลึกลับ) แต่ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎมนุษยอยู่ที่มาตราการซึ่งมนุษย์เองจะเสกสรรจัดตั้งขึ้นมา (สมมุติลึกลับ)

ดังนั้น เพื่อให้สมดังที่ว่าเราจะมีหลักประกันให้มนุษยได้ผลแน่นอนตามที่สมมุติตกลงกันนั้น เราจึงต้องวางมาตราการที่จะให้มีการปฏิบัติจริงตามกฎสมมุตินั้นอย่างมั่นใจที่สุด (จะได้พอเข้าคู่กันได้กับความแน่นอนของกฎธรรมชาติ ที่มันมั่นคงเด็ดขาดอยู่แล้ว)

ตรงนี้ ควรเสริมเติมไว้ชนิดหนึ่งว่า ความเป็นจริงที่แน่นอนของกฎธรรมชาตินั้น มันละเอียดลงไปถึงกับว่า เหตุปัจจัยแค่นั้น ผลก็ตามนั้นแค่นั้น ตรงกัน พอดีกับเหตุปัจจัย ต่างกับความไม่จริงแท้แน่นอนของกฎมนุษย ซึ่งบางที เบี้ยว เก ขว ซาดชนิดเดียว ก็ไม่เกิดผลที่ต้องการอันใด หรือเกิดผลผิดทางไปอย่างอื่นเลย ก็เพราะอย่างนี้ด้วยนี่แหละ เมื่อจะเอาผลที่ต้องการให้มันเหมาะ พวกมนุษยจึงต้องหนัก ต้องเหนียว ต้องแนวกันยิ่งนัก ถึงขั้นที่พูดกันว่า ต้องเอาใจใส่กับมาตราการในการปฏิบัติตามกฎมนุษยนั้น กวดขัน และหยุมหยิมกว่าการใส่ใจกฎธรรมชาติ กลายเป็นว่า ต้องจัดตั้ง

สร้างความแน่นอนให้กับกฎหมายที่ไม่แน่นอน มากยิ่งกว่าการรู้ให้
พอกับความแน่นอนของกฎธรรมชาติ

๒. กฎสมมุติของมนุษย์นี้ เป็นแกน เป็นหัวใจของระบบการ
ต่างๆ ในสังคมมนุษย์ เป็นตัวกำกับขั้นตอนคุมทางของระบบเหล่านั้น
ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง หรือระบบใดๆ
ในสังคม ฉะนั้น ความถูกต้อง ชัดเจน สมจริง ศักดิ์สิทธิ์ ได้ผล หรือ
ไม่ แห่งกฎสมมุติของมนุษย์ จึงหมายถึงความเรียบร้อย มั่นคง
ดำรงอยู่ด้วยดี หรือความเรรวน ป่วนปั่น เสื่อมทรุด ตลอดจนลุ่ม
สลาย ของระบบเหล่านั้น จนถึงของสังคมนั้นๆ ทั้งหมดด้วย

แค่นี้ก็เพียงพอที่จะบอกว่า ทำไมจึงต้องเอาจริงเอาจังกันนัก
กับเรื่องของกฎหมาย

เรื่องธรรม คือกฎธรรมชาติ กับวินัย คือกฎหมาย มีอะไรๆ ที่
ควรพูดกันอีกมาก แต่คราวนี้ว่ากันแค่นี้ก่อน

พูดสั้นๆ ว่า อารยธรรมที่เกิดมีและพัฒนาขึ้นมาได้ ก็เพราะ
มนุษย์ที่ฉลาดรู้จักจัดตั้งกฎสมมุติขึ้น เกิดเป็นระบบเศรษฐกิจ
ระบบสังคม ระบบการเมืองการปกครองต่างๆ เรื่อยมา แต่จะ
สัมฤทธิ์ผลดีแค่ไหน ก็สุดแต่ว่า กฎสมมุตินั้นถึงกันหนุนกันกับกฎ
ของธรรมชาติได้ดีเพียงไร ซึ่งก็ขึ้นต่อมนุษย์นั่นเองว่ามีปัญญาผู้จริง
เท่าใดและทำการด้วยเจตจำนงอย่างไร แล้วก็จริงจังกันแค่ไหน

ข้อสำคัญที่ควรย้ำไว้ก็คือ มนุษย์จำนวนมากหรือส่วนมาก
มักหลงเพลินเหมือนเข้าใจผิดมองกฎหมายดังกล่าวเป็นของจริงใน

ธรรมชาติ แล้วก็ติดอยู่แค่กฏมนุषยน์นั้น ไปไม่ถึงกฏธรรมชาติ แกรมเลยไปถึงกับหลงสมมุติ กลายเป็นแปลกแยกจากธรรมชาติ จึงทำให้เกิดความวิปริตผิดเพี้ยนไปต่างๆ และแก้ปัญหาไม่ถูกทาง แล้วก็ไม่สำเร็จ

อย่างน้อย จะต้องรู้ทันสมมุติ ที่ซ่อนอยู่บนสภาวะ และใช้หนุกันให้เกิดผลดีที่สนองความต้องการในทางสร้างสรรค์เกื้อกูล

วัดผลการศึกษาจัดตั้ง ดูที่ความสัมฤทธิ์สภาวะ

เป็นอันว่า พระพุทศาสนาประกอบด้วยสภาวะ ๒ ส่วน คือธรรมกับวินัย หรือพูดให้ตรงกว่านั้นว่า ธรรมวินัยคือพระพุทศาสนา

ถ้าเรามองแต่ธรรมอย่างเดียว เช่น พอได้ไปฟังมาว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ ก็คิดเห็นไปตาม เลยชักจะไม่เอาเรื่องเอาราว ไม่รับผิดชอบอะไร ซึ่งแสดงว่าไม่เข้าใจถ่องแท้ รู้ไม่จริง ทำท่าจะเกิดมีทิจูที่ผิดและปฏิบัติผิด วินัยก็จะช่วยกันไว้

วินัยนั้น อย่างน้อยก็กำกับการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมทั่วไปที่เป็นเรื่องราวประจำวันไม่ให้เขวหรือผิดพลาดเพี้ยนไป แล้วก็ทำให้ได้สติที่จะตรวจสอบให้รู้ตัวว่าเลยเถิดไป จะได้ศึกษาให้ถูกให้ชัด

บอกแล้วว่า วินัยเป็นการนำเอาความจริงในธรรมชาติมาจัดเข้าสู่วิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์ แม้จะเป็นความจริงเพียงใน

ระดับสมมุติ แต่เป็นความจริงในการเป็นอยู่ของคนเราที่จัดตั้งกันขึ้นเป็นสังคมตามสมมุตินั้น เราจึงต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องตามที่มันเป็น โดยมองให้ครบทั้ง ๒ ระดับ

เมื่ออยู่กับสมมุติ ก็มองให้ทะลุถึงสภาวะ แล้วปฏิบัติให้พอดีด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจทั่วถึงและเท่าทัน ดังนั้น การจัดสรรในหมู่มนุษย์ หรือการจัดตั้งในสังคมนี้อ จึงเป็นเรื่องที่เราต้องให้ความสำคัญ โดยรู้ให้ชัดและปฏิบัติให้ถูก

ในเรื่องการศึกษาก็เหมือนกัน ตัวการศึกษาที่แท้จริงนั้นเป็นธรรมชาติ มันเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในชีวิตของมนุษย์เอง แต่เราต้องการให้มันใจว่ากระบวนการศึกษานั้นจะดำเนินไปแน่ๆ เราก็จึงจัดตั้งการศึกษาขึ้นมาเป็นกิจการของสังคม

ที่จริง การศึกษาจัดตั้งนั้น หาใช่เป็นการศึกษาที่แท้จริงไม่ แต่มันเป็นเรื่องของการใช้วิธีการของมนุษย์ที่จะหนุนให้การศึกษาตัวจริงที่เป็นของธรรมชาตินั้น เกิดผลเป็นจริงขึ้นมาตามที่คนต้องการ

ก็เหมือนตัวอย่างที่ว่ามาแล้ว ถ้าเรามีฉันทะต่อความสะอาด คือต้องการความสะอาด เราก็ไปหยิบไม้กวาดมากวาด แล้วความสะอาดก็เกิดเป็นผลขึ้นมา อันนี้เป็นเหตุ-ผลตามสภาวะหรือตามกฎธรรมชาติ

แต่อย่างที่ว่าแล้ว มนุษย์ผู้ฉลาดก็อยากให้มีไม้กวาดที่จะให้เกิดความสะอาดนั้น เราก็จึงบัญญัติจัดตั้งกฎมนุษย์เป็นกระบวนการของเหตุ-ผลขึ้นมาในสังคมมนุษย์ เรียกเป็น

ระเบียบเป็นกฎเกณฑ์ว่า ใครกวาดที่นี้นานเท่า นั้นแล้วจะได้เงินเท่า นั้นเท่านี้ เรื่องของธรรมชาติกับการจัดตั้งของคน หรือธรรมกับวินัย ก็ซ้อนกันหนุนกันอยู่อย่างนี้

แต่ทั้งนี้ วินัยต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม ต้องอาศัยความจริงของกฎธรรมชาติเป็นหลักในการจัด เพราะว่าถ้าไม่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ก็ไม่ได้ผล แถมตีกลับมาให้เกิดปัญหาความยุ่งยากในสังคมมนุษย์มากขึ้นด้วย

นี่ก็โยงมาถึงหลักพุทธธรรมสำคัญที่ว่าไปแล้ว คือ เราขึ้นอยู่กับ *สิกขา* คือการศึกษา เป็นสภาวะ กระบวนการศึกษาที่แท้จริงเป็นไปตามธรรมชาติในตัวคน แต่พวกเราชาวสังคมมนุษย์ที่ฉลาด ก็จัดตั้งวางระบบการศึกษาขึ้นมา จัดแยกเป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา สร้างที่เรียนเป็นโรงเรียน เป็นวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัย เป็นสถาบัน มีกระทรวงศึกษาธิการ มีทบวงมหาวิทยาลัย มีสภาการศึกษา ฯลฯ นี่ก็คือการศึกษาจัดตั้ง เป็นเรื่องของวินัยที่จะให้ได้ผลตามธรรม

ถ้าว่าตามหลักของพุทธธรรม ก็คือ *การจัดตั้งระบบ กัลยาณมิตร* ขึ้นมานั่นเอง

อย่างน้อยครูต้องรู้ว่า ตรงไหนเป็นสมมุติ ตรงไหนเป็นสภาวะ พอใครพูดว่า “การศึกษา” ก็อย่างง อย่าสับสน ต้องแยกได้ว่าที่เขาพูดนั้น เป็นการศึกษาฝ่ายธรรม (การศึกษาตามสภาวะ คือ เป็นสิกขาในตัวคน) หรือเป็นการศึกษาฝ่ายวินัย (การศึกษาจัดตั้ง

ของสังคม) เพื่อจะมาหนุนหรือมาผลักดันการศึกษาฝ่ายธรรม แล้วพยายามทำให้เป็นไปตามทางที่ถูกต้องของมัน

ถ้าการศึกษาไม่เกิดมีผลตามธรรม ก็แสดงว่าการศึกษานั้น วินัย ที่เป็นระบบกิจการทางสังคม คือการศึกษาจัดตั้งของเราล้มเหลว นี่ก็คือ เราไม่เข้าถึงธรรม ไม่ชัดเจนในความจริงของธรรมชาติ การศึกษาของเราจึงไม่สำเร็จผลเป็นจริง

ในเมื่อการศึกษามีทั้งส่วนที่เป็น*ธรรม* คือตัวของธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัย และส่วนที่เป็น*วินัย* คือการจัดตั้งวางระบบเป็นกิจการในสังคม ผู้ที่จะบริหาร และดำเนินงานการศึกษาให้ได้ผล จึงต้องเก่งทั้ง ๒ ด้าน คือ

(1) ต้องเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ คือขั้นของธรรม ถ้าไม่ได้ขั้นนี้แล้ว การศึกษาไม่มีทางสำเร็จผล และจะเกิดปัญหาความวิปริตปรวนแปรเคลื่อนคลาดเขวไปต่างๆ แทนที่จะได้ผลดีก็กลับจะเกิดผลร้าย ไม่ระยะสั้นก็ระยะยาว

(2) ต้องสามารถจัดตั้งบนฐานของความจริงนั้น คือขั้นของวินัย หมายความว่า เอาความจริงในธรรมชาตินั้นมาจัดสรรเป็นระบบในสังคมมนุษย์ บริหาร อำนวยการ จัดการเรียน การสอน การวัดผล ให้ผลดีเกิดขึ้นเป็นการศึกษาในคน

แม้แต่ที่เป็นพระพุทธรเจ้า ก็เพราะมีความสามารถครบทั้งสองด้านนี้ ถ้ามีความสามารถเพียงด้านเดียว ก็เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า คือตรัสรู้ธรรม เข้าถึงธรรมได้เฉพาะตัว แต่เอามา

เรียบเรียงเป็นคำสอนคนไม่เป็น จัดระบบฝึกคนไม่เป็น คือจัดตั้งระบบวินัยไม่เป็น แต่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น

(๑) ค้นพบสัจธรรม เข้าถึงความจริงของธรรมชาติด้วย

(๒) นำเอาความจริงนั้นมาจัดสรรให้เป็นประโยชน์ในระบบสังคมมนุษย์เป็นวินัยได้ด้วย โดยจัดตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา มีการวางระบบระเบียบแบบแผน จัดวิธีการเผยแผ่สั่งสอนให้ได้ผล ให้คนอื่นเข้าถึงความจริงของธรรมชาติได้สมประสงค์

ระบบจัดตั้งของพระพุทธเจ้าอยู่มาได้ตั้ง ๒๕๐๐ กว่าปีแล้ว ผู้รับบอกว่า สังฆะในพระพุทธศาสนา เป็นระบบสังคมที่ยั่งยืนที่สุดในโลก ไม่มีการจัดตั้งอันใดที่จะยั่งยืนเท่านี้เลย นี่เป็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านวินัย

ดังนั้น ครูก็ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้านี้แหละ การที่จะเป็นกัลยาณมิตรอย่างแก่นั้น ต้องได้ทั้งสองด้าน

(๑) ต้องเข้าถึงเนื้อตัวที่แท้ของการศึกษา ที่เป็นธรรม ตามความจริงของกฎธรรมชาติ

(๒) ต้องสามารถจัดดำเนินกระบวนการของการศึกษา ใช้ความสามารถทางวินัยมาจัดการระบบวิธีและแบบแผนเชิงปฏิบัติการในสังคมให้สำเร็จ ด้วยเทคนิคในการนำ ในการสื่อสาร ฯลฯ

ถ้าทำได้ทั้งสองขั้นอย่างนี้ ก็จะเป็นผู้ปฏิบัติตามพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า นี่คือเรื่องของธรรมวินัย

ได้ความเป็นครู เมื่อเกิดความเป็นนักเรียน

- ❁ -

ครู เปิดสัญญาณความป็นนักเรียน

เรื่องราวและข้อสังเกตที่ได้ว่าไปนั้น ได้ยกมาพูด เพื่อจะเข้าประเด็นว่า สาระของการฝึกหัดครูอยู่ที่ไหน

เริ่มแรก ตัวครูเองจะต้องมีชั้นตะในการทำงานครู หรือในการทำหน้าที่ของครู และในการที่จะทำหน้าที่ครูได้ถูกต้องนั้น ครูก็ต้องรู้เข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ให้ชัดเจน ตั้งแต่เรื่องความต้องการ และการสนองความต้องการ ที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการเรียนรู้ หรือเป็นปัจจัยเอกของการศึกษา พอพูดมาแค่นี้ การฝึกหัดครูก็โยงเข้ามาหาเรื่องของชั้นตะเป็นอันดับแรก

ในการเป็นครูที่แท้ คือเป็นครูผู้มีความสามารถที่จะให้การศึกษาคือถูกต้องนั้น ยังมีเรื่องที่จะต้องทำความเข้ากันให้ชัดอีกหลายอย่าง

แม้แต่คำว่า “ให้การศึกษา” ก็เป็นเพียงสำนวนภาษาที่พูดกันไป เพราะว่าการศึกษานั้นให้กันไม่ได้ การศึกษาจะเกิดขึ้นได้ ต้องให้ตัวมนุษย์ผู้นั้นทำมันขึ้นมาเอง

บางทีเราใช้ภาษากันไป เลยติดในสำนวนพูด แล้วก็พลอยเข้าใจไขว้เขวไปตามทำนองของภาษาด้วย

พุทธธรรมเป็นเรื่องของการรู้เข้าใจและปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์ จากความจริงของธรรมชาติ เราจะให้คนศึกษา ที่เรียกว่าเราจะพัฒนาคน เราก็ต้องรู้จักคน และเราจะรู้จักคน ก็ต่อเมื่อรู้ธรรมชาติของคน เราหวังว่า ถ้าเรานำพุทธธรรมมาใช้ในการฝึกหัดครู ก็จะทำให้การฝึกครูนั่นเป็นไปโดยถูกต้อง และได้ผลดียิ่งขึ้น

ที่นี่ การฝึกหัดครูคืออะไร ก็คงตอบได้ง่ายๆ ว่า **การฝึกหัดครู คือการทำคนให้เป็นครู**

เราเอาคนที่เป็นธรรมดาทั่วๆ ไป มาทำให้เป็นครู การทำคนให้ เป็นครู ก็คือทำให้เขามีความเป็นครู เพราะว่าคนที่จะเป็นครูก็ต้องมีความเป็นครู ถ้าคนผู้ใดมีความเป็นครู คนผู้นั้นก็เป็นครู พูดง่ายๆ ว่า **ครู คือคนที่มีความเป็นครู**

คนที่มีความเป็นครูแล้ว ก็มีความพร้อมที่จะไปทำงานของครู แต่ถ้าไม่มีความเป็นครูเป็นพื้นฐานเสียแล้ว ถึงจะไปทำหน้าที่ในบทบาทของครู ก็คงทำไม่ได้ผลดี เพราะไม่ใช่ของจริง ดังนั้นเบื้องต้นจึงต้องสร้างความเป็นครูให้มีขึ้นมาให้ได้

ที่นี่ เราก็โยงเรื่องเข้ามาหาพระพุทธรศาสนา เรามักพูดว่า

ความเป็นครูนั้นตรงกับหลักพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าเป็น
กัลยาณมิตร เดียวนี้ เราพูดกันบ่อยว่า *ครู คือผู้ทำหน้าที่เป็น
กัลยาณมิตร*

ถ้าเราบอกว่า ครูที่ดี หรือครูจริง ต้องมีความเป็นครู และถ้า
เราถือว่าครูเป็นกัลยาณมิตร *ความเป็นครู ก็คือความเป็น
กัลยาณมิตร*

พอพูดว่า ครูคือผู้มีความเป็นกัลยาณมิตร ความเป็นครูก็มา
บรรจบเข้าคู่กันกับความเป็นนักเรียน ที่จะต้องเป็นผู้มีกัลยาณมิตร

“กัลยาณมิตร” จึงเป็นจุดเริ่มต้นทั้งของความเป็นครู และ
ความเป็นนักเรียน เพราะทางฝ่ายนักเรียนนั้น ท่านได้บอกคุณ
สมบัติข้อแรกไว้ว่า คือความมีกัลยาณมิตร

คุณสมบัติของครู คือความเป็นกัลยาณมิตร และคุณสมบัติข้อ
แรกของนักเรียน คือความมีกัลยาณมิตร

สำหรับครู ในฐานะที่เป็นกัลยาณมิตร ฟังมีคุณสมบัติของ
กัลยาณมิตร เรียกว่า *กัลยาณมิตรธรรม ๗* ประการ

สำหรับนักเรียน ในฐานะที่ฟังมีกัลยาณมิตร ท่านให้มีคุณ
สมบัติที่ฟังพ่วงมากับความมีกัลยาณมิตร รวมเป็นชุดที่เรียกว่า
บุพนิมิตแห่งมรรค หรือรุ่งอรุณของการศึกษา ก็มี ๗ ประการ

ความเป็นนักเรียนนั้น ไม่ใช่อยู่ที่แค่ว่าได้ลงทะเบียนเข้า
บัญชีในระบบของโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา แล้วได้ชื่อได้
สถานะว่าเป็นนักเรียนหรือนักศึกษา ตามกฎสมมติ ที่มนุษย์ผู้ฉลาด

จัดตั้งขึ้นมาเท่านั้น แต่ควรจะมีความเป็นนักเรียนที่แท้อยู่ในตัวเอง อันเป็นความจริงตามกฎแห่งสภาวะของธรรมชาติที่เป็นเป้าหมาย ซึ่งเราตั้งกฎสมมุติขึ้นมา ก็เพื่อหนุนให้มันเกิดมีขึ้นนั่นเองด้วย

ความเป็นนักเรียนแท้ตามสภาวะ หรือตามกฎธรรมชาติ นั้น ก็คือคุณสมบัติที่เรียกว่า **บุพนิมิตแห่งการศึกษา** หรือ **สัจญาณที่บ่งบอกความเป็นนักเรียน** ๗ ประการนี้

ก่อนจะผ่านไป จึงขอย้ำไว้หน่อยว่า บุพนิมิตแห่งมรรค หรือ รุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการนี้แหละ คือการเข้าสู่ความเป็นผู้ศึกษา หมายความว่า ความเป็นนักเรียน หรือความเป็นนักศึกษายอยู่ที่ธรรม ๗ ข้อนี้ ซึ่งเริ่มด้วยความมีกัลยาณมิตร

ที่นี่ ครูซึ่งมีหน้าที่สร้างความเป็นนักเรียน ก็จะต้องสร้างธรรมคือคุณสมบัติ ๗ ข้อนี้ให้เกิดขึ้นในตัวนักเรียน เริ่มด้วยทำตนให้เป็นกัลยาณมิตรของนักเรียน ซึ่งจะทำให้นักเรียนเป็นผู้มีกัลยาณมิตร อันเป็นธรรมข้อแรกในรุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการนั้น นี่คือจุดเริ่มที่เป็นจุดร่วม และจุดร่วมที่เป็นจุดเริ่มทั้งของความเป็นครู และของความเป็นนักเรียน

พระพุทธเจ้าก็ทรงรับรองไว้แล้วว่า ถ้าคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ ประการเหล่านี้ เกิดขึ้น มรรคคือกระบวนการแห่งชีวิตที่ดี ก็จะทำตามมาเองโดยไม่ต้องเรียกร้อง นั่นคือ ชีวิตของนักเรียน หรือชีวิตนักศึกษา ได้เริ่มขึ้นแล้ว และจะก้าวไปในการพัฒนาอย่างมั่นใจ อย่างที่ท่านอุปมาว่า เมื่อแสงอรุณสาดส่อง

มา ดวงอาทิตย์ก็จะอุทัยแน่นอน

จากข้อแรกคือความมีกัลยาณมิตร ก็ดำเนินไปจนถึงข้อสุดท้าย คือโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นตัวคุมกระบวนการทั้งหมด และเป็นปัจจัยภายใน ที่จะทำให้คนพึ่งตนเองได้

ในทางพุทธศาสนาบอกแล้วว่า ความหลุดพ้นหรืออิสรภาพ เป็นจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ คนทุกคนต้องทำตนให้พึ่งตนเองได้ เขาจึงจะเป็นอิสระจริง แล้วเขาจะได้เป็นกัลยาณมิตรของผู้อื่น

ระบบที่ว่ำนั้ คือกระบวนการที่เป็นความสมบูรณ์ของการพัฒนามนุษย์ และทำให้สังคมมีวงจรที่ครบบริบูรณ์ กล่าวคือ

เริ่มต้น บุคคลมีกัลยาณมิตรจากการที่สังคมจัดให้

ตอนกลาง บุคคลนั้นรู้จักเลือกคบเลือกหากัลยาณมิตร

จบแล้ว เขาไปเป็นกัลยาณมิตรให้แก่คนอื่นต่อไป

โดยวงจร ๓ ขั้นนี้ กระบวนการของความเป็นและมี กัลยาณมิตรก็ครบบริบูรณ์ แม้ว่าในทางปฏิบัติที่แท้จริง บุคคลแต่ละคนจะพึงทำ ๓ อย่างนั้นไปพร้อมกัน แต่เมื่อมองกว้างๆ ก็จะเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น คนที่พัฒนาตนดีแล้วอย่างพระพุทธรเจ้าก็ จึงเป็นตัวอย่างในการไปเป็นกัลยาณมิตรให้แก่สังคม

พระพุทธรเจ้าตรัสไว้เองว่า เราเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร สัตว์ทั้งหลายผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส จึงพ้นจากทุกข์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงเป็นบรมครู เป็นตัว

อย่างของครูทั้งหลาย

ครูก็เดินตามปฏิปทาของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นกัลยาณมิตรนั่นเอง นี่คือจุดหรือตำแหน่งของครูในกระบวนการของการศึกษา

เมื่อก็บอกแล้วว่า ครูที่มีความเป็นครู ก็คือเป็นผู้ที่สร้างความ เป็นนักเรียนให้เกิดขึ้นนั่นเอง โดยเริ่มด้วยการทำให้เด็กเป็นผู้มี กัลยาณมิตร เหมือนเปิดสัญญาของความเป็นนักเรียนขึ้นมา

ต่อจากนั้น กระบวนการของการศึกษาก็จะดำเนินไปตาม หลักการศึกษาที่ว่า ช่วยให้เด็กศึกษาทั้ง ๓ แดน จนปรากฏเป็น การพัฒนาออกมาทั้ง ๔ ด้าน

อันนี้เป็นการพูดแบบรวบรัด ซึ่งยังมีแง่มุมที่จะขอพูดขยาย ต่อไป

ความเป็นนักเรียนประกันว่า การศึกษาจะก้าวไป

สำหรับครูอาจารย์และผู้ทำงานทางการศึกษาทั้งหลาย การ ที่จะเข้าถึงสถานะที่เป็นเนื้อตัวของการศึกษา คือสิกขา ซึ่งเป็น กระบวนการของธรรมชาติ ที่เป็นเรื่องของธรรมนี้ สิ่งที่ควรตระหนัก เป็นข้อแรกก็คือ ต้องรู้ตำแหน่งของครูว่าอยู่ตรงไหนและทำหน้าที่ อะไรในกระบวนการของการศึกษาหรือสิกขา

ในพุทธธรรม ตำแหน่งของครูและผู้ทำงานการศึกษา (รวม ทั้งพ่อแม่) จะเห็นได้ชัดเจนในหลักปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่าง

และหลักบุญนิมิตของการศึกษา ๗ ประการ

ถ้าพูดอย่างรวบรัด สถานะของครูอาจารย์เป็นต้นนั้น ก็คือ เป็นปัจฉัยภายนอก ที่จะเชื่อมโยงเข้าไปหาปัจฉัยภายในของผู้เรียน หรือผู้ศึกษา และสื่อชักนำไปปัจฉัยภายในเหล่านั้นพัฒนาขึ้นไป

พูดเป็นภาษาง่าย ๆ ว่า ครูมีหน้าที่ทำให้เกิดความเป็นนักเรียน จะว่าครูเป็นสื่อสร้างความเป็นนักเรียน ก็ได้

ในการสร้างความเป็นนักเรียนหรือนักศึกษานั้น ครูเป็นปัจฉัยภายนอกข้อแรก ในหลักปัจฉัยของสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ

๑. **ปัจฉัยภายนอก** คือ **ปรโตโมษ** เสี่ยงบอกจากผู้อื่น หรือ การให้ความรู้จากแหล่งภายนอก (ที่จริง ดึงาม ถูกต้อง)

๒. **ปัจฉัยภายใน** คือ **โยนิโสมนสิการ** ความคิดแยกคาย ความรู้จักคิดพิจารณา โดยเฉพาะการสืบค้นให้ถึงต้นตอ

การที่ครูเข้ามาสื่อ นำเป็นส่วนร่วมในการสร้างความเป็นนักเรียน จะเห็นชัดยิ่งขึ้นในหลักบุญนิมิตของการศึกษา ๗ ประการ คือ

1. **กัลยาณมิตรตตา** ความมีกัลยาณมิตร, คบหาคนหรือสื่อที่เป็นแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี

2. **ศีลสัมปทา** การทำศีลให้ถึงพร้อม, ตั้งตนอยู่ในวินัย และมีความประพฤติทั่วไปดีงาม

3. **ฉันทสัมปทา** การทำฉันทะให้ถึงพร้อม, ความใฝ่ใจอยากทำกิจหน้าที่และสิ่งที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม, ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์

4. **อิตตสัมปทา** การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่

พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา

5. **ทวิภูมิตัมปทา** การทำทวิภูมิจำลองให้ถึงพร้อม, การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

6. **อัปปรมาทสัมปทา** การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม, ความตื่นตัวระแวดระวังด้วยจิตสำนึกต่อกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง

7. **โยนิโสมนสิการสัมปทา** การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม, ความฉลาดคิดแยกแยะให้ได้ประโยชน์และเห็นความจริง

คุณสมบัติพื้นฐาน ๗ ข้อนี้ ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความ เป็นนักเรียน (ในความหมายที่ยังไม่บัญญัติข้อนี้ จะเรียกว่านักเรียน หรือนักศึกษา ก็เหมือนกัน ต่างเพียงเป็นคำไทยหรือคำจาก สันสกฤต) และตำแหน่งของครูก็จัดว่าอยู่ในข้อ ๑ คือ ความมี กัลยาณมิตร จะเห็นว่าในหลักชุดนี้ ท่านระบุชัดถึงปรโตโมหะที่เป็นกัลยาณมิตร

ถ้าครูมีคุณสมบัติแห่งปรโตโมหะที่ดี เป็นกัลยาณมิตร พอครูเข้าไปสัมพันธ์กันกับเด็ก ณ บัดนั้น เด็กก็เป็นผู้มีกัลยาณมิตร ซึ่งหมายถึงการเข้าถึงแหล่งปรโตโมหะที่ดี และความเป็นนักเรียน ก็เริ่มขึ้น

ต่อแต่นั้น กัลยาณมิตรจะต้องพยายามสื่อนำให้เด็กพัฒนา บุญนิมิตให้ครบทั้ง ๗ ข้อ และนั่นคือการสร้างความเป็นนักเรียน

บุญนิมิต ๗ ข้อนั้น เป็นตัวเริ่มที่นำเข้าสู่มรรค (วิถีชีวิตหรือ

ทางของการพัฒนาที่ถูกต้อง) เพื่อเดินหน้าก้าวไปในการศึกษา จึงได้บอกว่าเป็นการสร้างความเป็นนักเรียนขึ้นมา

เป็นอันว่า ครูเป็นกัลยาณมิตร ก็สร้างความเป็นนักเรียนขึ้นมาให้เต็มตัว โดยใช้เป็นความเป็นกัลยาณมิตรนั้นกระตุ้นเร้าให้เกิด

บุพนิมิตที่ ๒ คือ ตั้งอยู่ในวินัย เป็นผู้มีศีล แล้วก็

ที่ ๓ มีขันทีะ มีแรงจูงใจที่ถูกต้อง และ

ที่ ๔ มีจิตสำนึกในการศึกษาที่จะพัฒนาฝึกตนให้สมบูรณ์

ที่ ๕ มีทัศนคติ มีแนวคิดและค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม มองสิ่งทั้งหลายตามแนวเหตุผล

ที่ ๖ มีจิตสำนึกต่อกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง ตื่นตัวทันเหตุการณ์ มีความกระตือรือร้น ไม่ประมาท จนถึงข้อ

ที่ ๗ รู้จักคิด คิดเป็น จะเกี่ยวข้องมองอะไร ก็ได้แง่ที่เป็นประโยชน์และถึงความจริง

เมื่อเด็กมีความเป็นนักเรียนนักศึกษาแล้ว เขาก็เรียนรู้ได้จากประสบการณ์ทุกอย่าง ถึงแม้ถ้าครูมาทำงานแค่ถ่ายถอดข้อมูลความรู้ให้ (ไม่ทำหน้าที่กัลยาณมิตร) เขาก็เข้าถึงความรู้ที่ถ่ายถอดนั้นและทำให้มันเกิดประโยชน์ได้มากที่สุด

ตามที่ว่านี้ เราจะเห็นการทำงานของครู ๒ ระดับ คือ

๑. ระดับเปลือกหุ้ม คือ เป็นผู้ถ่ายถอดความรู้ โดยนำเอาข้อมูลข่าวสาร ความชำนาญทางวิชาการมาบอกเล่าแก่ศิษย์

๒. ระดับเนื้อตัว คือ เป็นกัลยาณมิตร โดยสร้างสรรค์ความ

เป็นนักเรียน ที่เขาจะพัฒนาก้าวไปในการศึกษา

ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ก็ต้องครบ ๒ ชั้นอย่างที่ว่ามา คือ ต้องเข้าถึงความจริงของธรรม คือสาระของกระบวนการศึกษาตามสภาวะ และสามารถจัดตั้งระบบแห่งวินัย ในรูปของกระบวนการวิธีเชิงปฏิบัติการ

เมื่อแยกสองชั้นนี้ออกแล้ว เราก็คอยสอบถามและตรวจสอบตัวเองว่า

หนึ่ง ในแง่ธรรม คือตัวเนื้อแท้ เราเข้าถึงไหม เราเข้าใจชัดเจนหรือไม่ในกระบวนการศึกษาที่เป็นความจริงของกฎธรรมชาติ

สอง ในแง่วินัย คือการนำความจริงของธรรมชาตินั้นมาจัดสรรประยุกต์ใช้ในสังคมมนุษย์ เพื่อหนุนให้กระบวนการของธรรมชาติดำเนินไปอย่างที่เรามั่นใจ เราจัดได้แค่ไหน มันรับกัน สอดคล้องกันดีหรือไม่

ส่วนที่เราจัดเป็นระบบกิจการทางสังคมนี้ ถ้าไม่รับไม่สอดคล้อง ไม่ทำให้เกิดผลเป็นไปตามความจริงของกฎธรรมชาติ มันก็จะเหลวเป็นโมฆะแน่นอน

มองอย่างง่าย ๆ การศึกษาจัดตั้ง ที่เป็นระบบงาน มีรูปแบบต่างๆ นั้น ก็เหมือนเป็นเครื่องมือที่เราประดิษฐ์ขึ้นมา เพื่อทำงานกับการศึกษาตัวจริง เพื่อใช้มันให้เป็นประโยชน์อย่างที่ประสงค์ ถ้าเราไม่รู้จักาน หรือใช้เครื่องมือไม่เป็น เครื่องมือนั้นก็ไม่เป็นประโยชน์

เพราะตั้งหลักในเรื่องฉันทะ-ตัณหากันไม่ได้ อะไร ๆ ก็เรรวนป่วนเป๋ไปหมด

บุพนิมิตของการศึกษาข้อที่ ๒ คือ *ศีลสัมปทา* ถึงจะสำคัญมาก แต่ไม่ยากนัก จะต้องสงวนเวลา จึงขอข้ามไปก่อน

ตอนนี้ พูดถึงฉันทะอีก เพราะมาในหลักบุพนิมิตการศึกษาเป็นข้อที่ ๓ คือ *ฉันทสัมปทา* ก็อยากจะยกเอาเรื่องกฎธรรมชาติดามสภาวะ กับกฎมนุษย์ตามสมมุติ ที่เป็นกฎแห่งเหตุ-ผลซ้อนกันอยู่ ซึ่งพูดไปแล้ว มาโยงกับหลักตัณหา กับฉันทะ

ได้บอกแล้วว่า ในเรื่องเดียวกันคือการกวาดบ้าน กฎมนุษย์ตามสมมุติ คือ การกวาดบ้านเป็นเหตุให้เกิดผลคือได้เงินรางวัล ๕๐ บาท ความเป็นจริงของกฎนี้ขึ้นกับสมมุติ คือการตกลงยอมรับร่วมกันของมนุษย์ แต่ไม่มีความเป็นจริงในธรรมชาติ ไม่มีที่ไหนที่กวาดบ้านแล้วเงินจะเกิดขึ้นมา ๕๐ บาท เงินที่เกิดจากการกวาดบ้านไม่มีหรอก มีแต่เงินที่คนอื่นให้ตามเงื่อนไขที่ได้กวาดบ้านตามที่ตกลงกันได้

แต่ที่เป็นจริงแน่นอนก็คือกฎธรรมชาติตามสภาวะที่ว่า การกวาดบ้านเป็นเหตุ และความสะอาดเป็นผล กวาดเมื่อไรความสะอาดก็เกิดขึ้นทุกที และถ้าไม่กวาด ความสะอาดก็ไม่เกิดขึ้น

เป็นอันว่า ในการกวาดบ้านแล้วได้เงิน ๕๐ บาทนั้น มีกฎมนุษย์กับกฎธรรมชาติซ้อนกันอยู่ แต่เรามักนึกถึงและพูดกันแค่ผล

ตามกฎมนุษย คือการได้เงิน ๕๐ บาท ทั้งที่แท้จริงนั้นเราต้องการ
ผลตามกฎธรรมชาติ คือความสะอาด

ตรงนี้แหละที่ตีณหากับฉันทะจะมา และเราต้องแยกให้ได้
ในกรณีนี้ จะเห็นว่า

ก) ความอยากได้ผลตามกฎมนุษย คืออยากได้เงิน ๕๐ บาท เป็น^๑ตัณห^๑ ดังนั้น ถ้าเด็กกวาดบ้านเพราะอยากได้เงิน ๕๐ บาท นั่นคือทำด้วย^๑ตัณห^๑

ข) ความอยากได้ผลตามกฎธรรมชาติ คืออยากให้บ้านสะอาด เป็น^๑ฉันท^๑ ดังนั้น ถ้าเด็กกวาดบ้านเพราะอยากให้เกิดความสะอาด นั่นคือทำด้วย^๑ฉันท^๑

ในทางการศึกษา เราต้องการอย่างไร ถ้าเราเลือกเอา
ระบบตัณห^๑ คือให้เด็กกวาดบ้านเพราะอยากได้เงินรางวัล เรา
และเด็กก็จะไม่เข้าถึงความจริง และการศึกษาที่เป็นจริงก็ไม่เกิด
ขึ้น คือไม่เกิดการพัฒนาคน

ในเมื่อเด็กอยากได้เงิน แต่ไม่มีความปรารถนาที่จะให้บ้าน
สะอาด ก็จะเกิดปมปัญหาขึ้น คือ

(๑) เรามีได้ต้องการผลที่แท้ของงานที่ทำ แต่ต้องจำใจ
ทำงานนั้นเพราะมันเป็นเงื่อนไขที่จะให้ได้ผลอย่างอื่นที่เขาต้องการ
เพราะฉะนั้น เขาจะทำงานด้วยความฝืนใจ ทำด้วยความทุกข์ ไม่
แจ่มชื่น ใจไม่สบาย เสียสุขภาพจิต

(๒) ไม่ตั้งใจทำ คือไม่ทำด้วยใจจริง ไม่มุ่งมั่น จึงไม่ได้ผลดี

เต็มที หรือเท่าที่ควร

(๓) อาจจะเหนื่อยไปทางทุจริต โดยหาทางลัด หาทางเลี้ยว ตลกดจนหลอก เพื่อให้ได้เงินโดยไม่ต้องกวาด หรือกวาดให้น้อยที่สุด

(๔) เกิดผลซับซ้อนพ่วงพลอย เช่น เป็นเหตุให้ต้องตั้งระบบการควบคุม เพื่อให้งานเป็นไปตามเงื่อนไขที่จะให้เกิดผลแท้ตามกฎธรรมชาติที่ต้องการ คือความสะอาด ต่อจากนั้น ถ้าคนที่ปฏิบัติงานในการควบคุมนั้น ทำด้วยดีตนหาอีก ก็ต้องมีการควบคุมซ้อนเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ฯลฯ มีการควบคุมกันเป็นชั้นๆ จนวนวายไปหมด และในที่สุด ถ้ามีแต่ตัดตนหากันทุกชั้น ก็ล้มเหลวหมด ไม่ได้เรื่อง เข้าทำนองคำพังเพยที่ว่า “บาทสิ้น เสือตาย”

ที่นี่ ถ้าเป็นระบบฉันทะ คือเด็กชอบความสะอาด เด็กอยากได้ความสะอาด แล้วกวาดบ้านด้วยฉันทะ ถ้าเด็กรักความสะอาด เด็กต้องการความสะอาด เด็กอยากให้เกิดมีความสะอาด เชื่อได้เลยว่าเด็กจะช่วยไม่กวาดไปกวาดเอง โดยไม่ต้องรอให้ใครมาตั้งเงื่อนไขว่าจะให้อะไร เพราะเป็นเรื่องของเหตุปัจจัยที่ตรงไปตรงมาตามกฎธรรมชาติ และผลดีที่เกิดขึ้นก็คือ

(๑) เด็กเต็มใจทำ และทำด้วยความสุข ยิ่งการกวาดก้าวหน้าไป เขาก็ยิ่งมีความสุขเพิ่มขึ้นๆ ไปเรื่อยๆ จนอิมใจเต็มที่เมื่องานเสร็จ เสริมสุขภาพจิต

(๒) เด็กตั้งใจทำ มุ่งมั่นทำจริงจังให้สำเร็จ เพราะความ

สะดวกเป็นสิ่งที่เขาต้องการ เขาจึงตั้งใจกวาดให้ดีที่สุด งานจึงได้ผลดีที่สุด และเขาก็ได้ผลที่สนองความต้องการของเขาเองด้วย

(๓) เป็นความซื่อตรงต่อกฎธรรมชาติ ความจริงจังต้องานเป็นต้น พัฒนาคุณสมบัติที่ดีงาม เสริมคุณธรรม เป็นการศึกษาพัฒนาคนโดยตรง

(๔) ให้เกิดผลดีทางสังคม เช่น ช่วยให้ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมือง มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ไม่ผูกกร่อนด้วยคอร์รัปชัน เป็นต้น

ถ้าเด็กและผู้คนจำนวนมากดำเนินชีวิตในระบบค้นหาสังคมจะปั่นป่วนทุโรทรม

พร้อมกันนั้น คนจะมีความสุขก็หาไม่ เพราะได้แต่หวังได้แต่รอผลตอบแทนตามระบบเงื่อนไข อยู่กันในความคดงอของระบบเงื่อนไข ไม่อยู่ในความตรงไปตรงมาของระบบเหตุปัจจัย

ข้อสำคัญอย่างหนึ่งที่ควรใส่ใจก็คือ ถ้าเด็กมีฉันทะแล้ว เขาจะเรียนรู้ เขาจะทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยความเต็มใจ มีความสุข ทำให้มีสุขภาพจิตดี และตั้งใจทำ ให้ได้ผลดี

อันนี้ขอให้เป็นจุดสังเกตที่ว่า การศึกษาที่ถูกต้องได้ผลจริงจะมาพร้อมกับสุขภาพจิตในตัวด้วยเลย กิจกรรมทั้งหลายที่ถูกต้องตามกฎหมายธรรมชาติในระบบการศึกษา จะเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพจิต แต่ในทางตรงข้าม ถ้าเป็นการศึกษาที่ผิด ยิ่งเรียนไปจะยิ่งเสียสุขภาพจิต

อยู่ลึกสนิทในระบบค้นหา คิดจะออกมากันใหม่

การศึกษาทุกวันนี้ที่คนเสียสุขภาพจิตกันมาก ก็เพราะเป็นระบบการศึกษาผิดธรรมชาติ เรียงง่าย ๆ ว่า ผิดธรรมชาติ คือไม่ตรงตามสภาวะ ไม่ใช่การศึกษาที่แท้ เป็นการศึกษาจัดตั้งที่ไม่สอดคล้องกับการศึกษาที่เป็นสภาวะ หรือวินัยไม่อยู่บนฐานของธรรมชาติ

ยกตัวอย่างว่า เราจะให้คนมาเข้าเรียนอะไร เราก็จะยั่วยุด้วยการบอกว่า เรียนวิชานี้สาขานี้ สำเร็จไปแล้วจะได้ตำแหน่งดี จะได้เงินเดือนสูง ไซ้ใหม่ นี่คือการทำให้คนอยู่กับความคิดที่ผิดเหตุ ผิดผลจนเคยชิน กระทั่งเกิดเป็นแนวคิดเชิงมิชฌาทีฐิ คือ คนคิดและเข้าใจเขาโดยไม่รู้ตัวว่า การเรียนสำเร็จเป็นเหตุ การได้ตำแหน่งได้เงินเดือนสูงเป็นผล เป็นการหลงเพลินอยู่แคในกฎสมมุติของมนุษย์ จนกระทั่งมองข้ามกฎสภาวะของธรรมชาติไปเลย

ตามความเป็นจริงของเหตุปัจจัยในธรรมชาติ การเรียนวิชาการสาขาใด ย่อมเป็นไปเพื่อผลของการใช้วิชานั้น เช่น เรียนแพทย์เพื่ออะไร วิชาการแพทย์เป็นเหตุ ความสามารถในการเยียวยา บำบัดโรคและทำคนให้มีสุขภาพดีเป็นผล ดังนั้น ถ้าคนใดเรียนแพทย์ด้วยฉันทะ ก็คือเขาต้องการรักษาคนให้หายจากโรค เขาอยากเห็นคนมีสุขภาพดี และถ้าเขาเรียนแพทย์ด้วยฉันทะที่เป็นความปรารถนาดีต่อคนเจ็บไข้อย่างนี้ แน่นนอนว่า เขาจะเต็มใจเรียน และตั้งใจเรียน เขาจะเรียนจริงจัง และเรียนอย่างเพียงพอให้

พอดีที่จะให้การทำงานแพทย์ของเขาได้ผล

แต่ถ้าคนใดเรียนด้วยตัณหา หวังผลประโยชน์ที่เอามาหล่อ

(๑) เขาจะฝึนรอผลของตัณหา แต่เรียนวิชาด้วยความฝืนใจ ระหว่างเรียนก็ไม่สบายใจ สุขภาพจิตไม่ดี

(๒) ไม่ตั้งใจเรียน ต้องเน้นการใช้เครื่องล่ออย่างมาก

(๓) ความพอดีไม่เกิดขึ้น ก็คือไม่พอดี เพราะความตระหนักรู้ จุดหมายเป็นตัวปรับการกระทำ และปรับวิธีการให้เหมาะสมและพอดี เมื่อจุดหมายเบี่ยงเบนไป การกระทำก็คลาดเขว ตรงกับหลักพุทธธรรมที่ว่า เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น ความพอดีเป็นมัชฌิมาจึงเกิดขึ้นได้ แต่ในกรณีนี้มันเสียระบบตั้งแต่ต้น

(๔) ผลเสียหายต่อสังคมมากมาย ซึ่งไม่ต้องบรรยายที่นี่

ที่ว่ามานี้ เป็นการยกตัวอย่างมาให้ฟัง โดยต้องการเน้นความสำคัญของการพัฒนาฉันตะ

คงต้องยอมรับว่า เวลานี้ระบบการศึกษาตลอดจนระบบต่างๆ ทางสังคมคลาดเคลื่อนไปหมด เพราะความหลงผิดมัวเพลินติดอยู่ในระบบสมมุติของมนุษย์ อย่างขาดความรู้เท่าทัน มองไปไม่ถึงระบบสภาวะของธรรมชาติ

พุทธธรรมไม่ปฏิเสธเรื่องสมมุติเลย สมมุติก็คือสมมุติ เราต้องรู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามสมมุติ บอกแล้วว่าสมมุติคือการตกลงยอมรับร่วมกัน อย่างน้อย

(๑) อย่างหลงผิดเอาสมมุติไปเป็นความจริงแท้ของธรรมชาติ

(๒) อย่ามองข้ามความสำคัญของสมมุติ

นี่คือต้องรู้ว่า สมมุติก็เป็นสิ่งอย่างหนึ่ง จึงต้องมองดูว่าสมมุตินั้นมีขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์อะไร แล้วทำให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์นั้น เรียกว่าทำจริงตามสมมุติ แต่ทำด้วยความรู้เท่าทัน ไม่หลงสมมุติ

ก่อนผ่านเรื่องฉันทะไป ขอเน้นว่า ฉันทะนี้เป็นเรื่องใหญ่มากเวลานี้ ทำอย่างไรจะให้ฉันทะเป็นที่รู้จักและมีการพัฒนากันขึ้นในระบบการศึกษา

แต่ทั้งนี้ ฟังทราบด้วยว่า บางที่เราอาจจะปลูกฉันทะให้เกิดขึ้นมาทันทีไม่ได้ ท่านจึงไม่รังเกียจว่า บางที่เราก็ต้องใช้ตัวแทนมาเป็นตัวช่วยจูงช่วยนำในเบื้องต้น

แต่ก็อย่างที่ว่าต้องใช้ใช้อย่างรู้เท่าทัน ตามหลักที่ว่าใช้อกุศลให้เป็นปัจจัยแก่อกุศล และตระหนักว่า ตราบใดที่ฉันทะยังไม่เกิด ก็ยังไม่ปลอดภัย คือครูหรือผู้ใช้ตัวแทนล่าช้า จะต้องมีความเข้าใจและรู้เท่าทัน แล้วก็มีสติที่จะระล่อมอย่างฉลาด ให้เกิดฉันทะให้ได้

การให้รางวัล เป็นต้น ก็เป็นไปตามหลักการนี้

นี่ก็ว่าไปตามความจริงของกฎธรรมชาติที่ว่า อกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลได้ และกุศลก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลได้ด้วยเช่นกัน แต่ตัวที่ต้องการเป็นกุศล คือฉันทะ ไม่ใช่ตัวแทน

ถ้ายังอยู่กับตัวแทน ก็ยังไม่ปลอดภัย เมื่อใดฉันทะเกิด ก็สบายใจได้ว่า นั่นคือการศึกษาจะเกิดขึ้นมาแน่นอน

ความเป็นนักเรียนแน่นลึก เมื่อมีจิตสำนึกในการศึกษา

ต่อไปบุพนิมิตการศึกษาข้อที่ ๔ ใช้ภาษาพระเลยก็คือ *อิตต-สัมปทา* แปลว่า การทำตนให้ถึงพร้อม

ข้อนี้โยงไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ หลักพุทธธรรมถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก มนุษย์นี้ถ้าไม่ฝึกแล้วก็ไม่ประเสริฐ

สัตว์อื่นนั้นมันแทบไม่ต้องฝึกและโดยทั่วไปก็ฝึกไม่ได้ด้วย มีสัตว์น้อยชนิดที่ฝึกได้ และถึงจะฝึก ก็ฝึกได้ในขอบเขตที่จำกัดมาก และฝึกเองไม่ได้ ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้ เช่น สุนัข ลิง ช้าง ที่คนฝึกเอามาใช้งาน หรือเล่นละครสัตว์ มนุษย์ฝึกให้เท่าไร ก็ได้แค่นั้น และมีขอบเขตคือวิสัยในการฝึก แคให้ไปทำงานที่คนสั่ง

แต่สัตว์ทั้งหลายนั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ และมันเก่งที่มีสัญชาตญาณเฉพาะอันวิเศษ มีอินทรีย์บางอย่างคมไวอย่างยิ่งไว้สนองความออ่รูดของมัน ชนิดที่มนุษย์เทียบไม่ได้เลย สัตว์ทั้งหลายนั้นเกิดมาแล้วแค่อาศัยสัญชาตญาณก็เรียกว่าอยู่ได้เลย

มนุษย์เสียเปรียบตรงที่ว่า อาศัยเพียงสัญชาตญาณแล้วไม่พอที่จะออ่รูด เกิดมาจนมีอายุตั้ง ๑๐ ปี ก็เอาตัวไม่รอด ยังต้องอาศัยคนอื่นเลี้ยง

ในเมื่อสัญญาตัญญาณไม่พอแก่การดำรงอยู่ของตน มนุษย์จึงต้องมีการศึกษา โดยอาศัยปัจจัยภายในเชื่อมต่อดัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก ซึ่งตามปกติเริ่มด้วย**ปรโตโมษะ** คือคำบอกกล่าวเล่าแจ้งของมนุษย์อื่นตั้งแต่พ่อแม่ ที่ถ่ายทอดความรู้ให้ และสอนให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ช่วยให้มีก ตั้งแต่การกิน การนอน การขับถ่าย การเดิน การพูดจา ฯลฯ ต้องศึกษาทั้งนั้น เรียกว่ามีการเลี้ยงดู จึงจะอยู่รอดได้ แล้วฝึกยิ่งขึ้นไปให้อยู่ดี

มนุษย์ที่ถ้าไม่ฝึกไม่ศึกษาจะอยู่ไม่ได้นี้ ถ้าฝึกถ้าศึกษาให้คิดเป็นเรียนรู้เป็นแล้ว ก็กลับจะพัฒนาไปได้อย่างแทบไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่าฝึกอย่างไร ได้อย่างนั้น กลายเป็นผู้ประเสริฐ

ดังนั้น หลักพุทธธรรมจึงบอกว่า มนุษย์นี้ ถ้าฝึกแล้ว จะเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นสัตว์ที่ยอดเยี่ยม ถือเป็นหลักว่า มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึก หาประเสริฐไม่

“มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” เป็นข้อความที่ไม่สมบูรณ์ เพราะทิ้งข้อความไปท่อนหนึ่ง คือทิ้งท่อนเงื่อนไขไปเสีย ต้องพูดให้เต็มว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก” ถ้าได้ฝึกแล้ว จะไม่มีสัตว์ใดเทียมเท่าเลย แม้แต่เทพไท้ถึงพรหมก็ฝึกให้ดีถึงที่สุดอย่างมนุษย์ไม่ได้ มนุษย์นี้ฝึกได้จนกระทั่งเป็นพุทธะ เราจึงถือเอาพุทธะเป็นแบบอย่างให้มองเห็นศักยภาพของมนุษย์ที่ฝึกได้

ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วไม่ประเสริฐ แต่ถ้าฝึกแล้ว จะประเสริฐเลิศที่สุด ในหลักพุทธธรรมจึงมีคำที่ถือ

ว่าเป็นสาระทั้งหมดของการมีชีวิตของมนุษย์ คือคำว่า “สิกขา” คือ การศึกษา (แปลบาลีเป็นสันสกฤต) หรือพูดอย่างไทยว่า เรียนหรือ ฝึกนั่นเอง หมายความว่า *ชีวิตมนุษย์นี้ ถ้าไม่เรียน ก็ไร้สาระ*

อีกคำหนึ่งที่บางทีใช้แทนกันได้กับสิกขา คือคำว่า “ทมะ” แปลว่า การฝึก และ “ทมะ” นี้ ถ้าเป็นคน มีรูปเป็น “ทัมมะ” แปลว่า สัตว์ที่จะฟังฝึก ดังที่ในพุทธคุณมีคำหนึ่งว่า “บุริสทัมมสารถิ” แปลว่า เป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ จะฟังฝึก หรือว่าเป็นสารถิฝึกคนผู้เป็น สัตว์ที่ต้องฝึก

สัตว์ที่ต้องฝึกนั้น ภาษาพระเรียกว่า ทัมมะ เป็นคำที่มีรูป และออกเสียงคล้ายใกล้เคียงกับ ทัมมะ (รูปบาลีของธรรม) ที่แปลว่า กฎธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมชาติ เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในที่นี้จึงขอเอาไปเข้าคู่กัน ก็จะโยงกันว่า

(๑) “ทัมมะ” หรือธรรม ได้แก่ธรรมชาติทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนั้น อยู่ในหลักแห่งความจริงที่เรียกว่าธรรม เช่นว่า ความจริงแห่งธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย

(๒) “ทัมมะ” แสดงถึงธรรมชาติของมนุษย์ ว่าเป็นสัตว์ที่จะ ฟังฝึก

ทัมมะ (คำที่ ๒) อยู่ในครอบคลุมของทัมมะ คือธรรม และเป็นไปตามทัมมะ (คำที่ ๑) นั้น

ทัมมะ ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่จะฟังฝึกนั้น ถ้าใช้ศัพท์ปัจจุบัน ก็คือ มีศักยภาพที่พัฒนาได้ เมื่อพัฒนาได้ ท่านจึงให้หลักอัตร

สัมปทา ซึ่งแปลว่าการทำตนให้ถึงพร้อม หรือการทำตนให้สมบูรณ์ คือพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ หรือให้เต็มทีนั่นเอง

ในหลักอรรถสัมปทานี้ หัวใจอยู่ที่จิตสำนึกในการฝึก หรือจิตสำนึกในการศึกษา ถ้าเด็กเกิดจิตสำนึกนี้ขึ้นมาเมื่อใด ก็ถือว่าเข้าสู่วิถีของการศึกษาแล้ว

ดังนั้น จึงต้องสร้างความตระหนักรู้ในธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์อันจะต้องฝึกนั้นไว้ให้มีอยู่อย่างเด่นชัดในความคิดนี้ ให้มองเห็นชัดเจนว่า ชีวิตและสังคมจะดีได้ คนจะต้องฝึกต้องศึกษาพัฒนาตน จนกระทั่งเด็กเกิดจิตสำนึกในการศึกษา จิตสำนึกในการฝึกตน หรือจิตสำนึกในการเรียนรู้นี้ขึ้นมา ถ้าเกิดจิตสำนึกนี้ขึ้นแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าเขาจะเจริญงอกงามในการศึกษา

เด็กที่มี**จิตสำนึกในการศึกษา**นี้ ไม่ว่าจะพบประสบการณ์อะไร จะเจอสถานการณ์ใด ก็มองในแง่ของการที่จะได้เรียนรู้ จะได้ศึกษา จะได้ฝึกตน ถือเป็นโอกาสในการพัฒนาชีวิต

เป็นธรรมดาของคนทั่วไปว่า เวลาเจอวิชาที่ยากหรืองานที่ยาก ก็มักจะรู้สึกไม่ชอบใจ หนักใจ แม้กระทั่งท้อใจ จึงไม่อยากทำ ไม่อยากจะเรียน ออยากจะถอย และถ้าจำเป็น ก็ฝืนใจ ทำให้เรียนด้วยความทุกข์ และไม่ตั้งใจจริงจัง

แต่คนที่**มีจิตสำนึกในการฝึกตน** จะมีลักษณะตรงกันข้าม คือถ้าเจองานยากกับงานง่าย มักจะเข้าหางานยากก่อน เพราะเขามองเห็นว่า งานยากเป็นโอกาสที่จะทำให้เขาได้ฝึกตนหรือได้

ศึกษามาก อย่างที่ว่า “ยิ่งยาก ยิ่งได้มาก”

ถ้าเห็นอะไรง่าย ๆ ก็รู้ทันทีว่าแทบจะไม่ได้อะไร แทบไม่ได้ฝึกตัว จึงแทบไม่ได้ประโยชน์อะไร

คนที่มีจิตสำนึกในการศึกษาจะเรียนด้วยสุขภาพจิตที่ดีแน่นอน เมื่อเจอเรื่องนั้น หนึ่ง เขาเต็มใจ ใจสู้ไม่ท้อถอย เมื่อเต็มใจ ก็ทำด้วยใจสบาย มีความสุข มีความอิมใจในการกระทำ และ สอง เขาตั้งใจทำ ซึ่งทำให้ได้ผลดีด้วย

ตรงข้ามกับเด็กที่ไม่มีจิตสำนึกในการศึกษา ซึ่งไม่เต็มใจ ฝืนใจ เป็นทุกข์ และเมื่อไม่ตั้งใจทำ ก็ทำไม่ค่อยได้ผล

ดังนั้น จึงต้องสร้างคุณสมบัติข้อนี้ขึ้นมา ถ้าเด็กมีจิตสำนึกในการศึกษา ก็สบายใจได้เลย อัดตสัมปทาก็มีหวังว่าจะสำเร็จ

ตัวหนุน-ตัวเร่ง ในการพัฒนาปัญญา

ต่อไป บุญนิมิตการศึกษาข้อที่ ๕ **ทิวฐิสัมปทา** คือ การทำความคิดความเห็นให้พร้อม

ความคิดเห็น ทศนคติ ค่านิยม แนวคิดความเชื่อ ทางพระเรียกด้วยคำเดียวว่า ทิวฐิ (ไทยนิยมเขียนเป็น ทิวฐิ)

เรื่องทิวฐินั้นสำคัญอย่างยิ่ง ทศนคติ ค่านิยมและแนวความคิดความเชื่อ เป็นตัวนำสำคัญที่จะชักพาวิถีชีวิตของคน และชักพาวิถีของสังคม ถ้าแน่นแฟ้นก็ถึงขั้นครอบงำชีวิตและสังคมนั้นเลย

พุทธธรรมย้ำความสำคัญของทิวฐิติ ว่าให้มีทิวฐิติที่ถูกต้อง อย่างน้อยให้มีแนวคิดความเชื่อพื้นฐานที่จะมองอะไรๆ ตามหลักการแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือเชื่อในหลักแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์สืบค้น และทำให้ปัญญาพัฒนาต่อไปได้

ถ้ามนุษย์ไม่มีแนวคิดความเชื่อพื้นฐานในเชิงปัญญาอันนี้ การศึกษาก็เกิดได้ยาก เช่น ถ้าเขาเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามที่ เทวดาบันดาล เขาก็จะไม่ใช้ความคิด ไม่ต้องสืบค้นพิจารณา ไม่ต้องใช้ปัญญา คนที่เชื่ออย่างนี้ก็ได้อ่านนวนอน ได้แต่รอ แล้วแต่ เทวดาจะมาช่วย จะมาบันดาลให้ คือให้ผู้อื่นบันดาลให้ ตัวเองก็ไม่ ได้พัฒนา หรือถ้าใครคิดเห็นเชื่อถือว่า อะไรๆ ก็เป็นไปเอง เป็น เรื่องของความบังเอิญ หรือแล้วแต่โชค เขาก็ไม่ต้องคิดค้น พิจารณา ไม่ต้องใช้ปัญญาเช่นเดียวกัน ก็ได้แต่รอ และปล่อย อะไรๆ เรื่อยเปื่อยไปตามน้ำตามลม

แต่ถ้าเขาเชื่อหรือถือหลักการว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามหลัก เหตุผล หรือเป็นตามเหตุปัจจัย เวลาพบประสบการณ์อะไร ความเชื่อหรือหลักคิดพื้นฐานนี้ก็ทำให้เขาใช้ปัญญาทันที เท่ากับว่า มันส่งต่อไปสู่ปัญญา เพราะเมื่อถือถือว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุ ปัจจัย แล้วสิ่งหรือสภาพที่เจอนี้เป็นอย่างนี้ มันเป็นเพราะเหตุ ปัจจัยอะไรละ นี่ก็ทำให้เขาต้องสืบค้นหาเหตุปัจจัย การใช้ปัญญา ก็มาทันที ปัญญาก็พัฒนาไปได้

ด้วยเหตุนี้ แนวคิดความเชื่อและหลักคิดพื้นฐาน จึงสำคัญอย่างยิ่ง ถ้ามีความเชื่อพื้นฐานผิด การศึกษาก็ไม่เกิดหรือนิ่งงันไป แต่ถ้ามีแนวคิดความเชื่อพื้นฐานที่ถูก พอมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย การศึกษาก็เริ่มทันที เพราะมีความเชื่อชนิดที่ส่งต่อสู่ปัญญา

คนเรามีแนวคิดความเชื่อกันทั้งนั้น ปัญหาคืออยู่ที่ว่า แนวคิดความเชื่อนั้น ประกอบด้วยปัญญา หรือเชื่อมต่อการเจริญปัญญาหรือไม่ ดังนั้น หลักพุทธธรรมจึงเน้นหนักว่า ศรัทธาต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา มีค้ำมูลแห่งปัญญา และนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่ศรัทธางมงาย หรือศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา

ที่นี้ก็มาถึงข้อ ๖ *อัปปรมาสัมปทา* การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม คือต้องมีจิตสำนึกในเรื่องกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง

พุทธธรรมสอนหลักอนิจจังว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอนอนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นี้ก็บอกอยู่ในตัวว่า ความเปลี่ยนแปลงนั้นปรากฏขึ้นกับกาลเวลา

เมื่อกาลเวลาล่วงผ่านไป สิ่งทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลงไป ชีวิตของเรา สังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดทั้งโลก และสรรพสิ่ง จะเป็นอย่างไรรู้ก็ไม่แน่ แต่ที่แน่คือมันไม่หยุดนิ่ง เราจะวางใจมัวนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจะเฉยเมยปล่อยปละละเลยอะไรไม่ได้ จะต้องไม่ประมาท โดยมีสติลุกขึ้นมาใช้ปัญญาภาวะตีอริอริ้น ขวนขวายเร่งรัดป้องกันแก้ไขปัญหาและทำการที่พึงทำ เฉพาะอย่างยิ่งในการฝึกศึกษาพัฒนาชีวิตของตน

เรื่องไม่แค่นั้น มีความเข้าใจผิดอย่างหนึ่งที่ต้องระวัง ซึ่งถึงกับเป็นมิจฉาทิฏฐิเลยทีเดียว คือ พอท่านบอกว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน บางคนก็เข้าใจเลยเถิดไปว่า อะไรมาก่อน ก็ไม่แน่นอน เพราะฉะนั้นเราก็ทำอะไรไม่ได้ ถึงทำไปก็ไม่มีความหมาย เพราะมันไม่เที่ยงแท้แน่นอน ก็ต้องปล่อยแล้วแต่มันจะเป็นไป ถ้าเข้าใจอย่างนี้ ก็กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ เข้าในลัทธิอเหตุวาท

ท่านมีหลักไว้ให้แล้ว คือ ที่ว่าเป็นอนิจจัง มันไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลงไปนั้น ไม่ใช่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่ท่านสอนไว้ด้วยว่า **สิ่งทั้งหลายที่มันไม่เที่ยงต้องเปลี่ยนแปลงไปนั้น มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย** ตรงนี้สำคัญมาก

ถ้าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย เราก็ทำอะไรไม่ได้ แต่เมื่อมันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย มันจะเปลี่ยนไปในทางดีหรือร้าย ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย

ดังนั้น ถ้าเราไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลงในทางร้าย เราก็ศึกษาหาเหตุปัจจัยของผลร้ายนั้น แล้วก็กำจัดหรือแก้ไขป้องกันเหตุปัจจัยนั้นเสีย และถ้าเราต้องการผลที่ดีเราก็ศึกษาหาเหตุปัจจัยของมัน แล้วก็ทำเหตุปัจจัยที่จะทำให้มันดีขึ้นมา และก็ตรงนี้แหละคือโอกาส ที่เราจะใช้ความไม่ประมาท

นี่ก็หมายความว่า เราจะปล่อยปละละเลยมัวนั่งเฉยอยู่ไม่ได้ เมื่อกาลเวลาล่วงผ่านไป สิ่งทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เราจะต้องรีบตรวจตราเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมเพื่อแก้ไข

กำจัดป้องกัน และสืบค้นเหตุปัจจัยแห่งความเจริญอกงาม เพื่อจะได้เร่งทำริบสร้างสรรค้ให้เกิดขึ้น

ความไม่ประมาท คืออะไร? คำจำกัดความของท่านว่า คือการเป็นอยู่โดยไม่ปราศจากสติ หรือมีชีวิตที่ไม่ขาดสติ

ที่ว่าไม่ปราศจากสติ คืออย่างไร? สติก็คือ คอยนึก คอยระลึก คอยเตือนใจไว้ ระลึกอย่างไร? ก็คือตื่นตัว ทนต่อสถานการณ์ เช่น คอยนึกคอยระลึกอยู่ว่า สิ่งทั้งหลายรอบตัวเราที่เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็นไปอยู่นี้ มีอะไรที่จะส่งผลกระทบในทางร้ายหรือในทางดี ต่อชีวิต ต่อครอบครัว ต่อสังคมของเราบ้าง

พอระลึกนึกถึงอะไร ก็ส่งให้หรือเรียกปัญญามาตรวจสอบพิจารณา ถ้ามองเห็นว่าอาจจะเกิดผลร้าย ก็รีบใช้โอกาสแก้ไขป้องกัน ถ้ามองเห็นว่าเกิดผลดี ก็รีบจัดการดำเนินการ

โดยเฉพาะ ท่านเน้นความไม่ประมาทในการศึกษา ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาต่อไป

จิตสำนึกต่อกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง จะเรียกร่องให้เราอยู่อย่างไม่ขาดสติ คือมีความไม่ประมาทที่ว่านี้ ถ้าเด็กมีจิตสำนึกต่อกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง ก็จะทำให้เขาพัฒนาได้แน่นอน เขาจะดำเนินชีวิตโดยมีความกระตือรือร้น เพียรพยายาม และมีความเข้มแข็ง ทำให้บุพนิมิตข้ออื่นๆ พลอยแข็งขัน

นี่คือข้อ ๖ ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

ข้างนอกตั้งหัวให้ ข้างในคุมท้ายทั้งขบวน

บุพนิมิตข้อปิดท้าย คือข้อ ๗ การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม (โยนิโสมนสิการสัมปทา) เป็นอันเดียวกับปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ข้อที่ ๒ ที่พูดไปแล้ว ก็คือเป็นข้อท้าย ทั้งในชุด ๒ และในชุด ๗

โยนิโสมนสิการ พุดง่ายๆ ว่า การรู้จักคิดรู้จักพิจารณา คิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง เป็นข้อคุมท้ายในบุพนิมิตของการศึกษาทั้ง ๗ ขอให้นึกถึงความคู่กับข้อแรก คือความมีกัลยาณมิตร

ข้อ ๑ เริ่มต้น กับข้อ ๗ ปิดท้ายนี้ ถือเป็นข้อสำคัญมาก ท่านเอามาคุมหัวคุมท้ายไว้

ตัวแรกเป็นปัจจัยภายนอก คือฝ่ายครู ผู้มีหน้าที่สร้างความ เป็นนักเรียน ซึ่งจะเป็นตัวเริ่มที่ชักนำไป ๖ ตัวหลังเกิดตามมา

ความเป็นนักเรียนก็อยู่ที่บุพนิมิต ๗ ข้อนี้ ซึ่งเป็นฐานสำคัญที่จะส่งคนเข้าสู่มรรควิถีของชีวิตที่มีการศึกษา อย่างที่บอกแล้วว่า ถ้า ๗ ข้อนี้เกิดขึ้นแล้ว มรรควิถีของชีวิตที่มีการศึกษาก็มาเองโดยไม่ต้องเรียกร้อง หรือพูดให้สั้นว่า การศึกษาตามมาเอง ไม่ต้องเรียกร้อง

ครู ถ้าเป็นกัลยาณมิตรจริง ก็เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอกที่สามารถชักนำให้เด็กได้บุพนิมิตตลอดไปครบทั้ง ๗ ตัว เริ่มตั้งแต่นั้นนำกระตุ้นเร้าให้เด็กรู้จักคบและเข้าหากัลยาณมิตร

ในทำนองเดียวกัน ข้อสุดท้าย คือ โยนิโสมนสิการ ที่เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการดี เด็กก็สามารถสร้างบุพนิมิตให้แก่ตัวเอง ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๗ ครบเลย

เด็กที่มีโยนิโสมนสิการ ก็เลือกคบหากัลยาณมิตรได้เอง เช่น รู้จักเลือกดูรายการทีวี เป็นต้น หรือแม้แต่เมื่อดูทีวีรายการเดียวกัน ถ้าเด็กดูไม่เป็นจะเสียหายเกิดโทษ แต่ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการ คือ ดูเป็น เขาก็สามารถเอาประโยชน์ เช่นเอาปัญญาเอาคติ จากรายการแม่ที่เลวร้ายได้

ในแง่ของครูและทุกบุคคลทุกหน่วยงานซึ่งทำหน้าที่ในการศึกษาจัดตั้ง ในฐานะที่เป็นกัลยาณมิตร จะต้องทำงาน ๒ ด้านมาบรรจบกัน คือ

ด้านหนึ่ง พยายามจัดอำนวยความสะดวกที่ดีให้แก่เด็ก เพื่อให้เด็กเจริญงอกงามขึ้นในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุด แต่พร้อมกันนั้น

อีกด้านหนึ่ง ต้องสร้างให้เด็กมีโยนิโสมนสิการคมไว จนกระทั่งว่าเด็กสามารถเอาประโยชน์ได้แม้แต่จากสิ่งที่เลวร้ายที่สุด

นี่คือให้ ๒ ด้านมาประสานบรรจบกัน คือต้องให้ปัจจัยภายใน กับปัจจัยภายนอกมาเสริมกัน ด้านที่ ๑ เป็นเรื่องของการอาศัยพึ่งพาปัจจัยภายนอกมาจัดตั้งให้ ด้านที่ ๒ เป็นเรื่องของปัจจัยภายในที่ทำให้พึ่งตนเองได้ที่จะไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ที่ไม่มีใครตามไปจัดตั้งให้

ขอย้ำว่า **บุพนิมิตแห่งวิถีชีวิตที่พัฒนา หรือรุ่งอรุณของการศึกษา** ๗ ประการนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องไม่มองข้าม โดยเฉพาะได้เน้นเรื่องที่ยังมักไขว้เขวหรือคลุมเครือ อย่างเรื่องฉันทะ ที่ได้บอกให้เราได้มองข้ามความสำคัญและเข้าใจผิดพลาดไปมาก

เข้าถึงการศึกษา แค่นี้ก็เริ่มงานได้

กัลยาณมิตร เมื่อทำหน้าที่ให้เกิดความเป็นนักเรียนซึ่งมีองค์ประกอบ ๗ ประการอย่างนี้แล้ว ก็ให้องค์ประกอบ ๗ ประการนั้นหนุนให้นักเรียนพัฒนาใน ๓ แดนของชีวิต ที่เรียกว่า ไตรสิกขา

ที่จริง เรื่อง ไตรสิกขา นี้ พุทได้ครั้งหนึ่งข้างต้นแล้ว แต่เรื่องสำคัญขั้นสุดหัวใจนี้ ถึงจะพูดซ้ำอีก ก็คงไม่เป็นเรื่องฟุ่มเฟือย จะถือเป็นการทวนอีกทีก็ได้ คือ

๑. การศึกษาในแดนความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า “ศีล” คือ การฝึกฝนพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคม และทางกายภาพ รวมทั้งพฤติกรรมต่อสิ่งเหล่านั้น ด้วยผัสสทวาร ๖ (ทางรับรู้: ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) และกรรมทวาร ๓ (ทางทำการ: กาย วาจา ใจ) ให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์เกื้อกูล ให้เด็กรู้จักอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดีในสังคม ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหาย รู้จักบริโภคใช้วัตถุ อุปกรณ์ เทคโนโลยี ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม ตลอดจนอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ดี เช่น คุเป็น ฟังเป็น กินเป็น บริโภคเป็น ทำเป็น (คือทั้งดี และได้ผล) พุดเป็น สื่อสารเป็น รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต มีอาชีพะที่ส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคม

๒. การศึกษาในแดนของจิตใจ เรียกว่า “สมาธิ” คือ การฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ให้มีจิตใจพร้อมด้วยคุณธรรม เช่น มี

เมตตาการุณา มีศรัทธา มีกตัญญูกตเวทิตา มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีสมรรถภาพ ชยันหมั่นเพียร อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ และมีสุขภาพจิตที่ดี มีจิตใจว่าเรงเบิกบาน ผ่องใส มีความสุข

๓. การศึกษาในแดนความรู้คิดเข้าใจ เข้าถึงความจริง และสามารถใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ จนเข้าถึงความเป็นอิสระ เรียกว่า “ปัญญา” จะต้องตระหนักว่า ในที่สุดแล้ว คุณสมบัติที่จะทำให้นักขุณยมีชีวิตอยู่รอดจนถึงอยู่ดีได้นั้น ก็คือปัญญา จึงต้องคุมท้ายด้วยการฝึกฝนพัฒนาในแดนที่ ๓ คือแดนปัญญา ให้รู้จักคิด รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริง เรียนรู้วิชาการทั้งหลายก็ให้เข้าถึงจริงจนนำมาใช้แก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ได้

บอกแล้วว่า คนเราจะอยู่รอดไปได้ดี ต้องรู้ว่าจะทำอะไรจะเอาอย่างไรกับอะไร รู้จักที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง เรารู้แค่ไหน เราก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้องและแก้ปัญหาได้แค่นั้น ความรู้เข้าใจจริงนี้ เรียกว่าปัญญา ซึ่งต้องรู้ไปจนกระทั่งมองเห็นโลกและชีวิตตามที่มันเป็น แล้วมีชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญา โดยมีจิตใจเป็นอิสระ ทำประโยชน์ให้โดยไม่ผูกติด เป็นภาวะที่ชีวิตมีอิสระภาพ หลุดพ้นจากทุกข์ ถึงภาวะที่ตนเองไม่เกิดปัญหาและแก้ปัญหาให้ผู้อื่นได้

ทั้งหมดนี้เป็นงานที่ครูเกื้อหนุนให้ได้ สุดแต่จะเป็นกัลยาณมิตรชั้นไหน

ขอย้ำหน่อยว่า ความเป็นอิสระ หรืออิสระภาพที่ว่านี้ มีความ

หมายเป็นอิสรภาพที่เกื้อกูล ไม่ใช่ใช้อิสรภาพเพื่อให้ตนยิ่งใหญ่แล้วไปรุกรานข่มเหงบีบบังคับครอบงำผู้อื่นสิ่งอื่น

อิสรภาพที่เกื้อกูลนั้นสำคัญนัก เพราะว่าชีวิตของมนุษย์นั้น อยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ในระบบของชีวิตบุคคลกับสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ถ้ามีการศึกษาที่ถูกต้อง ให้ชีวิตของคนพัฒนาอย่างถูกต้อง เขาจะเป็นอยู่ด้วยดี โดยมีชีวิตที่ประสานเกื้อกูลกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางสังคมและทางธรรมชาติแวดล้อมนั้น แล้วย้ายกลับมาหนุนให้ชีวิตของเขาเองเป็นอยู่ด้วยดีอย่างปลอดภัยไปรุ่งโรจน์เบา การศึกษาที่แท้จะให้เกิดผลอย่างนี้

- บทเสริม -

บางแง่มุม ที่ขอให้มอง

- ๑ -

เป็นผู้นำ-ผู้ให้ โดย มองกว้าง-คิดไกล-ใฝ่สูง

ต่อไปนี้จะพูดแค่หัวข้อ เพราะเวลาหมดแล้ว อยากจะตั้งข้อสังเกตไว้อย่างหนึ่งว่า สังคมไทยตลอดเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษมานี้ เราได้สะสมสภาพจิตของการเป็นผู้ตามและเป็นผู้รับ พร้อมทั้งความเป็นนักบริโภคนิยมโดยไม่มีแก่นักผลิตมาตลอด จนกระทั่งเป็นภาวะเคยชินที่ไม่รู้ตัวเลย เช่น เราจะคอยฟังว่ามีอะไรเกิดขึ้นใหม่ในประเทศผู้ผลิต มีผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมอะไรใหม่ๆ มีวิชาการอะไรใหม่ๆ มีความก้าวหน้าอะไรใหม่ๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้ว แล้วเราก็แข่งกันรับ เพื่อเอามาอวดกันเองว่าเราก้าวหน้าเท่าทันยุคสมัย

แต่เราไม่นึกที่จะคิดว่า ในแง่ไหน และทำอย่างไรเราจะเป็นผู้นำเขาบ้าง และการที่จะเป็นผู้นำนั้น หมายถึงการมองเห็นด้วยปัญญาว่าเรามีอะไรที่จะให้แก่โลก หรือให้แก่ผู้อื่นบ้าง

เราเคยตัวกับความเป็นผู้ตามและผู้รับนี่ คือมันเป็นสภาพจิตที่เราสะสมมาจนกระทั่งชินชาไม่รู้ตัว ดังนั้น จึงกลายเป็นสภาพปกติของสังคมไป เป็นสภาพจิตของคนไทยซึ่งจะต้องแก้ไขในปัจจุบัน เราจะต้องปลูกจิตสำนึกในความเป็นผู้นำและความเป็นผู้ให้ขึ้นมาในหมู่เด็กและเยาวชนไทย

ขอย้ำว่า การจะเป็นผู้นำนั้น ต้องมีอะไรที่จะให้แก่ผู้อื่น ฉะนั้น อย่ามัวรอว่ามีอะไรใหม่ที่เราจะรับจะตามจะเอา แต่ต้องเร่งคิดที่จะสร้างสรรค์อะไรขึ้นมาใหม่ด้วยตนเอง

อีกอย่างหนึ่งก็คือ พุทธธรรมสอนว่า สิ่งทั้งหลายในโลกนี้และทั่วจักรวาลทั่วสากล ในกาละอันอนันต์นั้น ล้วนมีความสัมพันธ์อาศัยส่งผลแก่กันและกัน อันเป็นความเป็นไปของธรรมดาที่เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล อันเรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือปัจจัยการ

ในเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์ถึงกัน ตรงบ้าง อ้อมบ้าง ชัดบ้าง ซบซ้อนบ้าง โกล้งบ้าง โกลบ้าง เราจึงจะต้อง

- ก) *มองกว้าง* คือ ไม่ใช่มองอยู่แค่ตัวเรา เช่น ในทางสังคม ก็อย่ามองแค่สังคมไทย ต้องให้เด็กฝึกที่จะมองกว้างไปให้เห็นทั้งด้านดี และด้านร้าย กับทั้งทางแก้ไข ทั้งที่เจริญ ทั้งที่ล้าหลัง ทั่วทั้งโลก (ไม่ใช่เด็กเท่านั้น ครูก็แนวว่าเช่นเดียวกัน)

ข) *คิดไกล* คือ ในการที่จะเข้าใจและทำอะไรต่างๆ ให้สำเร็จนั้น จะต้องคิดไกลลึกและล้าไปในกระบวนการของเหตุปัจจัย ในกระแสแห่งกาลเวลา ตั้งแต่ปัจจุบัน ย้อนไปอดีต ยันถึงอนาคต หยั่งโยงในระบบของเหตุปัจจัยนั้น ไม่ใช่คิดแค้ใกล้ๆ พอทำเฉพาะหน้าไปวันๆ

ค) *ใฝ่สูง* คือ ใฝ่ด้วยแรงความปรารถนาแห่งชั้นทะ มีชีวิตด้วยแรงความอยากแบบตัณหา ที่อยากได้ทรัพย์สินเงินทอง วัตถุบริโภคมานำเราตัว หรือแบบมานะที่ใฝ่ศศัคดี อำนาจความยิ่งใหญ่ที่จะใช้หาลาภหรือกดขี่มครอบงำใคร หรือแบบทิฐฐิ ที่จะเอาจะให้เป็นอย่างที่ตัวคิดเห็น แล้วอยากและยึดไว้ อันเป็นเรื่องของกิเลสที่เรียกตามภาษาพระว่า “ใฝ่ต่ำ”

ย้าว่า การที่เราอยากได้ลาภยศและจะเอาแต่ใจตัวนี้ ท่านเรียกว่า ใฝ่ต่ำ ส่วน “ใฝ่สูง” คือ ใฝ่ที่จะรู้เข้าใจ ใฝ่จะถึงความจริง และใฝ่สร้างสรรค์ความดีงามความเจริญพัฒนาแห่งประโยชน์สุขของชีวิตและสังคม

เป็นอันว่า จะต้องฝึกให้เด็กของเรารู้จัก *มองกว้าง - คิดไกล -*

ใฝ่สูง

“ความสุข” เรื่องที่คลุมเครือ และเขวกันไกล

เรื่องต่อไปคือ จริยธรรม การศึกษานั้น ถ้ารู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง ก็เป็นจริยธรรมไปในตัว เพราะว่า แม้แต่ความเป็นนักเรียนที่ได้วามาก็เป็นจริยธรรมเองอย่างยอดเยี่ยมและชัดเจนแจ่มแหววอยู่แล้ว

แล้วก็ต้องย้ำอย่างยิ่งเลยว่า จริยธรรมที่แท้ ต้องเป็นจริยธรรมแห่งความสุข ไม่ต้องอธิบายอะไรเลย

แคว่ว่าใครมีความเป็นนักเรียนด้วยสัญญาณ ๗ ตัว (บุพนิมิต การศึกษา ๗) ที่ว่ามานั้น เขาก็เล่าเรียนหาความรู้และศึกษาพัฒนาฝึกฝนตนเองอย่างมีความสุขอย่างยิ่งแล้ว

พุทธธรรมสอนหลักจริยธรรมตัวจริง ที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

บางคนมองแคบคิดใกล้ เลยเห็นไปว่าพุทธธรรมสอนแต่เรื่องความทุกข์ ไม่ได้ดูให้ชัดว่า ท่านบ่งชี้กำกับไว้ด้วยว่า ทุกข์นั้นเป็นสภาวะสำหรับปัญญาารู้ แต่สุขเป็นสภาวะสำหรับชีวิตจะเข้าถึง

ที่ว่านี้จะเชื่อใหม่ ก็ขอให้สังเกตดูหลักอริยสัจ

ข้อที่ ๑ ว่า ทุกข์ อริยสัจ ประโยชญ์ แปลว่า อริยสัจข้อทุกข์เป็นสภาวะที่ต้องปริญญา คือ ความทุกข์นั้นต้องรู้เข้าใจ มองเห็นความจริง

ข้อที่ ๓ ว่า ทุกขนิโรธ อริยสัจจ์ สัจฉิกาทพฺพ อริยสังข์ข้อดับทุกข์ จนถึงสุขแท้ (บรมสุข) นั้น เป็นสภาวะที่ต้องสังขณิกิริยา คือทำให้ ประจักษ์แจ้ง หรือลูถึง

นี่คือ พุทธธรรมบอกไว้เสร็จ แต่เราเองต้องปฏิบัติต่ออริยสังข์ ให้ถูกต้อง

จึงพูดสั้นที่สุดว่า ไม่ใช่แค่ว่า จริยธรรมแท้ในพุทธธรรม เป็น จริยธรรมแห่งความสุข เท่านั้น แต่การศึกษาทั้งหมด ก็คือ การพัฒนาความสุขนั่นเอง

จะเข้าใจธรรม ต้องมีความคิดเชิงระบบ

จวนจบแล้ว ย้อนไปย้ำอีกเรื่องหนึ่ง คือ การมองสิ่งทั้งหลาย ในระบบสัมพันธ์ภาพ ที่เรียกว่าเป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุ ปัจจัยกับผลที่สืบมานั้น

ในเมื่อพุทธธรรมสอนให้มองสิ่งทั้งหลายว่ามีความสัมพันธ์อิงอาศัยส่งผลต่อกัน มันก็เป็นระบบที่ทำให้เรามองเห็นต่อไปว่า ชีวิตของเรานั้นเนื่องกันและขึ้นอยู่กับสิ่งรอบตัว ที่เรียกคลุมๆ ว่าสิ่งแวดล้อม และการกระทำของเราก็ส่งผลกระทบต่อโลกหรือสิ่งรอบตัวนั้น เราจึงต้องรู้จักที่จะมีชีวิตอยู่อย่างประสานเสริมกับสิ่งทั้งหลาย และมีปัญญาพร้อมมรรณที่จัดปรับเหตุปัจจัยด้วยเจตจำนงอันเอื้อ ที่จะให้สิ่งทั้งหลายประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน

นี่ก็คือ การที่เราจะต้องรู้จักระบบที่ภาษาปัจจุบันเรียกกันว่า “องค์กรรวม” และสิ่งที่เรียกว่า “ดุลยภาพ”

แม้ในเรื่องที่เรียกกันตามนิยามว่า “การปฏิบัติธรรม” ต่างๆ ถ้าเราจะปฏิบัติให้ถูกต้อง เราก็ต้องมองเห็นองค์ธรรม คือข้อธรรมทั้งหลาย ในระบบความสัมพันธ์ของมันว่า ธรรมข้อนี้ หรือหัวข้อธรรมอันนี้ มันสัมพันธ์ส่งผลกระทบต่อหลักข้างหรือเกี่ยวพันสืบต่อกันกับองค์ธรรมอื่นอันใดอย่างไร เพื่อก้าวไปสู่จุดหมายอะไร แล้วรู้จักที่จะจัดการในการประสานเสริมกันและกันให้ลู่ถึงจุดหมาย

ถ้าไม่เข้าใจระบบความสัมพันธ์ตามหลักการนี้แล้ว จะเข้าใจผิดและปฏิบัติธรรมผิดพลาดไปหมด ดังตัวอย่างเวลานี้ที่เข้าใจผิดกันมากในเรื่องความอยากที่ว่าไปแล้ว

ขอยกตัวอย่างอีกหน่อย คือเรื่อง “สันโดษ”

องค์ธรรมข้อนี้ก็เข้าใจผิดกันนักหนา ถ้าจะทำความเข้าใจกันแบบรวบรัดที่สุด ก็ถามว่า ในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้สันโดษใช่ไหม ถ้าตอบว่า “ใช่” ก็ผิด แล้วถ้าตอบว่า “ไม่ใช่” ก็ผิด

ทำไมว่าอย่างนั้น อ้อ... ก็เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งให้สันโดษ และให้ไม่สันโดษ ใครบอกว่าพระพุทธเจ้าสอนแต่สันโดษนี่ผิดแน่ๆ

พระพุทธเจ้านั้น ทรงเป็นแบบอย่างในการมีความไม่สันโดษ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ชัดเจนว่า การที่พระองค์ตรัสรู้มานี้ ได้ทรงปฏิบัติเห็นประจักษ์คุณของธรรม ๒ ประการ คือ

(๑) ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย และ

(๒) ความไม่ย่นระย่อในการเพียรพยายาม

หลักการนี้ ท่านบันทึกเอาไว้ ในพระสูตรก็แจ่มแจ้ง (ที.ป.๑๑/
๒๒๗/๒๒๗; อัง.ทุก.๒๐/๒๕๑/๖๔; ๔๒๒/๑๑๙) ในพระอภิธรรมถึงกับตั้งเป็น
มาติกา (ธรรมแม่บท) อันหนึ่งเลย (อภิ.สั.๓๔/๑๕/๘; ๘๗๕/๓๓๘)

คำสอนสำหรับพระสงฆ์ทั่วไป ก็มีเป็นหลักอริยวงศ์ ๔ (ที.ป.
๑๑/๒๓๗/๒๓๖; อัง.จตุกก.๒๑/๒๘/๓๕; พุ.จ.๓๐/๖๕๑/๓๔๖) ว่า

(๑-๒-๓) ความสันโดษด้วยปัจจัยสี่ตามที่มิได้โดยชอบธรรม
อย่างขยันไม่เกียจคร้าน และ

(๔) ความมีใจฝึกไฝยดีในการละอกุศลและทำกุศลให้เกิดมี
อย่างขยันไม่เกียจคร้าน

ความสันโดษ (ในปัจจุบันนี้ หรือในวัตถุสิ่งเสพบริโภค) กับ
ความไม่สันโดษ (ในกุศลธรรม คือเรื่องที่ตั้งงามสร้างสรรค์) สอง
อย่างนี้สัมพันธ์หนุนซึ่งกันและกัน โดยที่ความไม่สันโดษในกุศล
ธรรมนั้นเป็นองค์ธรรมในขั้นที่สูงกว่า

นี่ก็คือว่า เมื่อเราสันโดษในวัตถุเสพ ก็เท่ากับออมเวลา เรี่ยว
แรง และความคิดที่จะร่วนวายกับการหาการเสพวัตถุนั้น เอามาใช้
ในการแก้ไขกำจัดอกุศล และในการสร้างสรรค์เรื่องที่เป็นกุศลได้
เต็มที่ ความไม่สันโดษจึงส่งผลหนุนความไม่สันโดษ ตามระบบ
ความสัมพันธ์ขององค์ธรรมดังได้วามา

ขอฝากไว้ว่า จะต้องระวังให้มาก เรื่องความสันโดษ-ไม่

สันโดษนี้ เมื่อเข้าใจและใช้ถูกต้อง ก็จะมีผลจนถึงจุดหมายของพุทธธรรม แต่ถ้าเข้าใจผิดปฏิบัติผิดก็เกิดผลร้ายต่อชีวิตและสังคม จึงต้องศึกษากันให้ชัดและปฏิบัติให้ถูกต้องตรงพอดี

ตัวอย่างที่สำคัญอีกในเรื่องดุลยภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสังคมไทยมากอีกเช่นกัน ก็คือเรื่องที่ขอพุทธรวบรัดอีกนั่นแหละว่า สังคมไทยกับสังคมฝรั่งนั้น เามาเปรียบเทียบกันได้เลย ในเรื่องการเสียดุลในระบบของสิ่งศีลธรรม ที่เรียกว่า *พรหมวิหาร ๔*

เอาง่ายๆ ทั้งสังคมไทยและสังคมอเมริกัน ต่างก็ได้เสียดุลในเรื่องพรหมวิหาร ๔ แล้วก็เอียงกระเท่เหวไปคนละข้าง ได้คนละอย่างเสียคนละอย่าง

สังคมไทยหนักในเมตตากรุณา มีน้ำใจดีนักหนา เลยช่วยเหลือกันจนลืมนึกถึงใจให้พอดีด้วยปัญญา ที่จะลงไปถึงอุเบกขาเมื่อถึงเวลา

ส่วนสังคมอเมริกันก็หนักในอุเบกขา ให้แข่งขันดิ้นรนแบบตัวใครตัวมัน เลยเข้มแข็งต้องขยัน แต่ค่อนข้างเฉยเมยต่อกัน จนหย่อนในเมตตากรุณาซักจะแห้งแล้งน้ำใจ

นี่พูดเหมือนเป็นหัวข้อทิ้งไว้ เพราะไม่มีเวลาที่จะสนทนากันต่อไป

ขอฝากไว้ในเรื่องดุลยภาพขององศ์รวมนี้ ซึ่งเป็นหลักที่สำคัญมาก เคยสังเกตใหม่ว่า พุทธธรรมแสดงหลักการต่างๆ ไว้เป็นหมวดๆ มีลัทธิศาสนาใดบ้างที่สอนหลักการไว้เป็นหมวดๆ

ทำไมพระพุทธเจ้าตรัสธรรมที่ไร มักจะตรัสไว้เป็นหมวดๆ มี
องค์ธรรม ๒ มีองค์ธรรม ๓ มีองค์ธรรม ๔ ข้อ เป็นหมวด ๒ หมวด
๓ หมวด ๔ หมวด ๕ ฯลฯ นี่คือระบบของศีลรวม

ถ้าเราไม่เข้าใจความสัมพันธ์ของในระบบของศีลรวมนั้นว่า แต่
ละอย่าง เช่น ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๔ ฯลฯ นั้น สัมพันธ์ส่งผลต่อกัน
อย่างไร ต้องประสานพร้อมให้ครบองค์เต็มระบบอย่างไร ต้อง
ปฏิบัติให้ดูกันอย่างไร ฯลฯ ถ้าเราไม่เข้าใจดูคุณภาพและบูรณ
ภาพแห่งระบบของศีลรวมนี้จริงและชัดเจนพอแล้ว ก็ต้องเกิดปัญหา
เมื่อไม่เข้าใจ ก็ปฏิบัติผิด แล้วก็จะส่งผลเสียหายต่อชีวิต แล้วก็เลย
ต่อไปยังสังคม

เอาละ ก็ขอผ่านเรื่องนี้ไป ขอฝากไว้ให้คิดต่อด้วยว่า ใน
หลักพรหมวิหาร ๔ นี้ ในสังคมไทยอย่างน้อยขณะนี้ ได้มีความผิดพลาด
ในด้านการศึกษา จึงเกิดผลเสียหายขึ้นจากความไม่พอดี

เป็นอันว่า เวลาที่จะให้พูดหมดลงแล้ว ขอนุโมทนาท่านผู้
เข้าร่วมประชุมทุกท่าน และขอเอาใจช่วย ขอให้การประชุมนี้
สัมฤทธิ์ผลด้วยดี โดยเฉพาะให้ลู่ถึงจุดมุ่งหมายในระยะยาว ที่ว่าจะ
ให้พุทธธรรมนำทาง หรือส่งผลเกื้อหนุน ให้การฝึกหัดครุดำเนินไป
เพื่อประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติสังคมไทยและมวลประชาทั่วทั้งโลก

ขอให้ทุกท่านมีพลังพร้อม ที่จะทำงานให้สัมฤทธิ์ผลอัน
พึงประสงค์นี้ และจงประสพจตุรพิธพรชัยด้วยกัน

-

ประวัติ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

นามเดิม ประยูร อารยางกูร เกิด ณ ๑๒ มกราคม ๒๔๔๑ ที่ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี เป็นบุตรของนายสำราญ และนางซุนกี อารยางกูร

ก) การศึกษาเบื้องต้น

พ.ศ. 2488-2490 ประถมศึกษา ที่ ร.ร. ชัยศรีประชาราษฎร์ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
พ.ศ. 2491-2493 มัธยมศึกษาที่ ร.ร. มัชฌิมวัดปทุมคงคา (ได้ทุนเรียนดีกระทรวงศึกษาธิการ)

บรรพชา ณ ๑๐ พ.ค. ๒๔๙๔ ที่วัดบ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ มีพระครูเมธีธรรมสาร เป็นอุปัชฌาย์

พ.ศ. 2495 ไปอยู่วัดปราสาททอง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี เรียนต่อพระปริยัติธรรม ได้เข้าฝึกวิปัสสนา จบแล้ว พระอาจารย์ผู้นำปฏิบัติชวนไปอยู่ประจำในสำนักวิปัสสนา แต่โยมบิดาไม่ยินยอม
พ.ศ. 2496 มาอยู่วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร

ข) การศึกษาในเขตบรรพชิต

พ.ศ. 2494-2496 สอบได้ น.ธ. ตรี โท เอก
พ.ศ. 2498-2504 สอบได้ ป.ธ. ๓-๙ ขณะยังเป็นสามเณร
พ.ศ. 2505 สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) จากมหาจุฬาราม
พ.ศ. 2506 สอบได้วิชาชุดครู พ.ม.

เป็นนาคหลวง อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔

ค) ศาสนกิจ

พ.ศ. 2505-2507 สอนในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2507-2517 สอนชั้นปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต มหาจุฬาราม (บางปี บรรยายที่ คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร และโครงการศาสนาเปรียบเทียบ ม.มหิดล)
พ.ศ. 2507-2517 ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ และต่อมา เป็นรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2515-2519 เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
พ.ศ. 2515 บรรยายวิชาพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย ที่ University Museum, University of Pennsylvania
พ.ศ. 2519 บรรยายวิชาพระพุทธศาสนา ที่ Swarthmore College, Pennsylvania
พ.ศ. 2524 เป็น Visiting Scholar ที่ Center for the Study of World Religions และบรรยายวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่ Divinity Faculty และ Arts Faculty, Harvard University
พ.ศ. 2537 เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระพี้ อ.สามพราน จ.นครปฐม

๑) **วุฒิสถาณะ และปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์**

- พ.ศ. 2524 เป็น Research Fellow in World Religions
Faculty of Divinity, Harvard University
- พ.ศ. 2525 พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2529 ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา)
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- พ.ศ. 2529 ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน)
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พ.ศ. 2530 ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์-การสอน)
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2531 อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พ.ศ. 2531 ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาภาษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. 2533 การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญาการศึกษา)
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- พ.ศ. 2536 ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาศึกษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- พ.ศ. 2537 ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- พ.ศ. 2538 ประกาศาคุณิคุณเป็น ตรีปิฎกอาจารย์
Navanalanda Mahavihara ประเทศอินเดีย
- พ.ศ. 2538 อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (จริยศาสตร์ศึกษา)
มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. 2539 เป็น Honorary Fellow
The Royal College of Physicians of Thailand
- พ.ศ. 2541 วิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ. 2544 ศาสตราศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2544 เป็น ศาสตราจารย์พิเศษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2545 ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
- พ.ศ. 2545 ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาวิชาการบริหารองค์การ)
มหาวิทยาลัยศรีปทุม
- พ.ศ. 2547 เป็น เมธาจารย์ (Most Eminent Scholar)
มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก
- พ.ศ. 2549 เป็น ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์
ราชบัณฑิตยสถาน

จ) ประกาศเกียรติคุณและรางวัล

- พ.ศ. 2525 ประกาศเกียรติคุณ ในฐานะ ผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ในการฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์
- พ.ศ. 2525 รางวัลวรรณกรรมชั้นที่ ๑ ประเภทร้อยแก้ว สำหรับงานนิพนธ์ **พุทธธรรม** จากมูลนิธิธนาคารกรุงเทพ
- พ.ศ. 2532 พระราชทานโล่รางวัล **“มหิตลวรานุสรณ์”**
- พ.ศ. 2532 โล่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อการศึกษา ในวาระครบรอบ ๒๐ ปี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2533 รางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ “สังข์เงิน” สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- พ.ศ. 2537 รางวัล “การศึกษาเพื่อสันติภาพ” จากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education)
- พ.ศ. 2538 ประกาศเชิดชูเกียรติเป็น **“ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม”** จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- พ.ศ. 2541 รางวัล TTF Award สำหรับผลงานวิชาการดีเด่น หนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย
- พ.ศ. 2544 รางวัล **“สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล”** จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ฉ) สมณศักดิ์

- พ.ศ. 2512 เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีวิสุทธิโมลี
- พ.ศ. 2516 เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชธรรมิณี
- พ.ศ. 2530 เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพเวที
- พ.ศ. 2536 เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมปิฎก อุดุลญาณนายก ปาพจนดิลกนิวิฐ ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี
- พ.ศ. 2547 เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง ที่ **พระพรหมคุณาภรณ์** สุนทรธรรมสภา ตรีปิฎกปริยัติโกศล วิมลศีลาจาร คำนวนการุฬาร มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

ช) ผลงานทางพระพุทธศาสนาและวิชาการทั่วไป

งานนิพนธ์ และงานถอดจากคำบรรยาย กว่า ๓๒๗ เรื่อง เช่น พุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฯ, ธรรมอนุชีวิต, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่คู่ฟ่งเป็น, พุทธศาสนา...รากฐานของวิทยาศาสตร์, ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น, นิติศาสตร์แนวพุทธ, มองสันติภาพโลกฯ, ลีทมิฬมนุษย์ฯ, ความรุนแรง เกิดจากความอ่อนแอ, เมื่อวินัยไม่มี เสรีภาพก็หายไป, A Buddhist Solution for the Twenty-first Century, Buddhist Economics เป็นต้น

นอกจากนี้ มี CD ธรรม ที่จัดทำเผยแพร่ในระบบ mp3 จำนวนมาก จัดเป็นชุดต่างๆ เช่น

<i>เสียงสาระ:</i>	ชุด ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม	ชุด จาริกบุญ-จาริกธรรม	ชุด จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา
	ชุด ฟังทีไร ได้สุขทุกที	ชุด ธรรมะกับการศึกษา	ชุด ธรรมะสู่การเมือง
	ชุด บูชาพระพรหมจรรย์	ชุด จะถือพุทธ ... อย่าให้เขิน	ชุด งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข
<i>เสียงกาะ:</i>	ชุด ธรรมะจากเหตุการณ์ 2544	ชุด ฟังธรรมตามกาล 2545	ชุด ธรรมะหลากหลาย 2546ชุด
	ชุด ธรรมะมรดกโลก 2547	ชุด ท้นโลก ถึงธรรม 2548	ชุด ธรรมไม่ทิ้งโลก 2549
	ชุด ธรรมนี้ มีโลก 2550		

อีกด้านหนึ่ง นับแต่ พ.ศ.๒๕๓๐ เป็นต้นมา ได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิตล ในการจัดทำพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ซึ่งสำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (อินศร จินฺตปาปิโย)

ดร. นิเชต

สุนทรพิทักษ์

รศ. ดร. ช่างโชติ

พันธุ์เวช

นางศรีวิการ์

เมฆธวัชชัยกุล

นายกलय

กระจายวงศ์

ผศ. ดร. ปรางศรี

พนิชยกุล

บรรณาธิการ

นางรัตนา

ถัดทะพงษ์

ผศ. สุณีย์

ศรณรงค์

ผศ. อรุณี

เรืองวิเศษ

นางสาวจุฑานันท์

ธรรมมาศัย

ผู้ออกแบบปก

พระชัยยศ

พทุทธิโร